

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

A. J. RUD

EMIL KOCH

EN ODENSEPRÆST
SKILDRET AF EN VEN

FYNS BOGHANDELS FORLAG
VIGGO MADSEN

1935

EMIL KOCH

A. J. RUD

EMIL KOCH

EN ODENSEPRÆST
SKILDRET AF EN VEN

FYNS BOGHANDELS FORLAG

Viggo Madsen

1935

Printed in Denmark.

Fyns Tidendes Bogtrykkeri, Odense.

FORORD

I Fjor, da det var Tiaaret efter Pastor Emil Kochs Død, fik jeg fra nogle af hans Venner Opfordringer til at skrive en Levnedsskildring af ham. Man mente, at det var paa Tide, at det blev gjort, og at jeg var den nærmeste til at gøre det. Skønt jeg ogsaa følte indre Tilskyndelse dertil, skød jeg Afgørelsen ud i det uvisse. Det var vanskeligt at faa samlet Tid og Ro til et saadant Arbejde.

Men da senere paa Aaret ogsaa Forlæggeren meldte sig, maatte jeg sige Ja og begyndte at samle Materiale. Det er temmelig mange, jeg er i Taknemmelighedsgæld til for Oplysninger og Bistand. Jeg maa nøjes med at nævne to, som jeg her udtaler min Tak til, Pastor Kochs Søster, Fru Hertel, og hans Brodersøn, Pastor Knud Koch, den sidste især for hans Hjælp ved Korrekturlæsning.

Her foreligger nu Resultatet. Selvom det ikke svarer til mine Ønsker om, hvordan det skulde blive, haaber jeg, at det maa bringe en Del Mennesker Glæde ved at opfriske i deres Erindring Emil Kochs Billede og gode Minder om hans Personlighed, hans Tale og Færden.

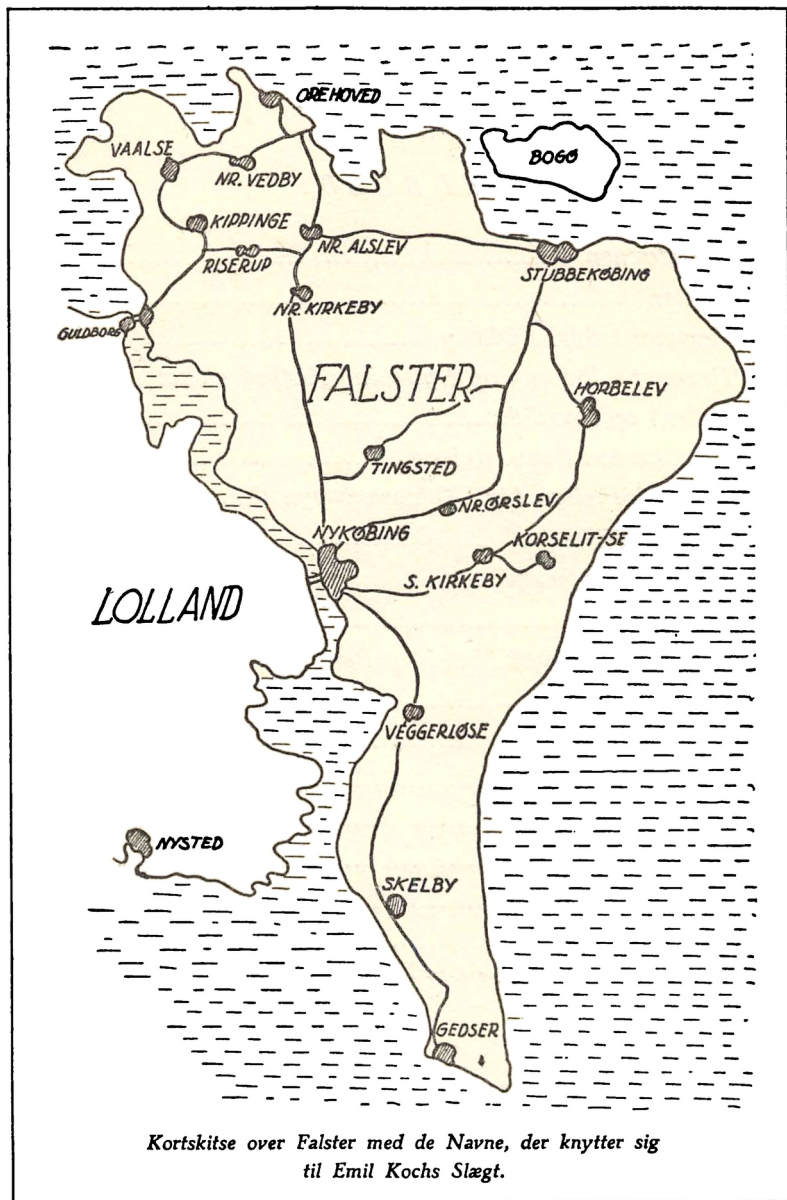
Odense Bispegaard, den 25. Oktober 1935.

A. Z. Rud.

I N D H O L D :

	<i>Side:</i>
<i>Hjemstavn</i>	9
<i>Slægten</i>	15
<i>Hjemmet i Sdr. Kirkeby</i>	20
<i>Hjemmet i Riserup og Nykøbing Kathedralskole...</i>	45
<i>Student og Kandidat</i>	59
<i>Kapellan hos Ludv. Helveg</i>	74
<i>Da det kirkelige Liv i Odense vaagnede</i>	93
<i>Helvegs Eftermand</i>	97
<i>Sociale Spørgsmaal</i>	117
<i>Nye Kirker</i>	127
<i>Forkynder — med Mund og Pen</i>	135
<i>Studentermøder</i>	148
<i>Konventer</i>	158
<i>Rejser</i>	164
<i>Kapellaner</i>	176
<i>Til sidst</i>	180
<i>Eftermælet</i>	188
<i>Jordejærd</i>	194

Stamtavle og Navneliste.

H J E M S T A V N E N

Emil Koch er født den 23. Juli 1851 i Sdr. Kirkeby Præstegaard paa Falster. Det behøvede i og for sig ikke at betyde andet end, at det var altsaa hans Fødested. Men Falster var i høj Grad hans Hjemstavn; thi dertil var hans Slægt knyttet i Generationer, og mange af dens talrige Præster sad i falsterske Sogne. Ingen anden Præsteslægt har haft saa mange Sønner i Falsters gamle Præstegaarde.

Derfor maa en Levnedstegning af Emil Koch begynde med lidt om Falster som hans og Slægtens Hjemstavn. Naar han paa sine gamle Dage gjorde Pilgrimsrejse til sin Barndoms Ø, kunde han besøge Præstegaarde og Kirker i Sogn efter Sogn og genoplive Slægtsminder i dem alle, hvis han da ikke, som Tilfældet var med Rise-rup, gik udenom, fordi han ikke godt kunde taale at se, hvor sørgelig lidt der var levnet af det, hans Minder var knyttet til.

Selv om hans Slægt ikke er rundet af oprindelig falstringsk Rod, har dette Land og dette Folk været Slægtens og dens Børns Grosted, hvorfra de modtog mange Slags Paavirkninger, og hvori de altid maatte føle sig hjemme.

Falster er ogsaa et yndigt Land. Somme af de lærde afleder Navnet af Fala, der betyder en Slette. Øens Terræn kunde nok begrunde et Navn af den Betydning. Dens Jord er ganske vist ikke saa jævn og flad som Lollands, men ejheller saa bakket som Sællands. Fal-

stør er i alle Henseender afvekslende. Intet Sted er der langt til Havet, og Kysten er mange Steder indskaaret. Hist og her er der stejle Skrænter. Store, herlige Skove ud til Østersøen giver Afveksling og Skønhed. Jo! Det er et yndigt Land.

Frodigt er der ogsaa og veldyrket. Hist og her kunde Jordens Dyrkere vel ønske sig Bunden lidt federe — som vesten for Guldborgsund. Men Landets Skønhed lider ikke derunder. De mange store Gaarde vidner ogsaa om, at dette Land tidlig trak Jordrotterne til sig. Hvor Klostre og store Gaarde blev lagt, skal Landet nok være skønt og frodigt.

Allerede da Kong Valdemars Jordebog blev skrevet, var Øen fuld af Landsbyer, som den opregner, mange af dem med ældgamle Navne, der dog ikke, som i andre Egne i Danmark, stammer fra gamle, hedenske Kultsteder. Det har nok sin egen Forklaring. Jordebogen viser ogsaa, at en stor Brøkdæl af Jorden var Krongods allerede i Valdemarstiden. Intet andet Sted i Danmark havde Kronen saa stor en Part af Jorden. Da Enevælden sejrede, ejede Kongen omtrent hele Øen.

Jordebogen nævner som Krongods Sdr. og Nr. Kirkeby. Somme har ment at kunne slutte deraf, at der har været Gudehov med Tempelgods. Det lyder rimeligt nok. Det var jo Jord i offentligt Eje. Den var i Forvejen udlagt til religiøst Brug. Da Folket skiftede Tro, blev Offersted til Kirke og Tempelgods til Krongods. De to Byer, der fik Navn efter Kirken, er nok de to første, hvor Kirker er bygget. Der har Øens ældste Midtpunkt været. Der har rimeligvis ogsaa tidligst været holdt Herredsting. Senere samledes det i Tingsted.

Jordernes Tilhørsforhold kan ikke undgaa i det lange Løb at paavirke Befolkningen og præge den. Der har

altid været større Standsforskel paa Falster end f. Eks i Jylland. Bønderne havde det bedre paa Krongodserne end under Herremændene. Men de kom let til at føle sig som Almue under Kongsmænd og Embedsmænd. Selvom Bønderne hverken var saa forkuede, som det ofte skildres, eller helt havde mistet deres Stemme paa Ting, maatte de jo dog se at klare sig overfor de store, saa godt som muligt, saa blev Befolkningen smidig og pæn. Det prægede ikke blot Form og Optræden, men ogsaa Karakteren. Men man lukker sig ogsaa af for en Sikkerheds Skyld og i Følelsen af Standsforskellen. Sindet beredes for Opposition, til Forsvar og Angreb overfor Overklassen. Befolkningen faar ikke Selvejrbondens støvte Fribaarenhed.

Denne Standsforskel og dens Indflydelse paa Folkets Mentalitet og Indstilling kunde ikke undgaa at paavirke Sognebørnenes Adfærd overfor Præsten og Præstegaardenes Familier. Præsten var Autoritet og Vorfar. Familien hørte nærmest til Overklassen. Gaardene var større end Bøndernes. Nu, da Præstegaardene har mistet Jorden eller er bleven smaa Halv- eller Kvartgaarde, vilde det ikke have større Betydning; men for et Par Menneskealdrer siden betød alt dette Afstand, som det kunde være vanskeligt nok at komme over fra begge Sider. Forholdet mellem Præsten, Præstefamilien, Gaarden og Børnene paa den ene Side og Naboerne og Landsbyen paa den anden var patriarkalsk. Det havde Fordele, Skønhed og Værdier, som ikke er mere, men som man maa erindre, naar man vil forstaa Livet i Præstegaardene paa Falster i Midten af forrige Aarhundrede.

Der var Embedsmænd, der mente om Bønderne, som Ordsproget siger: Dersom Bonden ikke var bunden, blev han værre end Hunden. Der var Repræsentanter for

Kronen og Herrevældet, der behandlede Falsters Bønder derefter. Hoveriet var ikke gunstigt for Folkekarak-
 teren. Fra 1722 blev Krongodset paa Falster Rytter-
 gods med alle de Forandringer i Jordbruget og Lands-
 bylivet, som maatte følge deraf. Hoveriet slap Bønderne
 derved for, men Vilkaarligheder og Omflytninger maat-
 te, tillige med Datidens Retspleje, faa Bønderne til at
 føle sig usikre og avle Mistro og Trods.

Tidlig naaede Reformtidens Tanker og Foranstaltning-
 er til Falster. Allerede omkring 1766 købte fire Lands-
 byer sig selv, deriblandt Sdr. Kirkeby. I Tiden indtil
 1800 skete der en meget stor Forøgelse af Selvejer-
 bøndernes Tal. Det kunde lettere lade sig gøre, fordi
 der var saa meget Krongods. Senere købte Kronen en
 Del Bøndergods tilbage for paa den Maade lettere at
 kunne gøre Bønderne til Selvejere.

En anden Foranstaltning, som var nødvendig for
 Agerbrugets Opkomst, var Udskiftningen. Af de Præ-
 stegaarde, som tit vil blive nævnt paa følgende Sider,
 blev Horbelev udskiftet 1776 og Riserup 1784. Fra Præ-
 sterne klagedes der over, at disse gavnlige Foranstalt-
 ninger hos Bønderne mødtes med Mistro og forbitret
 Modstand, ja, med Uro, som betegnedes som „Rebel-
 lion“. Herregaarden Korselitsets Inspektør fortæller 1787
 om saadan Rebellion: „Det bliver herefter en farlig Sag
 at være mellem disse Folk. Gud bevare os fra at komme
 hastig af Dage.“ Skønt Foranstaltningernes gode Virk-
 ninger snart mærkedes, var det længe fattige Vilkaar,
 der levedes under i Falsters Landsbyer. Baggrunden for
 Præsternes Samliv med Befolkningen og den Jordbund,
 Sindene bød deres Gerning, var i hvert Fald ganske
 anderledes end i vore Dage, i somme Henseender ringe-
 gere, i andre muligvis bedre. —

Der er andre Omstændigheder at tage med i Overvejelsen, naar der tales om Falsters Befolkning og dens Mentalitet. Der er saa kort at sejle fra Vendens Kyst til Falster. Vendernes Røvertogter gik især ud over Danmarks sydlige Øer. Det blev ikke altid ved flygtige Plyndringsbesøg. De blev til Bosættelser og Folkeblandning. Der flyder vendisk Blod i mangen Falstringers Aarer, og Venderne har da ogsaa efterladt sig Spor i gamle Stednavne, f. Eks. Korselitse og Jerlitse. I gamle Beretninger støder man nu og da paa et Personnavn, der tydeligvis har samme Oprindelse. Sakse, som ellers forsværer Falstringerne mod Beskyldning for Ledtog med Venderne, vil dog ikke benægte, at Forbindelsen med dem stundom var ret nær.

Siden hen kom hanseatiske Forretningsmænd og gav deres Islæt. Falster er et Gennemgangsled Syd fra og har været det tidligere paa en Maade, der bevirkede, at Forbindelsen afsatte sine Mærker i Befolkningens Sind og Skind. Folkeviddet deler Danmarks Befolkning i: „De gode og de onde og dem paa Lolland.“ Falster har ikke faaet nogen saadan Særbetegnelse. De derovre vil maaske mene, at de ikke absolut tør regne sig til den første, ikke ønsker at betegnes som den anden Slags Mennesker og i hvert Fald ikke hører til den tredje Slags. De maa vel saa forlange en Plads for sig selv. —

Om aandeligt og kirkeligt Liv paa Falster bliver der ofte Tale i denne Levnedsbog. Om dette Liv i Almindelighed skal her anføres til Karakteristik nogle Udtalelser af tidligere Højskoleforstander, nu Valgmenighedspræst M. P. Schmidt i Nr. Ørslev, især i en Artikel af ham i „Kirke og Folk“, Dec. 1930:

„I Modsætning til andre Egne i vort Land, især i Jylland, hvor Kirkerne ofte træder stærkt frem i Landska-

bet og kan ses paa lang Afstand, er der i Almindelighed noget dulgt, næsten hengemt, over Kirkerne paa Lolland-Falster. De skjuler sig bag det flade Lands mange Skove, bag Landsbyernes Haver og bag Resterne af de Pilehegn, som endnu er tilbage langs Veje og Markskel.

Og som Kirkebygningerne gemmer sig hen i Landskabet, saaledes er der ogsaa om ikke just noget hengemt, saa dog noget blegt og farveløst og derfor lidet iøjnefaldende over disse Øers Kirkeliv. Her er ikke og har aldrig været stærke, aandelige Brydninger, der blot tilnærmelsesvis kan siges at have præget hele Landsdelen. Det kirkelige Retningsvæsen gør sig kun svagt gældende, og der er tilsyneladende kun ringe Hengivelse og Grebthed over den enkeltes Kristenliv.

Men dette er kun Hovedlinjen i Billedet af lolland-falstersk Kirkeliv. Bag denne skjuler der sig en Mangfoldighed af andre Linjer; thi i Virkeligheden er det kirkelige Forhold skiftende fra Sogn til Sogn, ofte fra By til By. Der er Steder, hvor Befolkningens Forbindelse med Kirken i det væsentlige synes afbrudt, i Almindelighed vel paa Grund af kras Materialisme; men der er ogsaa Steder, hvor der er stærkt og levende Kirkeliv som i de bedste Egne af det øvrige Land.

Hvorfor et Sogneskel kan skille mellem saadanne store Modsætninger, er ikke altid let at sige. Det kan skyldes Præster, men det kan ogsaa skyldes et enkelt Hjems Indflydelse eller blot den forbilledlige Betydning, en enkelt Mands eller Kvindes Liv har haft. Det sidste gaar altid dybt og kan spores langt ud i Fremtiden. —

Spørgsmaalet er nu, hvorfor Lolland-Falster hører til de Egne, hvor Kirkelivets Helhedspræg er blegt og farveløst. Det første, her maa peges paa, er, at Lolland-Falster ligger langt af Led fra de aandelige Hoved-

færdsselsveje i vort Land. Dette forklarer i nogen Grad den Kendsgerning, at alle Livsbevægelser baade i Fortid og Nutid er kommen sent til vore Øer. Følgen heraf er, at Bevægelserne har mistet noget af deres ungdommelige Slagkraft, før de naaede hertil, og derfor ogsaa har faaet svagere Virkning.

For at nævne noget bestemt, det er først ved Begyndelsen af Halvfjerdserne, den kirkelige Grundtvigianisme kan spores herovre. Ganske vist havde Jakob Kristian Lindberg været Præst paa Falster allerede i Halvtredserne, men det synes, som om hans ret kortvarige Præstevirksomhed kirkelig er forløbet sporløst.“

I denne Forbindelse kunde Pastor Schmidt have nævnt Pastor H. P. G. Koch i Sdr. Kirkeby, som stod Lindberg ret nær i kirkelig Henseende; men derom siden. Hovedsummen af den citerede Betragtning bliver den, at en vis Fattigdomsfølelse følger med det farveløst dulgte. En ung Mand svarede ved Opraab af Navn og Hjemstavn: „Jeg er kun fra Falster“, og en ældre Mand, som havde mistet sin Kone og nu boede ene i sit Hus, sagde til Pastor Schmidt: „Ja, jeg kunde jo godt tage en Husholderske ind til mig, men hun skulde jo være troende, ligesom jeg — med Maade.“

Som det aandelige og kirkelige Liv paa Falster har været skiftende i Præg fra Sogn til Sogn, har det ogsaa været det fra Tid til Tid i den lange Aarrække, Emil Kochs Forfædre og Slægtninge sad som Præster paa Falster.

S L Æ G T E N

Kochslægtens Historie paa Falster begynder i Horbelev, og i hundrede og tredive Aar (1765 til 1895 med en lille Afbrydelse paa 8 Aar) gik Horbelev Præste-

embede og Præstegaard fra Far til Søn eller fra ældre til yngre Broder. Det er ikke saa sært, at Slægten næsten betragtede Horbelev som et Slags Stamhus.

Der blev Tradition over Livet i Horbelev Præstegaard, og da det hører til Slægtens Ejendommeligheder, at den har megen Sans for Planter og Botanik, kunde dens lange Regimente paa Stedet især spores i den store Have paa 6 Tdr. Land, som omgav den store, gamle Bindingsværksgaard.

Horbelev ligger et Par Mil Nordøst for Nykøbing ud til Østersøen. Præstegaarden stammer fra 1726 og blev udstykket 1776, vistnok fra Korselitse. Den havde 180 Tdr. Land, hvoraf en Del var Skov.

Hertil flyttede altsaa 1765 Slægtens falsterske Stamfader, Hans Peter Koch. Han var Søn af Degnen i Aastrup ved Haderslev. Han var en meget flittig Mand, der selv underviste sin store Børneflokk, 2 af første, 18 af andet Ægteskab, og selv skrev de Bøger, han brugte ved Undervisningen. Børnene fik en streng, men god Opdragelse til Lydighed og Gudsfrygt.

Han styrede sin Husholdning og den ret store Avling med megen Dygtighed. Skiftet efter ham viser, at det var et velforsynet Hus, han efterlod sig. Bogsamlingen var ikke ret stor, Skønlitteratur var der intet af. Præsten var Morgenmand, selv oppe Kl. 4—5 om Morgen, og prægede som Patriark Familiens og det store Folkeholds daglige Liv.

Hans Koch døde 1806 og blev efterfulgt af sin Søn, Elers Koch, der allerede otte Aar før var bleven res. Kapellan i Sognene. 1830 hædredes han med Titlen: Konsistorialraad.

Hans Sønesøn, Provst Ludv. Koch, skildrer ham som en høj Mand med et strengt, alvorligt Ansigt. Han har

nok haft adskillige af Slægtens ydre Særpræg. Det er højtvoxsne Mennesker med skarptskaarne magre Ansigter og ofte lidt duknakket Holdning. Hans Hustru, Laurentze Buntzen, var Søster til P. A. Heibergs Hustru, og derfra stammer den Forbindelse, der i mange Aar trivedes mellem disse to Familier. P. A. Heibergs Hustru blev siden gift med Gyllembourg, og Forbindelsen med hende kan spores i Emil Kochs Faders Navn.

Horbelev blev ikke blot af den talrige Families Medlemmer betragtet som et Slags Stamhus, men der havde de et Tilflugtssted, og der samledes de ofte til Familiefester i stort Tal.

Fra en saadan Lejlighed stammer følgende Sang, skrevet af en Hertz, Søn af Biskop H. i Ribe og Christiana Koch, Datter af Hans Peter Koch:

„Sang ved Familiefest i Horbelev 1810.

*Fordum i Lunden en Stamme sig hæved',
 Secler den bar paa sin kronede Top.
 Mildt af befrugtende Vinde omsvævet
 Skød fra dens Rødder dens Efterslægt op.
 ∴: Stammen blev væltet af Storme og Aar,
 Men ej dens Minde i Lunden forgaar. ∴:*

*Frodig opvokser dens Afkom og skygger
 Over de Rødder, som Oldingen bar, ·
 Skovens fortryllende Sangerske bygger
 Ind i den Egn, hvor dens Stamrede var.
 ∴: Skygge og Frugtbarhed, Skønhed og Læ
 Minder endnu om ærværdige Træ. ∴:*

*Ikke os alle vil Himlen beskære
 Her, hvor vi vokste, at bygge og bo,
 Dog er vi Syskende, hvor vi end ere,
 Børn af de ædle, som her gik til Roe.*
 .: Og deres Minde, det taber sig ej
 Her i vor Barm eller hist paa vor Vej. .:.

*Ingen Genvordigheds Storme os røve
 Mindet om deres Eksempel og Dyd,
 Glædernes Bæger skal ikke bedøve
 Hjertet med Glemsel af Horbelevs Fryd.*
 .: Samlede eller adskilte vi er
 Syskende, Vinen og blive det her. .:.

*Broder og Sister, som Himlen har kaaret
 Til at beskygge den Fædrene Rod,
 Pryder den Stamme, som eder har baaret,
 Arver dens Hæder, dens Dyd og dens Lod.*
 .: Sildig I segne for Aarenes Vægt
 Mellem en talrig og lykkelig Slægt. .:.

Præsten Elers Koch skriver om denne Fest og denne Sang: „Jeg sad ved min Rentzes Side, omringet af mine Børn, midt mellem mine Søskende. Jeg var i Himlen.“

Til Familiens Omgangskreds hørte ogsaa Professor Molbech, Etatsraad Tesdorff og andre af Tidens kendte Navne. Emil Kochs Kusine, Sofie Heiberg Jürgensen, der har skrevet to Bind (ikke trykte) Erindringer, fortæller ofte øjensynlig med stor Glæde om Familieliv og Sammenkomster i Horbelev, saa man forstaar, hvilken betydelig Rolle den gamle Præstegaard har spillet for de mange, der stammede derfra.

Hun har ogsaa skildret Familiebegravelsen paa Hor-

belev Kirkegaard: „Der blev opkastet en lille Høj, der blev beplantet med Vinka. Et Jernkors er sat derpaa. Der er ingen Indskrift paa Korset, men paa en meget stor Gravsten tæt ved Graven mellem smukke Lindetræer er indhugget følgende Vers:

*„Bevar din Vemod over elskte døde,
men lad din Vemod føre dig til Gud,
der skal de elskte smile dig imøde,
og du med dem lovprise Almagts Bud.“*

Paa en anden Sten er indhugget Ordene: „*Heic adsint manes parentis.*“ D. v. s.: Her være Stamfaderens Aand til Stede.

Elers Kochs Enke flyttede efter sin Mands Død til Sdr. Kirkeby, hvor hendes Søn Peter Koch var bleven Præst. Der blev „Bedstemoders Hus“ et nyt Samlingssted for Børnebørnene, og iblandt dem Emil Koch som Dreng.

Foran er fortalt, hvorledes fire Præster af Familien Koch efterfulgte hinanden i Horbelev. Rundt om paa Falster bosattes i Aarenes Løb mange af Slægten. I Sdr. Kirkeby efterfulgte to af Slægten hinanden som Præster. Ligeledes de samme to i Nr. Vedby. Desuden i Veggerløse og Skelby. Flere af Slægten var Adjunker ved Nykøbing Latinskole, og naturligvis blev nogle Døtre indgiftede i falsterske Familier. Falster er Slægtens Hjemstavn.

Ved Siden af denne rodfaste Del af Slægten rummer den en Del Efterkommere, som drog til oversøiske Lande, hvorved det bevirkedes, at en Del Navne af fremmed Klang kom ind i dens Stamtavle. Og paa Grund af den store Talrigheid har den indgaaet Forbindelse

med en Mængde danske Slægter, f. Eks. Buntzen, Heiberg, Saugmann, Thrige, Schierning, Hertel, Lütken og flere.

H J E M M E T I S D R. K I R K E B Y

Denne Landsby, som ligger midt imellem Nykøbing og Horbelev, er bygget paa gammel historisk Grund. Der er Ting, der tyder paa, at der i Oldtiden her har været et Gudehov med Tempeljord, som har været et Midtpunkt og Samlingssted for det da bebyggede Falster. Her har sagtens ogsaa den første Trækirke paa Falster ligget, siden erstattet af den nuværende af Kamp og Kridtsten i romansk Stil opførte Kirke. I dens Mur sad i lang Tid Falsters eneste Runesten, der nu opbevares i Nationalmuseet. Den stammer fra Svend Tveskægs Tid, altsaa Overgangstiden, hvilket ogsaa kan skønnes af et enkelt Træk i Runeindskriften, der lyder saaledes:

„Asser satte denne Sten efter sin Broder Aksel, som døde paa . . . (Gulland?). Thor vie Runerne.“ Denne Paakaldelse af Thor var en staaende Formel paa Runestene. Her er den ristet saa dulgt, at den let kunde overses, maaske et Vidnesbyrd om, at denne Assers Paakaldelse af Thor var en Formsag og uden Tro eller virkelig Paakaldelse.

Over Kirkedøren sad tidligere to Relieffer i Sten, nu ogsaa paa Nationalmuseet. De henføres til det 12. Aarhundrede og til Kirkebygningens Grundlæggelse. Det ene Relief viser to Figurer, den ene en Biskop med Krumstav og Kalk i Haanden. Hans Navn Conrad er indhugget i Stenen. Den anden Skikkelse er en verdslig Stormand med Navnet: Toste. Det andet Relief fore-

stiller Kristus med Apostlene Peter og Paulus. Ogsaa et Par andre Minder fra Stenkirkens første Tid passer godt til en anseelig Kirke og Byens Værdighed som det ældste Tingsted for Falsters søndre Herred. Nu ejes Kirken af den Clasenske Stiftelse og vedligeholdes smukt.

Sønder Kirkeby Præstegaard var anseelig, stor baade i Jordtilliggende og Bygninger. Nu er Gaardens Areal meget reduceret ved Udstykninger. De lange Bindingsværks Lader er nedrevne og nogle mindre, grimme Stumper Lader er kommen i Stedet. Men Stenbroen paa Gaardspladsen er den gamle, og det lange Stuehus, en køn Bindingsværksbygning, staar tilbage, væsentlig ret uforandret i Udseende fra den Tid, Emil Koch blev født der. Og den store Have med Lunden og Dammen er der, og de mange forskellige Træsarter i Haven vidner om, at ogsaa her boede en Slægt af Haveelskere og Botanikere.

Hertil kom Emil Kochs Forældre som Præstefolk 1843 og efterfulgte hans Faster Thomasine Elisabeth Johanne Koch og hendes Mand, Peter Andreas Heiberg Jürgensen. De flyttede den Gang til Nr. Vedby, til Præstegaarden i Riserup, hvor Emil Kochs Fader ogsaa blev Heiberg Jürgensens Eftermand. De var begge Fætre til Digteren Johan Ludvig Heiberg. Landsforvisningsdommen over dennes Fader Peter Andreas Heiberg faldt den 7. Februar 1800. Og da Svigerinden Lise (Dorothea Elisabeth Buntzen), gift med Mægler, Dispacheur Frode Christian Jürgensen, den 20. Februar s. A. fødte en Søn, var det naturligt, at han fik den landsforvistes Navn. Tillige er det vel et Vidnesbyrd om, at Sympatien har været paa hans Side.

Hans Peter Gyllembourg Koch, den ny Sognepræst i Kirkeby, var født i Horbelev den 1. November 1807.

Det ene af hans Navne peger ogsaa hen til Forbindelsen med Heibergslægten. Han blev theologisk Kandidat allerede 1830, og samme Aar, kun mellem 22 og 23 Aar gammel, blev han Adjunkt ved sin gamle Skole i Nykøbing. 1834 til 1843 var han Præst i Vodder paa Sønderjyllands Vestkyst, hvorfra han flyttede til Kirkeby.

Han var to Gange gift, og begge hans Hustruer var Døtre af Amtsforvalteren i Nykøbing. Den første hed Karen Magdalene (Lene) Amalie Parelius. Den anden (Emil Kochs Moder) hed Anne Oline Parelius.

Deres Fader Hans Ludvig Schielderup Parelius, Amtsforvalter og Justitsraad i Nykøbing, plantede sig en stor Have udenfor Byen. Der havde de et Lysthus, hvor de holdt af at tilbringe Fritiden. Som mange andre Plantere havde han svært ved at hugge ud i det, han havde plantet og set gro op. Haven blev derfor efterhaanden et Vildnis. Nu ligger Nykøbing Bispegaard der. D. G. Monrad fik den bygget der og bevaret af Haven et og andet fra Parelius's Tid, bl. a. en Del nu store, skønne Træer. „Derude“ — det var den Gang, for nu truer Byens Udvidelse med nye Gader som Fangarme med helt at omslutte den. Men den Have har ogsaa haft noget at betyde for Emil Koch og hans Slægt.

Da Peter Koch flyttede til Sdr. Kirkeby, boede han den første Tid paa Grund af Naadensaaret hos sin Søster, Fru Heiberg Jürgensen. Manden var jo flyttet til Riserup. Hans Hustru boede med Børnene hos hendes Forældre i Nykøbing. Paa hendes Mands Indsættelsesdag fødte hun en Datter, den første Datter efter fem Dreng. Senere kom i Kirkeby endnu et Par Børn, saa hun ialt fik otte. Den sidste Datters Fødsel kostede Moderen Livet, og den lille Pige fik hendes Navn: Magdalene (Lene) Petrea Koch, der efter sin Faders Død i

mange Aar styrede Huset for Broderen Emil i Graabrødre Præstegaard i Odense.

Den mest kendte af Sønnerne af første Ægteskab er Kirkehistorikeren Hans Ludvig Schielderup Parelius Koch (opkaldt efter sin Morfar), sidst Provst i Glostrup. Af hans Bog „En gammel Præsts Erindringer“ anføres her et Uddrag af hans Beskrivelse af Livet i Hjemmet i Sdr. Kirkeby:

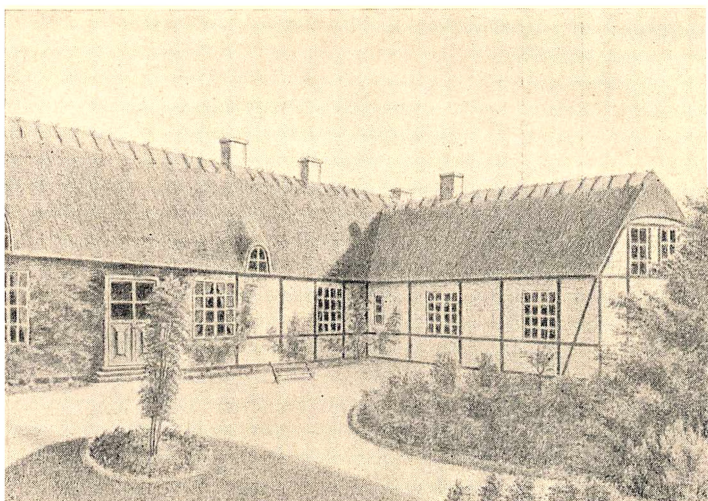
„Naar jeg nu skal tale om mit eget kære Barndoms-hjem, maa jeg begynde med min Fader. Naar man ovre i Slesvig kom ind i en Gaard og skulde tale med Manden, spurgtes der ufravigelig: „Er han sjæl hjemme?“ Jeg tror nok, at Fader, især efter Moders Død, i høj Grad var „han selv“, det var ham, der satte sit Præg paa det hele Hus. Han var en høj Mand, der ikke lidt lignede sin Fader (Elers Koch i Horbelev) ogsaa deri, at han i sine unge Dage havde varmt Blod og let blev hidsig. Dertil mærkede vi Børn dog kun lidt eller intet. Medens vi var smaa, gav han sig meget af med os, i Mørkningen samlede han os om sig og sang for os eller fortalte Historier . . . Da vi blev ældre, tror jeg nok, han gav sig mindre af med os. Han læste dog bestandig med os, og han var en alvorlig Lærer, der krævede, at vi skulde gøre vort Arbejde ordentligt, ligesom vi vænnedes til Orden og Punktlighed. Maaltiderne holdtes paa Klokkeslet, og enhver maatte være til Stede.

Men tillige sad der i den alvorlige og lidt strenge Mand inderst inde lige til det sidste noget af Barnet. Naar der i vore Lege var noget, hvor der skulde øves Snildhed og Behændighed, kunde han staa og se paa os i timevis med ligesaa stor Deltagelse for Udfaldet, som vi selv havde. En af vore Yndlingslege var at slaas med Tinsoldater ved Hjælp af smaa Fiskebensbuer og Pile

med en Voksklump paa Enden. Vi byggede Forskansninger for Hærene af Kort, og her var saaledes Lejlighed til at vise Dygtighed baade som Ingeniører og Skytter. Kom Fader saa forbi, kunde han aldrig modstaa at standse og beundre det, naar vi kunde ramme et skørnet Sted i Befæstningen eller en Soldat, af hvem man kunde se Hovedet ovenfor denne. Ikke sjældent legede han selv med. . . .

Jeg tror nok, min Fader havde sin bedste Tid som Præst i Kirkeby. Han var en virksom Mand, der gik meget om i sit Sogn og tog sig af fattige og syge, og saa vidt jeg ved, havde han ogsaa altid haft nogenlunde god Kirkegang, hvad den Gang ikke var almindeligt paa Falster. Men ca. 1849 kom der Mormoner til Øen, og der opstod et stærkt aandeligt Røre. Deres Fører Forsberg, der saa vidt jeg husker siden blev Leder af hele deres Mission i de nordiske Lande, var en veltalende Mand, hvis Ord gjorde Indtryk paa mange. — Fader bekæmpede ham baade med Mund og Pen. Der var ikke nogen Forsamling, offentlig eller privat, som han ikke mødte ved, naar han havde faaet Underretning om den, og han begyndte nu ogsaa selv at holde Møder paa Herregaarden Ourupgaard, hvor der var mange, som var bleven grebne af den ny Lære . . . Det store Røre lagde sig derfor snart, men det havde den blivende Virkning, at Fader havde faaet sine Kirker fulde, og det varede ved saa længe, han var i Kirkeby . . . Senere fik jeg en Følelse af, at det er noget der er værd at have oplevet, at se en Mand saaledes sætte hele sin Kraft ind i Kampen for, hvad han for Alvor tror, og at Fader havde været en Hyrde for Hjorden, der ikke flygtede, da Ulvene kom . . .

Fader plejede i den Tid (under Trearskrigen), naar

Sdr. Kirkeby Præstegaard. Efter Tegning af Emil Koch.

Emil Kochs Forældre.

det var ham muligt, om Aftenen at gaa til Ourupgaard, hvor han kunde læse de nyeste Efterretninger i Aviserne; i Præstegaarden fik vi kun to Gange om Ugen Post, der maatte hentes med et Bud fra Nykøbing. Den Aften, han havde faaet Efterretningen om Slaget ved Bov, var vi Børn gaaet i Seng, inden han kom hjem. Men endnu før han kom ind i vort Sovekammer, hørte vi ham, der ellers ikke plejede at give sine Følelser stærke Udtryk, raabe højt: Hurra, vi har sejret! . . .

Det lærte vi hjemme til Gavns at gøre Forskel paa godt og ondt. Vi blev ikke stærkt religiøst paavirkede; der holdtes ingen Husandagt eller Bordbøn. Men det følte helt igennem, at det var et afgjort kristeligt Hjem, og det gik her som det var gaaet i Horbelev, der var ingen af de mange Børn, der voksede op i det, som ikke holdt fast ved deres Barndoms Tro, og dette skyldtes næst Gud den store og inderlige Ærbødighed og Kærlighed, hvormed vi knyttedes til Hjemmet . . .

En Landsbypræstegaard var den Gang en stor Bedrift. Vi havde to Karle og en Røgter, tre Piger, og naar der var smaa Børn, og det var der altid, desuden en Barnepige. Men der skulde ogsaa brygges og bages, laves Smør og Ost, slagtes, og omtrent alle vore Klæder var af hjemmelavet Hvergarn eller af Faders egne Faars Uld. Hele Husholdningen førtes i den største Tarvelighed, og det kunde ogsaa nok behøves. Under disse Omstændigheder var det af største Betydning, at Avlingen blev godt passet. Men Fader var da ogsaa den Gang en dygtig Landmand, og Præstegaarden var vistnok den bedst drevne Gaard i Byen . . . Ogsaa i Haven maatte vi tidlig arbejde. Jeg tror aldrig, jeg har kendt en bedre Frugthave. Espalieret bragte Ferskener og Abrikoser og Druer, og de fritstaaende Træer Kirsebær og Blommer

af alle Slags, et stort Morbærtræ bar Frugt i lispundevis, og der var Æbler og Pærer af alle de bedste da kendte Sorter. Samtidig med Frugthøsten kom det store Fugletræk mod Syd. Jeg tror, at alle Skandinaviens Trækfugle lagde Vejen over Falster.

Naar mit Hjem staa saa lyst for mig, er det ikke, fordi det ikke havde sine Sorger. Allerede i Vodder døde en lille Dreng, i Kirkeby en Dreng og en Pige, min Moder og tilsidst ogsaa min Stedmoder . . . Vor Sorg var i Sandhed ikke uden Haab. Der blev, naar den sidste Strid var endt, ikke fældet saa mange Taarer og ikke klaget saa meget over Savnet.“

I disse gamle falsterske Præstegaarde var Forholdet fra Præsternes og deres Families Side baade overfor Tjenestefolkene og Sognefolkene patriarkalsk. Det vil paa ingen Maade sige, at det var daarligt, tværtimod; men ikke som Nutiden kræver det. I de Kochske Præstehjem var Fædrene allesammen myndige Mænd, der krævede Orden, Flid og Sømmelighed. Der var en vis Afstand mellem dem og deres Omgivelser, som efter Tidens Vilkaar og Opfattelse hørte sig til. Men Forholdet var ofte hjerteligt. Derfor huskede Børnene siden deres gode Venner blandt Karlene og Pigerne, Jørgen, Jens o. s. v., og Forældrene hjalp gerne, hvor de kunde, deres veltjente Folk i Vej.

Lige overfor Præstegaarden (i Riserup) laa Fattighuset, og fra Præstefolkenes Side blev der vist kristen Barmhjertighed, som det sømmede sig, mod de fattige. Familiær Selskabelighed med Sognefolkene var sjælden. Det faldt ingen af Parterne ind, at det var muligt. Præstens Nærværelse vilde snarest virke trykkende. Men det udelukkede ikke, at der var venligt Samkvem med de mere opvakte og fremragende i Befolkningen,

og det var trygt at have Præsten, som den Autoritet han ofte var, boende i Nærheden som en Mand, man kunde ty til.

En Særstilling blandt Falsters Præster har J. Chr. Lindberg i Tingsted indtaget. Han var jo ogsaa Grundtvigianer og blev noget ugleset derfor. Blandt somme af Peter Kochs Slægtninge vakte det nogen Forargelse, at han i visse Henseender stod Lindberg nær, ja, vel endog rent ud kunde kaldes Grundtvigianer. Der har været noget om Snakken; thi det har næppe været uden Sammenhæng med disse Peter Kochs Tilbøjeligheder, at Kirkeby siden var et af de Sogne paa Falster, hvor det aandelige Røre havde Tilhold.

Saaledes har M. P. Schmidt i en Artikel i Lolland-Falsters Folketidende Januar 1910 fortalt om Pinsemøder i Sdr. Kirkeby: „Den Kreds af unge Mænd, som i Slutningen af 50'erne samledes i Falsters Læseforening, ønskede ikke blot, at Foreningen skulde fremme dansk Liv og udbrede folkelig Oplysning, men det var ogsaa deres Ønske, at den maatte tjene til Sammenknytning af den alvorlige og aandeligt interesserede Ungdom. Derfor begyndte Læseforeningen straks efter Stiftelsen 1857 at samle Medlemmerne til Oplæsning og Samtale — i hvert Fald i Sdr. Kirkeby- og Skelby-Kredsene . . . Disse Sammenkomster er da den første Begyndelse til de Ungdomsforeninger, vi nu har . . . Det var i denne Kreds af opvakte unge Mænd, at Tanken om de folkelige Pinsemøder i Sdr. Kirkeby kom frem. Det første Pinsemøde afholdtes 7. Juni 1870. Som Talere blev indbudt Chr. Nielsen, Hindholm, og Frede Boisen, Rødkilde.“ —

Da var Peter Koch forlængst flyttet til Nordfalster, og at Møderne fandt Sted i Kirkeby, skyldtes maaske

ikke, at Befolkningen der var særlig opvakt; men der plejer at være Sammenhæng mellem Opvæld af aandeligt Liv til de forskellige Tider, og der havde jo været fuld Kirke i Sdr. Kirkeby i Begyndelsen af Halvtredserne.

Da var Lindberg i Tingsted. Han var en ubehersket Mand, der ofte vakte Forargelse ved at sætte sig ud over, hvad passende var. Han var ogsaa meget irregulær, og Lolland-Falsters Landemode maatte idømme ham forskellige Bøder, som man det følgende Aar konstaterede ikke var indgaaet.

Men der var jo mer ved Lindberg end Særhed og Polemik. Da Koleraen 1853 kom til Falster, var han ustandselig paa Færde for at besøge de syge. Smittefaren afholdt ham paa ingen Maade fra at passe sine Pligter som Sognepræst. Hans Besøg var velsete. Falstringerne sagde om dem: „Naar Lægen kommer til en Kolerapatient, dør han, naar Lindberg kommer, kommer han sig.“ Han kunde til Tider tale saadan, saa gripende barnlig troskyldigt, at han stjal Hjertet ud af Livet selv paa Folk, der ellers med eller uden Anledning havde noget imod ham.

Sofie Heiberg Jürgensen, der iøvrigt ikke kunde lide ham, har meddelt et Par af de Historier, han selv med stort Liv fortalte om sine Konfirmander, og da de er karakteriserende ogsaa for Falster den Gang, noteres de her:

En Gang besøgte Lindberg en syg Dreng, en af sine Konfirmander, som han havde haft megen Glæde af at undervise. Drengen blev meget glad, da han saa Præsten, og trak noget op af Sengen som Foræring til ham. Det var en falstersk „Nonne“, d. v. s. en Æbleskive uden Æbler, som han havde gemt for at kunne forære

Lindberg den i det sikre Haab, at Præsten nok skulde besøge ham, naar han fik at vide, at han var syg. Lindberg fortalte det paa en Maade, saa intet Øje var tørt i Stuen.

Samtidig fortalte han som Vidnesbyrd om, hvor sløjt det stod til med Begreberne om Ret og Uret, om en Samtale under sin Konfirmandundervisning: Til en af Drengene sagde han: „Vilde det ikke være Uret, om du, naar I kommer udenfor, gav dig til at slaa din Sidekammerat?“ „Nej, for han kunde jo slaa igen!“ „Vilde det da ikke være Uret, om du paa en eller anden Maade narrede og bedrog mig, din Præst?“ „Nej, for De kunde jo lukke Deres Øjne op.“ „Jamen, vilde det da saa ikke være Uret, om du gik ind og stjal den fattige Kones Kaal?“ „Jo!“ „Naa, hvorfor da det?“ Nu ventede Præsten, at Medlidenhed og Retsind endelig skulde komme for Dagen: „Hvorfor?“ „For saa kommer Wilkens og tar mig!“ Wilkens var Politifuldmægtig, af somme anset for at være den største Slyngel paa Falster. Historien blev fortalt med stort dramatisk Lune.

Men lad os vende tilbage fra Nabopræsten, til Sdr. Kirkeby.

Ludvig Koch skrev om Sorgerne i Hjemmet i Sdr. Kirkeby. Det havde han gode Grunde til; thi hans Fader maatte ofte i de Aar indføre hjemlige Begivenheder i sine Kirkebøger, og ofte var det Meddelelser om hans Sorger.

1846 indførte han sin første Hustrus Død den 27. November. Han tilføjede: Barselseng. Barnet, der kostede Moderen Livet, fik hendes Navn: Magdalene. Flere af deres Børn døde som smaa.

Tre—fire Aar efter indførte han: Copulerede 1850, 14. Juni i Kirken: Enkemand Hans Peter Gyllembourg

Koch, Sognepræst til Sdr. Kirkeby og Sdr. Alslev . . .
42½ Aar. Jomfru Anne Oline Parelus . . . 27 Aar.

Og næste Aar under fødte Mandkøn Nr. 109 den 23. Juli 1851: Hans Ludvig Emil Koch, døbt i Kirken den 21. September. Faddere var: Fru Koch i Sdr. Kirkeby (det er den gamle Farmoder, der var flyttet dertil fra Horbelev), Frk. Paludan, Kjøbenhavn, Kapellan E. Koch i Væggerløse, Godsforvalter Saugman paa Corselitze og Forpagter Parelus paa Kirstineberg.

Man kan af denne og andre Tilførsler om Faddere slutte sig til Familiens Omgangsfæller blandt Slægt og Venner. Blandt de sidste var Tesdorff paa Ourupgaard. Han var af tysk Oprindelse, hvilket i det urolige Oprørsaar 1848 gav Anledning til, at der udbredtes Rygter i den opskræmte Befolkning om, at Tesdorff stod i Ledtog med Tyskerne. Der blev Opløb, og Pastor Peter Koch maatte ile sin Ven til Undsætning. Han fik atter Anledning til at vise sit personlige Mod og til at bruge sin Myndighed for at tale de ophidsede Sognefolk til Fornuft. Han kunde staa Vennen bi med god Samvittighed; thi intet var urimeligere, end at den loyale Hædersmand Tesdorff skulde gøre sig skyldig i den Slags Uhyrligheder. Det lykkedes da ogsaa Præsten at berolige Stemningen.

I Sdr. Kirkebys Liberdaticus er der meddelt om et Besøg af Biskop Bindsbøll: „1858 den 26. September visiterede jeg i Sdr. Kirkeby Kirke, hvor en meget talrig Menighed var forsamlet. Sognepræsten, Hr. P. G. Koch, opbyggede Forsamlingen ved en christelig Prædiken over Dagens Evangelium. Af unge fremtraadte paa Kirkegulvet omtrent 50. De svarede godt og forstandigt og lagde god Kundskab og Færdighed i at læse for Dagen.“

Denne Tilførsel er overmaade almindelig og skulde ikke være erindret her, om ikke Emil Koch omtalte denne Biskop med stor Agtelse. Den hidrørte naturligvis ikke fra denne Visitats, da Koch kun var en Dreng paa syv Aar og ikke havde nogen Forestilling om, hvad der gik for sig. Men Bindedbølls Bog: „Tanker til Eftertanke“ hørte siden til hans kæreste Læsning, hvori han ofte hentede Tilskyndelser og Eftertanke. Og Tilførselen giver et Vidnesbyrd om Tilslutningen til Gudstjenesterne i Kirkeby, hvor Faderen efter Sønnen Ludvigs Opfattelse havde sin bedste Præstetid.

Inden Hjemmet blev flyttet til Riserup, skulde den haardt prøvede Præst dog føre endnu en sørgelig Tilskikkelse ind i Sdr. Kirkebys Kirkebog: 1861 den 12. Marts døde Anna Oline Koch, født Parelus. 38 Aar.

Ved hendes Jordefærd den 21. Marts talte Pastor F. E. Boisen, Stege, over Herrens Svar til Søstrene i Betania: „Denne Sygdom er ikke til Døden, men til Guds Ære, at Guds Søn skal æres ved den“ . . . „Vilde jeg nu spørge dem, som udgjorde et Hjem med hende, her hviler: Var Eders Hjem et ret Bethania? da vilde de vist svare: Ak nej, vi stod langt tilbage, og det er bedst at give et saadant Svar, men jeg tør dog nok paa Eders Vegne sige, at I har stræbt at gøre Eders Hjem til et Bethanien ved den indbyrdes Kjærlighed. Jeg ved, I levede et kjærligt Liv med hinanden, det gjorde Mand og Hustru, Forældre og Børn. Jeg vil ikke sige, at hun var bedre end de Andre, skjønt jeg tror de Andre vil sige, at hun var den bedste . . . Hun var en stille, sagtomdig Kvinde, der med et skrøbeligt Legeme bar paa mange Byrder, førte ikke mange Ord, men vandt uden Ord deres Kjærlighed, hun levede iblandt, ved sin sagtomdige Omgængelse. Derfor elskede de hende, hendes

Mand, de smaa og de store Børn, hendes egne og hendes Søsters. — Spørger jeg Eder: Er Jesus fremmed for Eder? saa vil I svare: Nej, det er han ikke, Gud ske Lov. Det ved jeg, Du vil svare, min Ven fra de unge Dage; thi jeg veed, Du lærte ham at kende omtrent paa samme Tid som jeg selv. Og Du har ogsaa lært dem ham at kjende, som han gav Dig, at de skulde være Dine Egne. Saa kunde I ogsaa skikke Bud for hende til ham, da hun led, og det gjorde I ogsaa . . . Saa har ogsaa Svaret lydt til Eder: Denne Sygdom er ikke til Døden. Da kom Angstens og Længselens Tid, at han dog maatte komme og holde Døden borte. Men den nærmede sig meer og meer, og endelig kom Stunden, da hun kaldte Eder til sig for at tage Afsked med Eder. Da var hendes sidste Ord: Kom i den sidste Nattevagt. Hun sagde ikke, hvem der skulde komme, eller hvorledes, men han forstod det nok og kom i hendes Kjærestes Dragt og talte med hende som Ven med Ven.“

Lige indenfor Kirkegaardsporten og ud til Præstegaardens Indkørsel ligger de to Hustruer begravede ved hinandens Side. Over deres Grave staar et stort smukt Egetræskors, hvis Form og Indskrift tyder paa, at det er Sønnen Emil, der har ladet det rejse. Hans Fader ligger ikke begravet der, men paa Nr. Vedby Kirkegaard.

Men saa indførtes der heller ikke mere i den Kirkebog om Familien Koch; thi den 17. Juli 1860 var Præsten, nu tillige Provst, Koch bleven forflyttet til Nr. Vedby—Nr. Alslev med Bolig i Riserup. Han efterfulgte ogsaa dér sin Svoger, Stiftsprovst Heiberg-Jürgensen, og flyttede dertil i Sommeren 1860.

Sofie Heiberg-Jürgensen fortæller i sine ikke trykte Erindringer: „Allerede paa Faders Begravelsesdag kom et Par Mænd . . . for at spørge Moder, om de kunde

glæde hende ved at søge for Onkel Peter til Faders Eftermand. Moder var meget rørt over dette Ønske, men sagde, at hendes Ønske derom ikke burde være bestemmende ved et saadant Skridt . . . Alt gik efter Ønske, og den 20. S. e. Trin. holdt Onkel sin Tiltrædelsesprædiken over Evangeliet om Bryllupsklædningen og talte saa smukt og klart, at alle, der hørte ham, maatte glæde sig over at have faaet ham til Prædikant.“

Paa Grund af den ubekvemme Naadensaarsordning kunde Familien først komme til Riserup Aaret efter, og i denne Mellemtid var det, at Emil Kochs Moder døde. Det maa have været et trist Aar for de moderløse Børn. Emil Koch var den Gang 10 Aar gammel og havde foruden sine ældre Halvsøskende, hvoraf de fleste var fløjne af Reden, seks yngre Helsøskende.

Han har en Gang nedskrevet sine Erindringer fra „Et gammeldags Hjem“, hvoraf en Del blev trykt i Odense Højskoleforenings Jubilæumsbog. Den første og største Del deraf handler om Sdr. Kirkeby Præstegaard og gengives her med hans egne jævne og hjertelige Ord. Den sidste Del deraf angaar Hjemmet i Riserup.

„En Mil Øst for Nykøbing paa Falster ligger en hyggelig gammeldags Landsby, som hedder Sdr. Kirkeby. Den er min Fødeby og min første Barndoms By.

Naar man kommer ad Landevejen fra Nykøbing og har passeret Tesdorphs berømte Mønster-Herregaard Ourupgaard, kan man se Byens røde Kirketaarn med dets takkede Gavle rage op sammen med de høje, gamle Træer i Præstegaardshaven.

Vejen svinger ind i Byen tilhøjre. Der ligger Gadekæret og Sprøjtehuset. Saa Kirken paa sin Bakke, gammel og ærværdig, smukt vedligeholdt, med Korrundingen mod Øst og med to skønne middelalderlige Kalk-

stensøjler ved Indgangen fra Vaabenhuset. Der er jeg døbt, og paa den østlige Side af Kirkegaarden er Moders Grav.

De fleste af Gaardene og Husene er endnu Bindingsværks hvidkalkede Bygninger med Straatag. Og de gamle Slægtsnavne er endnu knyttet til dem: Myssen, Skovboen o. s. v. Man havde i min Tid og har antagelig endnu den Sædvane paa Falster i Omtale af Manden i Gaarden at føje den bestemte Artikel til Navnet: Stubben, Kokken, Huggen, Pillen, Kyllingen o. s. v.

Naar Kirkegaarden er passeret, drejer en Sidevej af tilhøjre, beplantet med Lindetræer, og fører lige ind i Præstegaarden, hvis Portlængde nu er nedrevet, men hvis øvrige tre Længder udvendig fra ser ud som de gjorde for 60 Aar siden, hvidkalkede Stald- og Ladebygninger til højre og venstre, ligefor Stuehuset af røde Mursten, — alt Bindingsværk og straatækt, lavt og beskedent.

Midt paa Stuehuset er Indgangsdøren. Gangen indenfor førte i gamle Dage helt igennem Huset og lukkedes ud mod Haven med en Dør, hvori en stor Glasrude.

Til højre for Gangen laa Storstuen med fire Vinduer, to mod Gaarden og to mod Haven. Bagved den to Gæstekamre — ganske som man vil finde det i alle gamle falsterske Præstegaarde. Storstuen var omtrent tom. Der var ikke Raad til at møblere den. Men den var god til at lege i, og der var god Plads til det Legetøj, som nu synes — ufortjent — at være gaaet af Mode, en stor „Rumlepotte“ af Træ, som blev sat i Gang med en Snor og da syngende kredsedede rundt paa det store Gulv, hvor der ikke fandtes noget, den kunde støde an imod.

Til venstre i Gangen var Døren ind til „den store Stue“, som ligeledes gik helt igennem Huset, men kun

havde et Vindue til hver Side. Den var Husets fine Stue. Der fandtes de pæneste Møbler, en haard, gammeldags Sofa, Klaveret og Moders Bogskab. Der var Tæppe paa Gulvet, rødt, grønt og graastribet. Den store Stue brugtes kun, naar der kom fremmede, og naar man drak Kaffe Søndag Formiddag imellem Gudstjenesterne. Bagved den laa „den lille Stue“, som kun havde ét Vindue til Gaarden. Den var Familiens Dagligstue og var ret spartansk udstyret. Ved den ene Væg en Sofa om mulig endnu haardere end den i „den store Stue“. Foran den et umalet Bord lavet af Asketræ fra Bedstefaders Have. En af Faders første Erindringer er den, at det nylavede Bord var stillet op paa Gulvet i en af Horbelev Præstegaards Stuer, med en Stiver paa hvert Hjørne presset op imod Bjælkeloftet for at hindre Bordpladen i at „slaa sig“, — hvilken Forholdsregel dog ikke har opnaaet at give Bordet, som nu er i mit Eje, den rette Facon. Dets Plade slaar den Dag i Dag nogle sære Sving.

Men det var et udmærket Legebord med to store Klapper til at trække ud — og med to Skuffer, som en af mine ældre Brødre siger at have brugt til deri under Middagsmaaltidet behændig at anbringe forskellige Næringsmidler, som ikke tiltalte ham, f. Eks. Spinat. Der blev nemlig altid holdt paa, at ingen maatte levne paa sin Tallerken.

Om Vinteraftenerne sad Fader og Moder i Sofaen med en lille Messing-Olielampe foran sig. Alle Børnene maatte saa ned ad Bordets Sider hjælpe sig med et Tællelys i Messingstage med dito Lysesaks.

Under Bordet et Kludetæppe, vævet af Landsbyens Væver af alle i Tidernes Løb opbevarede og omhyggeligt sammensyede Rester. — Ved Enden af Sofaen i Krogen ud mod Gaarden stod Oldefaders Stol med bredt,

lavt Sæde, høj, tilbageskraanende Ryg og Øreklapper. Oldefader sad i den, da han døde. Ved Vinduet stod Moders Sybord. I det andet Hjørne mod Gaarden Faders Chatol med rund, buet Klap. I Stuens tredie Hjørne ved Døren til den store Stue kom Kakkelovnen, foran hvilken vi laa paa Gulvet i Mørkningen — man havde nemlig den Gang Tid til at holde Mørkning — og saa paa Ilden — som ikke stammede fra kedsommelige Koks eller skidne Kul, men fra rigtigt, ordentligt, solidt Bøgebrænde.

Stuens Gulv havde en Hældning ned imod samme Kakkelovn, og en Bold havde, naar den blev tabt, en Tilbøjelighed til at rulle til den Side. Tæt ved Kakkelovnen ved Siden af Brændekurven var et lille Hul i Bræddegulvet, som var fremkommet ved, at en Knast var falden af et af Brædderne, hvilket Hul særdeles egnede sig til at fungere som Nøddeknækker. Man lagde Nødden i Hullet og slog paa den med et Stykke Brænde, hvorved den netop fik det Knæk, som den skulde have, hverken mere eller mindre. —

Det blev efterhaanden en talrig Familie, der holdt til i „den lille Stue“. — Der var ialt femten Børn, hvoraf tre døde som ganske smaa, og alle de andre blev voksne. — Jeg holder for, at det er en god Ting at have mange Søsken. Man er ganske vist ikke altid god imod hinanden, man kan maaske en og anden Gang slaas ganske kraftigt, men man har den Fordel for Enebørnene, at der bliver ikke taget videre Hensyn til en, man risikerer ikke at blive forkælet — og naar man kommer til Skels Aar og Alder kan man efter min Erfaring i sine Søsken finde Venner, som man ikke finder Magen til andetsteds. Det er sjældent nogen Lykke at være Enebarn. Fællesskab om Barndomsminderne er utvivl-

somt af alle menneskelige Baand det, der knytter fastest og holder længst.

Der var selvfølgelig smaa Kaar i Sdr. Kirkeby Præstegaard. Der var mange Munde at mætte. Fader og Moder og Faster og tolv Børn, en Karl og en Røgter og to Piger. Der skulde noget til, for at det kunde gaa rundt. Det var vel heller ikke gaaet, hvis der ikke til Præsteembedet havde hørt en Bondegaards Jord, som Fader selv drev, og det saaledes, at den ikke stod tilbage for de andre Gaarde i Byen. — Fader var i det hele en dygtig Mand. Hvad han tog sig paa, blev godt og grundigt gjort. Klog paa mange Ting var han, kundskabsrig og energisk og flittig.

Da han gerne vilde kunne læse Englænderen Macaulays store, vidtløftige Værk om de engelske Konger af Stuarternes Hus, som dengang ikke kunde faas i Oversættelse, lærte han sig selv Engelsk ved at anskaffe en engelsk Bibel og læse den med den danske Bibel ved Siden, og naaede saaledes til at kunne magte Macaulays tre eller fire store Bind, — selvfølgelig uden mindste Begreb om, hvordan Ordene udtaltes. — Han var et klart og hurtigt Hoved og havde let ved at sætte sig ind i en Sag. Og Tiden blev brugt; han var til det yderste præcis. Var Middagsmaden ikke paa Bordet Kl. 1, kom han ind i Stuen og gik op og ned — uden at sige noget, men naar det rygtedes i Køkkenet: „Præsten er i Dagligstuen!“ saa fik man travlt med at øse Grøden op.

Stor Tarvelighed i Henseende til Mad og Klæder. Øllebrød om Morgenen — om Aftenen Mælkegrød plus to Stykker bart Smørrebrød. Sukker i Te fandtes ikke, Hvedebrød ej heller — undtagen om Søndagen, naar Fader kom hjem fra den første Gudstjeneste, og der

blev givet Kaffe over hele Linien med et lille Stykke Kandis og friskbagt Hvedebrød, der lugtede og smagte vidunderligt. — Den eneste Luksus, som Huset tillod sig, var, saa vidt jeg ved, Faders Tobakspibe, som blev tændt om Morgenen, naar han satte sig til sit Skrivebord, og i Reglen ikke slukkedes, før han om Aftenen — præcis Kl. 10 $\frac{1}{2}$ — rejste sig fra Sofaen i Dagligstuen, lukkede sin Bog og gik hen og trak Uret op. — Hvad Tøjet angaar saa gik vi Børn naturligvis i Hvergarn. Pigerne spandt Ulden af Gaardens Faar, og Landsbyvæveren lavede Tøjet, og Moder klippede det til og syede det. Det var vist ikke meget elegant hverken i Henseende til Stof eller til Snit. Men jeg tror ikke, at det faldt os ind at kritisere det, vi havde jo ikke noget at sammenligne det med.

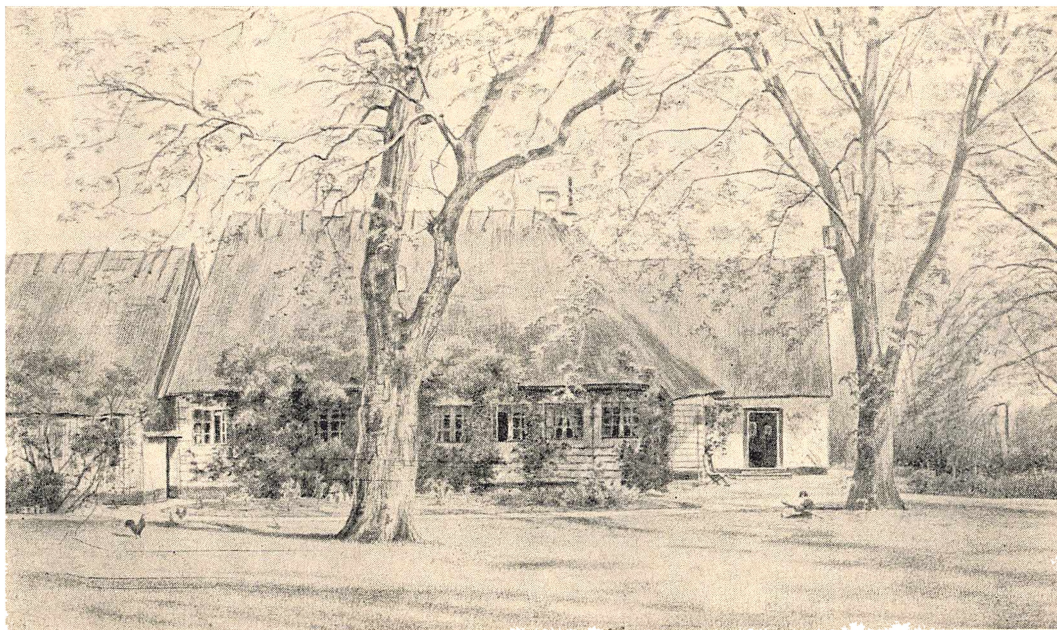
At man kunde give Penge ud til noget, som ikke var nødvendigt — altsaa med Undtagelse af Faders Tobak —, var der ingen der faldt paa. Hvad man kalder Fornøjelser, Adspredelse, var ganske ukendt, men det blev ikke savnet og var ganske overflødigt. Vi kedede os ikke, vi morede os uden Apparat. Af Selskaber eller Gilder husker jeg ikke andet end Høstgildet, som stod paa Loen, hvor Lysekronen, som var bundet med grønt paa tre i Størrelse aftagende Tøndebaand, hang under Hanebjælken, og hvor der til en Violin dansedes livligt til ud paa Natten med megen Glæde og ingen Raahed. Jeg ser endnu særdeles tydeligt for mig „Lille Jens“, som var en af Tærskerne, der stod paa Loen hele Vinteren og svingede Plejlen, tørre Sveden af sin Pande efter en anstrengende Sekstur, og hører ham sige med yderst fornøjet Aasyn: „Det er sært, det er meget „strikkere“ at danse end at tærske, men jeg vil dog ligegodt meget hellere danse!“

Penge havde vi Børn jo ikke ret meget af. Tre Mark til Fødselsdag, det var egentlig vor eneste faste Indkomst. Man kunde saa i Aarets Løb tjene sig en Smule ekstra f. Eks. ved at samle Kløverfrø til Fader — eller ved at samle Snegle af Haven, hvor de store Vinsnegle formerede sig saa stærkt, at de gjorde Fortræd paa Urterne, 4 Skilling pr. 100 var Taksten. — Hovedudgiften var jo Julegaverne. Det var en given Ting, at man kort før Jul kørte ind til Byen for at foretage disse Juleindkøb, som man længe i Forvejen havde tænkt paa og talt om og regnet ud, — hvilket sidste jo nok kunde gøres Behov, naar det gjaldt om for 3 Mark og ikke meget mere at anskaffe Julegaver til Fader og Moder og Faster og 11 Søkende. — Ud over dette Aarets store Indkøb tillod man sig, som rimeligt, ikke meget. Jeg mindes dog, at der en sjælden Gang blev Raad til Anskaffelse af nogle store Brystsukre, som solgtes i en beskeden Butik nede i Byen. En gammel Onkel, som var i Besøg hos os og blev anmodet om at smage paa dem, gjorde det med den Bemærkning, at de smagte ganske godt, naar man først fik slikket Skidtet af dem, — men jeg tror ikke, at denne noget kraftige Kritik gjorde noget Indtryk paa os. Tobaksrygning var naturligvis udelukket. Skønt vi saa Fader med Piben hele Dagen, faldt det os ikke ind, at det kunde være noget for os. Vi var saa fornuftige, at vi foretrak Mdm. Hvids Sukkergodt for Tobakkens tvivlsomme Herlighed.

Undervisningen besørgede Fader selv. Senere fik vi en Lærerinde. Jeg tror dog egentlig ikke, at han var nogen udmærket Børnelærer. Han var os for hurtig — han blev let utaalmodig, naar vi ikke magtede at bevæge os i samme Tempo som han. Naar han, hurtigt bak-

kende paa Piben, sagde sit: „Naa, naa, naa, det er jo som Fod i Hose,“ saa virkede det egentlig ikke opklarende i vore taagede Hjerner, som aldeles ikke syntes, at det var som Fod i Hose. Det der gik bedst, var Bibelhistorien. Vi havde en lille, meget slidt Bibelhistorie i smaat Format med et interessant Billede paa hveranden Side. Jeg ser endnu for mine Øjne Goliath i Spidsen for sine Mænd, alle tilhest, og Goliaths Hest 5 Gange saa stor som alle de andres. Siden tog vi fat paa L. Chr. Müllers ypperlige Bog, og jeg tror, at jeg i 9 Aars Alderen kunde mere af Patriarkernes og de israelitiske Kongers og Heltes vidunderlige Historie, end de fleste Børn nu kan ved Udgangen af Skolen. Med Lærebogen faldt det derimod meget ilde ud. Luthers Forklaringer og Skriftstederne i Biskop Dauggaards Lærebog vilde aldrig sidde fast hos mig.

Fritiden, som var meget rigelig, blev mest tilbragt i Gaarden eller i Haven. Der var en stor og dejlig Have til Præstegaarden, skraanende ned mod en lille Lund med store, gamle Træer i fugtig Bund, som altid om Vinteren stod under Vand og var et godt Sted at lege paa, især naar der laa Is paa Vandet. Nederst ved Laagen ud til Marken stod Kongebregnerne, som Fader havde flyttet ind fra Hamborgskoven ved Nykøbing, og hvoraf nogle nu gror videre i min Have i Odense. — Fader elskede Blomster og var lærd Botaniker, hvis store Herbarium burde være i mere kyndige Hænder end mine. Lærdommen har ingen af hans Børn taget i Arv. Men de er dog alle den Dag i Dag mere eller mindre botanisk interesserede og har alle Lyst og Drift til at fylde deres Haver med Blomster. Saa var der alle Frugttræerne, vidunderlige Graapærer, Vindruer og Morbær og langs Havens vestlige Udkant en lang Række

Riserup Præstegaard. Efter Tegning af Emil Koch.

fortræffelige Nøddebuske — med en Gangsti ud imod Marken, hvor Solen skinnede saa dejligt, og de første Violer sprang ud. Vi havde naturligvis ikke Lov til at tage af Frugten, hvad vi vilde, men det nedfaldne havde vi Raadighed over samt „Efterplukket“, naar Fader havde taget, hvad han kunde naa fra sin Stige; og Stikkelsbærbuskene blev udleveret til os en efter en, alt som Bærrene modnedes, og jeg mindes ikke, at vi nogen- sinde forgreb os paa det, som ikke tilkom os.

Om Vinteren legede vi inden Døre med de Tinsoldater og Klodser, som vi fik Juleaften — eller tegnede, hvad flere af os var stærkt forfaldne til. Og saa var der jo Bøgerne, Morskabslæsningen. Moders Bogskab rummede en god Samling af danske Klassikere. Dem skønnede vi jo den Gang endnu ikke paa, — det skulde da være Ingemanns Romaner og Andersens Eventyr. Men der var saa ogsaa anden mere barnlig Læsning at faa fat paa, Molbecks Eventyr og Boisens Læsebog med Historierne om Ederland Hønsepige og det lille, hvide Æg, Holger Danskes Krønike med de gamle Træsnit, — og frem for alt Kaalunds Vers om Dyr med Lundbys Tegninger, den bedste af alle Børnebøger, hvis Billeder og Vers jeg endnu kan udenad.

Vi havde ingen Legekammerater ude i Landsbyen. Vi holdt os indenfor vore egne Grænser og havde Selskab nok i os selv — og i Hunden. Samme Hund hed „Sagax“, hvilket betyder kløgtig; men jeg tror dog ikke, at den var noget særligt i Retning af Begavelse. Den var, naar Sandheden skal siges, næppe andet end en ganske almindelig Køter. Den havde dog et Talent, den kunde hente og bringe igen de Stokke, man kastede fra sig. Det var dens Passion, den var som rasende efter at apportere. Hvilket en Gang indbragte den en Oplevelse,

som den formodentlig aldrig har naaet til at kunne forklare sig. En af mine Brødre gik i Gaarden og legede den sædvanlige Leg med den og fandt saa paa at kaste Kæppen over Hustaget ud i Haven, og Hunden fo'r i sin Ivrigheid ind igennem den før omtalte Gangdør, som stod aaben, idet den sagtens tænkte, at det var en bekvem Genvej, og sprang løs paa den ligeledes før nævnte Rude i den anden ud mod Haven vendende Dør, som var lukket. Den kom lykkeligt og uden Men igennem, men Glasstumperne raslede jo om den, og den Flovhed og Befippelse, som var over den, da den med hængende Øren og Hale luskede bort uden mindste Lyst til at fortsætte, var ubeskrivelig.

Vi Børn kom, som sagt, ikke synderligt udenfor Præstegaardens Omraade, og befandt os vistnok i det hele ikke rigtig vel, naar vi engang imellem var nødte til lidt længere Udflugter. Jeg for mit Vedkommende var absolut ikke nogen Helt. Naar jeg en enkelt Gang blev betroet til at bringe en Besked ud i Byen, f. Eks. til Forpagter Schous paa Bjerregaard, følte jeg mig ret ilde til Mode, hvis blot en af Drengene paa Gaden raabte efter mig, mens jeg skyndte mig afsted uden at se til højre eller venstre. Og naar jeg paa min Vej mødte en Flok Gæs, der strakte Hals og hvædede ad mig, kunde mit Liv købes for meget faa Skilling. En af mine Brødre og jeg gik en Gang om Ugen op til Herregaarden Korselitze, hvor vi havde en Kusine, som var gift med Godsforvalteren, og som var dygtig til at tegne og gav sig af med at lære andre Kunsten. Der var kun en god Fjerdingvej at gaa, men Vejen gik igennem en tæt og mørk Skov. Og nu var jo selve det uden Faders og Moders Ledsagelse at færdes i en Skov en betænkelig Sag. Men hvad der her gjorde Sagen endnu betænke-

ligere, var, at der inde midt i Skoven var en Vej, som bar det frygtelige Navn „Røveralleen“, og om hvilken det sagdes, at der var engang i gamle Dage en Mand bleven myrdet. Og jeg har mange Gange, naar jeg kom ad Gangstien, som gik tværs over bemeldte Allé, følt mig ret ilde til Mode. Man kunde jo ikke vide, om Røverne ikke var der endnu.

— — —

Fader var i Almindelighed alvorlig og stille. Han var en høj, mager Mand, som gammel noget bøjet og duknakket. Store gammeldags opstaaende Flipper og sort Halsklæde, lang sort Frakke — næsten altid med den lange Pibe i Munden. Han var yderst sparsom med Kærtegn overfor os Børn. Han har kun en Gang i mit Liv givet mig et Kys. Og det var en Oplevelse, som ikke blev glemt. — Men han var aldrig gnaven og fortrædelig. Og undertiden kunde han være meget livlig og munter, gaa lange Ture med os, vise os Blomsterne paa Grøftekanterne og Engene og sige os deres Navne — eller lege Røver med os om Aftenen i Haven. Og om Vinteraftenerne i Mørkningen — vi havde nemlig dengang Tid til det, som man ikke har Tid til mere, at holde „Mørkning“ — sad han gerne i Krogen ved Kakkelovnen, hvor Bøgebrændet buldrede, mens Børnene laa paa Gulvet i Lysskæret og saa paa Ilden, og fortalte — først smaa Børnehistorier om Lammet, der ikke var lydigt, og nær var kommet galt fra det, — og om Hr. Oles Mus, som gik paa Loftet, skønt den ikke maatte, og blev taget af Katten, om Ræven og Ulven og andre slige Historier, som han vistnok havde fra sin egen Moder, som var Mester i at fortælle, — og siden alle Fortællingerne om Thor og Loke og Balder, som vi kunde udenad, længe før vi gjorde Bekendtskab med Oehlenschlägers „Nordens Gu-

der“, og endelig de norske Kongers Saga efter Snorre Sturleson.

Ellers sad han mest, flittigt arbejdende, i sit Studerekammer, hvor han ikke gerne maatte forstyrres.

Vi havde en ubegrænset Respekt for ham. At nogen kunde gøre en Indvending imod noget, som han havde bestemt eller befalet, var ganske utænkeligt.

Der fortælles om Pontus Wikner, at da en Ven spurgte ham, hvordan han bar sig ad med at faa lydige Børn, svarede han: „Der er to Ting, man skal gøre, man skal give faa Befalinger, men sørge for, at de bliver ført igennem, — og saa skal man passe godt paa sig selv.“ Jeg tror, at Fader gjorde sig Umage for at indrette sin Børneopdragelse efter de Grundsætninger.

Moder var mild og moderlig, men svag af Helbred. To Ting husker jeg at have lært af hende: Aftenbønnen, som hun bad med ved Børnenes Senge, og Ingemanns Morgen- og Aftensange med Weyses Melodier, som hun spillede og sang for os. Saa længe hun kunde. Der kom den Tid, da *Moder* ikke mere kunde synge. Vi forstod ikke hvorfor, men hun havde gyldige Grunde. Hun døde af Brystsye, da jeg var 9 Aar gammel.

Om Kristendom taltes der ikke meget i mit Barn-domshjem. Naar det engang imellem skete, gjorde det et saa meget stærkere Indtryk. Som den Gang jeg og en yngre Broder skulde konfirmeres, og Fader sagde til os: „Jeg vil give eder et Raad, sig hver Aften, naar I beder eders Aftenbøn, ogsaa Forsagelsen og „Troen“; det kan være eder et Tegn paa, at I endnu har noget med Kristendom at gøre!“ — Eller som dengang han paa en af sine sidste Fødselsdage, da han havde alle sine gamle Søsken og de fleste af sine unge Børn om sig, ved Aftensbordet holdt en kort Tale, hvad han ellers

aldrig gjorde, og deri sagde: „Kære Venner! At sige Verden ret Farvel i Livets Gry, i Livets Kvæld, er lige tungt at nemme. Det føler ogsaa jeg, og jeg tør ikke sige, at jeg har lært det endnu, men jeg lærer hver Dag paa det!“

— Saadant huskes.

Men blev der ikke talt meget i Hjemmet om Kristendom, saa var dog det hele paa en ubeskrivelig Maade kristelig præget. Ingen af os kunde være i Tvivl om, hvad det Hus var bygget paa. Og for Husets Børn faldt det egentlig ganske af sig selv, at de maatte dele Faders og Moders Tro. Bryde ud fra den Kristendom, som de levede og døde paa, og saaledes miste den aandelige Forbindelse med Hjemmet, — det kunde der næppe for Alvor være Tale om. Jeg ved jo nok, at der skal komme den Tid, da det hedder: „Nu tror vi ikke, fordi du siger det, men vi har set og erkendt.“ Men jeg ved ogsaa, hvilken vidunderlig Hjælp til at komme saa vidt, der kan ligge i det at have indaandet kristelig Luft fra sin Barndom af. Intet kan sammenlignes dermed. Hjemme fra skal Gudsfrygt begynde, det er det eneste naturlige, og at have levet omgivet af Kristendom fra sit Livs Begyndelse, det giver et umaadelig Forspring for dem, der ikke har det, — et Forspring, som man ganske vist ikke kan rose sig af, men nok være taknemlig for.“

HJEMMET I RISERUP OG NYKØBING KATHEDRALSKOLE

Det var en tiltrængt og ikke ubetydelig Forbedring i økonomisk Henseende for Provst Peter Koch at flytte til Nr. Vedby—Nr. Alslev. De to Sogne havde oprindeligt og indtil 1695 været adskilte, og de blev det igen 1908.

Men i den Mellemtid hørte de sammen. Pastoratet var ret udstrakt og vel befolket, selvom navnlig Nr. Alslev den Gang, 1861, ikke var nær saa folkerigt som nu. Men i kirkelig Henseende var det bedre i Kirkeby. Og for Drengene, der skulde i Nykøbing Latinskole, betød de 2¼ Mil med Datidens Veje og Befordringsmidler en betydelig Forøgelse af Afstanden fra Hjemmet.

De to Sognekirker er anseelige, udpræget falsterske Kirkebygninger med gamle Epitafier og andre Minder fra ældre Dage. Fra Nr. Vedby Kirke, der ligger ret højt et Stykke fra Riserup, er der en god Oversigt over Nordfalster med Kippinge, berømt for sin helsebringende Kilde, og Vaalse, der paa anden Maade fik et kendt Navn i Nutiden, og Orehoved, ja ogsaa Udsigt til Møen og Sælland.

Den bekendte kirurgiske Instrumentmager, Professor Camillus Nyrop, der blev født i Riserup Præstegaard 1811, har i sin Selvbiografi fortalt om denne Gaard i hans Ungdom: I Virkeligheden var mit Fødested en styg, gammel, halvforfalden Gaard med et stort, yderst daarligt brolagt Gaardsrum. En Brønd med Vippe var anbragt paa et for Indkørslen fra Porten højst ubelejligt Sted. Desuden fandtes i Gaarden et Hundehus paa en Pæl, som kunde løbe rundt, og endelig var der et meget stort Duehus paa to Pæle. Bag Brændestablerne laa to store Møddinger, som havde deres Basis flere Alen dybt i Jorden. De var adskilte ved en Stenbro, der dannede Indkørslen til den store Ladebygning, som laa parallel overfor Stuebygningen. Senere har det ofte undret mig, at den Stank, som utvivlsomt i varme Sommerdage har maattet udvikle sig fra disse Dynger, som kun en Gang om Aaret ved det saakaldte „Møggilde“ blev udført, ikke generede. I hvert Fald mindes jeg aldrig i den

Henseende at have hørt Beklagelse, uagtet vi saamænd ofte havde Besøg af fine Næser. I Sidelængen mod Beboelselængen var nærmest ved denne Køkken, Spisekammer, Borgestue, Bryggers med Bageovn o. s. v.

Andre Præstebørn, som ogsaa er vokset op i denne gamle Gaard, fandt den ikke styg, sligt afhænger jo af Smagen. Stiftsprovst Heiberg-Jürgensens Datter siger dog i sine Optegnelser om den, da de flyttede derind 1843: Gaarden var under Reparation, og der var alt andet end hyggeligt. Moder siger, at vi alle græd, fordi der var saa fælt. Men da vi saa næste Morgen kom ud i Haven, var Trøsten i rigt Maal til Stede for os; thi den var meget stor og helt fuld af blomstrende Paaskeliljer og andre Foraarsblomster. De groede overalt. Det var næsten som en gul Mark. Slig Herlighed havde vi aldrig drømt om.

Gaarden blev altsaa repareret, og det har vel hjulpet; thi Emil Koch mente anderledes end Camillus Nyrop: Riserup, hvor der atter fandtes (ligesom i Kirkeby) en dejlig gammel Gaard og en endnu mere vidunderlig Have.

Biskop Monrad, som var paa Visitats der kort før Provst Peter Kochs Entledigelse 1882, kasserede den ganske. 1883 blev den solgt til den nære Nabo, som brød Gaarden af og lagde noget af Haven ind under sin egen, medens den største Del blev ryddet. Emil Koch gik udenom Riserup, naar han paa sine gamle Dage kom til Falster. Han kunde ikke taale at se, hvor haardt der var handlet med hans Barndoms Idyl.

Det var som Enkemand Peter Koch kom til at leve 21 Aar i Riserup med en stor Børneflok. Først styrede hans Søster Lucie, der som ugift allerede 1846 var flyttet til hans Hjem, Huset for ham til sin Død i Rise-

rup 1873. Derefter overtog hans ugifte, yngste Datter af første Ægteskab, Magdalene, Husstyrelsen. Hun var da 27 Aar gammel, og hun blev som en Moder for de yngre Halvsøskende. Det var til hende, Emil Koch i Reglen stiledede sine Breve til Hjemmet, og hun flyttede efter Faderens Død til ham i Odense og hjalp ham i 38 Aar, til sin Død i 1920.

Hendes Helbroder, Elers Koch, der var fem Aar ældre end Magdalene og ogsaa var ugift, flyttede som syv Aaret før sin Død 1870 til Hjemmet i Riserup. Han var Landmand og var sidst Bestyrer paa Carlsfeldt ved Stubbekøbing. Under Krigen 64 blev han indkaldt som Militærarbejder, men oversattes efter Ansøgning til Infanteriet.

Forstander M. P. Schmidt har i sin Skoles, Nr. Ørslev Højskoles Aarsberetning for 1926 givet en smuk og sympatisk Skildring af denne ejendommeligt begavede Mand: „Den tyveaarige Forvalter læste Historie, studerede Plante- og Dyreliv og tilegnede sig betydelige Sprogkundskaber — især i Engelsk, hvor han drev det til at kunne læse Shakespeare i Grundsproget. Men hans kæreste Læsning var dog Poesi . . . Han havde en saa fortræffelig Hukommelse, saa han, naar han havde læst en Bog næsten kunde den udenad. Da han saaledes første Gang havde læst Faust, kunde han citere store Stykker af den.“

Men han kunde mer end læse Poesi, han kunde selv skrive Digte. Hans Broder Ludvig udgav efter Elers Koch's Død en Digtsamling af ham. Den røber et meget poetisk Gemyt og betydelige Evner til at udtrykke sig i bunden Stil. Han var et religiøst bevæget Menneske, en tidlig moden Kristen og en nationalt begejstret ung

Mand. Hans Hjem og hans Søskende var stolte af ham og savnede ham meget, da han var gaaet bort.

Det tilfredsstillede ham ikke i 1864 at være Depotarbejder, og han opnaaede at blive overflyttet til det aktive Værn. Bagefter, da han blev liggende inde til videre Uddannelse, kom den mere trøelse Garnisonstjeneste. Fra den Tid er der et Digt: „Ved Skilderhuset“, der viser, at han havde baade Humør og Tænksomhed:

*I Vinternatten staar jeg her paa Post,
og langsomt synes mig at Tiden lider;
thi Sneen flyger, medens Kuld og Frost
mig ynkeligt i Næsetippen bider.*

*Jeg vogter Skilderhuset som en Mand,
saa vidt jeg ved, jeg gør ej anden Nytte,
og Skilderhuset skal, saavidt det kan,
mod Frost og Kuld og Snefog mig beskytte.*

*Men vistnok gaar det over min Forstand,
om jeg for det, om det for mig er sat her.
Det hele til et Billed tjene kan
paa mangt et Liv, hvis Nytte man ej fatter.*

*Thi ofte ser man alle Kræfter brugt
kun til at skaffe Næringen for Livet,
mens Livet selv har ingen anden Frugt
end den, som blev i denne Gerning givet.*

*Og ikke ved man, om man sige skal,
at dette Liv for denne Gerning føres,
hvad eller det er som i modsat Fald,
at denne Gerning maa for Livet gøres.*

*Og den, som blev til saadan Livsdont sat,
tør Liv og Gerning li' saa lidt forlade,
som jeg tør flytte Fod i denne Nat
herfra, hvor Skilderhuset har sit Stade.*

*Dog hermed ender Lignelsen sig brat,
en vigtig Forskel er der saaminsandten;
i Livet blev vi af Vorherre sat,
men Posten her er sat af Kommandanten.*

*Og hvad Vorherre med min Livsdont vil,
det ved nok han, skønt jeg unyttig fandt'en,
hvad jeg og Skilderhuset gavne til,
det ved saa lidt som jeg vist Kommandanten.*

Hans Iver for at være til noget, sammen med hans Fædrelandssind, fik ham, da Krigen mellem Frankrig og Tyskland udbrød 1870 til at melde sig frivillig. Men han naaede ikke at komme med. Han fik Tæring og maatte ty hjem til Faderen. Strenge Tider kom derhjemme i Riserup. Han søgte sin Opbyggelse i Hostrups Prædikener og beredte sig, dybt prøvende sig selv og sin Tro, til Døden. Hans Broder Ludvig skrev om ham: Jeg tør næsten sige, at renere og ædlere Menneske har jeg aldrig kendt. — Men denne Søn, dette Liv og denne Død taler ogsaa om Livet i Riserup Præstegaard. —

I Nykøbing Kathedralskole blev Emil Koch optaget den 18. Juli 1864, kun 13 Aar gammel, og boede i de følgende Aar sammen med to yngre Brødre hos et Par gamle Kvinder, „Tante Hanne“ og „Tante Hilleborg“. Emil var den ledende paa dette lille Hold af Riserupdrengene, ikke blot fordi han var den ældste, men ogsaa fordi han følte Ansvar for Brødrene og nærede faderlig

Omsorg for dem. Valdemar var 12 Aar og Johan, der siden hen blev Rektor i Fredericia, kun 10 Aar. Det var noget tidligt for tre saadanne Smaaafyre at skulle undvære Hjemmet og Friluftslivet i den store Have; men der blev tre gode Mænd udaf de Smaadrenge.

Flid er en respektabel og anset Dyd. Men hvis man ved Dyd forstaar en moralsk Præstation, der kræver gode Forsætter og Viljeanspændelse, var Emil Kochs Flid ikke rigtig nogen Dyd, men en Nødvendighed. Han kunde ikke lade være. Det vilde have været ham en ulidelig Pine ikke at have noget at være levende optaget af. Han var altid flittig, og hans Samvittighed drev ham altid til punktlig Opfyldelse af sine Pligter. Naar de var vel besørgede, var hans Sind lettet og frit, ikke til Driveri eller Ørkesløshed, men Tilfredsstillelse af andre Interesser.

Saadan erindrer hans Søskende ham. Hans yngre Søster, Petrea Hertel, har fortalt mig, at som Skoledreng var Emil uhyre flittig og samvittighedsfuld. Han følte sig som Dreng helt faderlig overfor sine seks yngre Søskende. Naar de var ude sammen, vaagede han over deres Opførsel og passede paa, at de kom hjem i rette Tid, inden deres Far blev urolig og gik ud ved Vejen for at se efter dem. I Skoletiden havde han egentlig kun en Ven, men han og Broderen Valdemar, der var ham nærmest i Alder, følte sig altid meget nær knyttet til hinanden.

Nykøbing Skole var, da den ældre Halvbroder Ludvig gik i den 10—15 Aar tidligere, af meget ringe Beskaffenhed. Han hadede den længe i en saadan Grad, at han kunde, naar han hjemme fra nærmede sig Byen, ønske at se Ilden slaa ud af Taget paa denne Anstalt, hvor daarlige Lærere og Kammerater med slet Disciplin

gjorde Skoletiden til en Plage. Men deri indtraadte en heldig og meget mærkbar Forandring, da den lærde Historiker Casper Paludan-Müller, Broder til Digteren, blev Rektor. For ham fik Disciplene den største Agtelse. L. Koch skriver om ham: Naar Pal.-Müller gjorde saa stærkt et Indtryk paa mig og vistnok ogsaa paa de fleste andre af sine Disciple, var det ikke blot fordi han var en dygtig Lærer, men fordi han i alle Maader var en Mand. Det fulgte af sig selv, at han skulde lystres. Han var ikke saa lidt døv; men der var den fuldstændigste Stilhed i hans Timer, ikke den mindste Hvisken eller Suffleren, som vi dog ellers fra det forrige Regimente var vel øvede i.

Emil Kochs Opfattelse af Rektor faldt godt sammen med hans Broders. Det var et Held for ham og de to mindre Brødre, at Forholdene var blevet saa meget bedre. — Hvorledes de havde været, da disse Drenges Far som pur ung Kandidat var Adjunkt dér, har jeg ingen Oplysninger om. Der findes ikke i Skolens Arkiv Optegnelser eller Akter af Interesse om ham og hans Sønner, kun nøgterne Notitser om Eksaminer og Opflytninger. Men deraf, at Peter Koch kun blev saa kort ved sin gamle Skole, nær sit Hjem og sin Slægt, men temmelig snart drog til Vodder, kan vist sluttet, at Stillingen ikke tilfredsstillede ham.

Det første Aar især var for Emil en Skuffelse. Han svarede ikke til Forventningerne. Men med hans Evner og Flid skulde det nok komme til at gaa fremad, og 1869 blev han den bedste paa det Aars Studenterhold. Hans Karakterliste har mg over hele Linjen undtagen for Aritmetik og Geometri, hvori han ikke kunde drive det videre end til g+.

Ved Translocationen 1869, 22. Juli, holdt Rektor,

Professor C. Paludan-Müller en ikke blot meget god og smuk Tale, som E. K. siden mindedes med Glæde, men en Tale, som mer end lange Forklaringer giver Indtryk af Manden og den Aand, han vilde skulde raade i hans Skole. Efter en begrebsmæssig Udvikling af den unge Mands Haab fortsatte han:

Der er en Statue af Haabet i Thorvaldsens Musæum, som maaske ikke tiltrækker sig Alles Opmærksomhed, men som i fuldeste Maal fortjener den: en kvindelig Skikkelse i et folderigt Klædebon, der dog ikke tilhyller de ædle Former anderledes, end at vi aner deres Skønhed. Hun sætter Foden frem og rækker Lotusblomsten mod Beskueren; men *kommer* hun eller *kalder* hun? Skal jeg komme til hende og gribe Blomsten, skal jeg arbejde mig frem gennem Tjørnekrat eller over Klipperevner, førend jeg kan naa hende, eller vil hun nærme sig mere og mere, om jeg ogsaa uforstyrret gaar min Gang ad den foreskrevne Bane, blot at jeg ikke taber hende af Syne? — Dog, tyd dette herlige Billede som du vil, — Mesteren har selv forklaret det, idet han stillede det ved sin Side som sin trofaste Ledsagerinde. Det er til dette Billede af Haabet, han støtter sig i sin egen Billedstatue, der hvor han har fremstillet sig selv i sin fulde Manddomskraft. Han staar der med Armen paa Haabets Statue og sender Blikket ud i Verden. Hvad haaber han? Hvad skuer han? Aabenbart ikke en Genstand udenfor sig; — nej, han skuer en Række af Billeder, hans Indbildningskraft maler for Sjælens Øje, og som Haabet lover ham, at han med det Redskab, han holder i Haanden, endnu skal henstille til Glæde og Fremme for alle dem, der forstaar hans Tanker, og til herlig Nydelse for ham selv, naar han ser disse skønne og ophøjede Væsener udenfor sig i legemlige Skikkelser. Dette er den Lotusblomst,

Haabet rækker *ham*, — det er den Gave, *han* skal tage af hendes Haand; og hun har ikke skuffet ham, han har haft Kraft og Kunst og Held til at virkeliggøre sin Fantasis rige Drømme og skænke os den Række af Værker, som henriver og opløfter os, og som for alle Tider har taget Plads i vort Folks Aandsliv. Han har kunnet arbejde paa denne Gerning indtil den Dag, da Forsynet tog ham uden Smerte og uden Svækkelse bort fra det ufuldendte Billede af en af Historiens Heroer, saa at hans Liv endte midt i hans Gerning, som et Brudstykke, saaledes som ethvert dygtigt Menneske maa ønske at ende.

Se der *Mandens* Haab. Det er ikke længer de ubestemte Muligheder, det fremtryller for hans Blik, ikke den formløse Rigdom af Glans og Farver, — det er et Tilsagn om at naa et bestemt Maal, og saa det næste, og det næste Maal, et Løfte om at udføre Bedrifter og Værker med Bevidsthed og ved Brugen af de Midler, han véd staar til hans Raadighed; og dog er det ikke Beregningen, Kunstfærdigheden, Indsigten alene, han har at takke for Værket; stod ikke Haabet med sine Forjættelser ved hans Side, vilde ikke alene Haanden synke midt i Arbejdet, men Indbildningskraften og Tanken vilde trættes, inden Billederne havde klaret sig for det indre Øje. Ja, ligesom den store Mester vidste, hvad han vilde, og hvorledes det skulde udføres, saa vidste han ogsaa nok, hvad han gjorde, da han tog Haabet til sin Støtte.

— — —

Lad mig føre en anden af Danmarks Berømmelige frem for Deres Blik. — Kong Christian den Fjerde var Sømand med Liv og Sjæl. Hvor ofte har han ikke pløjet Nordhavets og Østersøens Bølger! Længe var det hans Admiralskib *Spes*, der bar ham, og han har paa dette

gode Skib udholdt mangan kold og varm Dyst. Da Spes saa blev gammel og ikke kunde mere, hejsede han sit Flag paa den *Hellige Trefoldighed*. Det var paa dette Skib, han kæmpede i det haarde Slag ved Femern, hvor han selv blev saaret og vandt sin sidste Sejr. Men hvad hjalp den ham; de, der skulde have staaet fast hos ham for at frelse Fædrelandet, tænkte dog mere hver paa sit, og Fjenderne blev ham overmægtige. Han maatte med blødende Hjerte se sit Rige lemlæstet i den haarde Fred. Det var mørke Skyer, der lagde sig om hans Alderdom: Ingen Fred fandt han i sit Hus, ingen Oprejsning for sit Tab, ingen Fremgang i sine Foretagender. Paa Rosenborg er der en lille Voksbuste af den gamle Konge fra disse Aar: hvor har de furet hans Aasyn! Det er ikke den vældige Skikkelse, Carl v. Mander har foreviget; er det ogsaa de kongelige Træk, er de dog præget af de Dage, der ikke behager os. Endelig lagde han sig paa sin Sotteseng; da saa Skriftefaderen traadte hen til ham paa det Yderste og formanede ham til at holde fast ved Gud i sit Hjerte og at forlade sig til Frelserens Fortjeneste, da svarede han med sikker Stemme: „*Ne dubites*, tvivl ikke derpaa“. Saa faldt de tilstedeværende ind med Bøn og gudelige Sange, indtil Kongen roligt hen-slumrede. — Jeg raader enhver af disse unge Mennesker, her staar, at gøre som Kong Christian: Gaa frejdigt og med frisk Mod om Bord paa Spes, staa Skagen ud, gennem det vrede Nordhav, om det skal være saa lige til Vardøhus; møder Fjenden dig under Vejs, saa slaa tappert fra dig, indtil han har faaet nok. Og naar saa Spes er bleven ormstukken eller har faaet for mange Grundskud, giv dig da Gud i Vold og lad Flaget vaje fra den Hellige Trefoldighed. Men tro dog ikke derfor, at nu er Strid og Møje overstaaet; maaske forestaar

netop den haardeste Kamp; staa da fast, som den gamle Konge stod i Blod og Luer; kommer den fjendtlige Kugle og splintrer Tømmeret og fælder din trofaste Sidemand, saa han river dig med i Faldet, rejs dig da som Kong Christian rejste sig, tal mandige Ord til de forsagte, hold Tørklædet for det knuste Øje, se med det andet skarpt ud efter Vind og Sejl, pas paa Rørgænger, at han styrer ret Kurs, paa Folkene, at hver Mand gør sin Pligt: — tro mig, staar Føreren saaledes, forlader ingen sin Plads. Og naar da efter lyse og mørke Dage den sidste Fjende, eller den sidste Ven, træder til dig med det alvorlige Spørgsmaal: Holder du endnu fast ved den Herre, du har tjent i dit Liv, ved den Tro, du har bekendt, ved det Haab, du har støttet dig til, — ja, kan du da med en uforfærdet, en kongelig Røst svare: „Ne dubites, tvivl ikke“, da træder *Haabet* til din Side, ikke længer med Lotusblomsten i sin Haand, ikke med Løftet om Værker, du skal udføre, eller om Nydelser, der venter dig. Men stille og fast griber den straalende Skikkelse din Haand og fører dig gennem Mulm og Nat ind til evigt Lys og Liv — det er Haabets sidste Tjeneste.

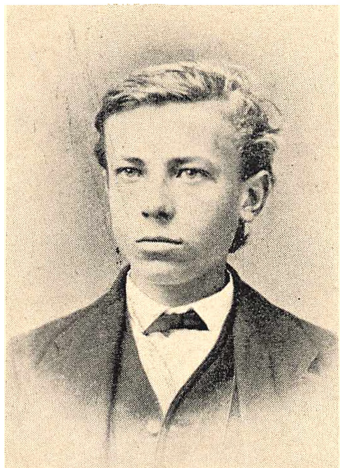
— — —

I hvilken Belysning Hjemmet og Skolen laa for Koch, naar han paa sine gamle Dage tænkte tilbage, fremgaar af nogle til Dels utrykte Optegnelser fra 1920:

Da jeg, 13 Aar gammel, sammen med to yngre Brødre blev sat i Nykøbing Latinskole, var det en meget stor Overgang, og det en ikke behagelig. Fra Have og Gaard og Mark og Hjem at blive flyttet ind i et meget lille Kammer, hvis Udstyr bestod i fire Træstole uden Ryg og et vaklevorent Bord, — i et meget lille Hus i et meget lille, snævert Stræde i en fremmed By, det var

Emil og Valdemar. 11 og 10 Aar.

Emil Koch som stor Skoledreng.

Studenterbillede.

Fra højre ses siddende: Teisen (senere Overlærer i Odense), Koch og Dresler
(senere Provst i Frederikshavn),
og længst til højre staaende: Steffensen (senere Præst i Munkebo).

lige strengt nok. To gamle Piger holdt Hus for os, og de var venlige og rare nok, men erstatte Hjemmet for os kunde de naturligvis ikke. Beklagende gjorde vi vist egentlig ikke. Alle de ældre Brødre havde i deres Skoletid boet hos „Tante Hanne“ og „Tante Hilleborg“, og saa fulgte det af sig selv, at vi ogsaa skulde. Men godt tilpas følte vi os ikke.

For mit Vedkommende saa meget mindre, som det til at begynde med gik særdeles maadeligt i Skolen. Man havde, mærkværdigvis, hjemme sat sig den Ide i Hovedet, at jeg var lærenem og flittig. I Skolen gik den Berømmelse sørgeligt fløjten. I Karakterbogen stod for Aritmetik slet og for Geometri mdl., og jeg havde den Tort ved den første Censur at høre Rektor Paludan-Müller sige i hele Skolens Paahør: Emil Koch har ikke svaret til vore Forventninger! Fader havde lovet den af os, der klarede sig bedst i Skolen, et Ur til Julegave. Det blev ikke mig, der fik det. — Siden blev det adskilligt bedre og endte med en meget ordentlig Studentereksamen.

Rektor sagde om mig til Fader: „Han har det som visse Væddeløbsheste, han tager det i Opløbet.“ — Men den Gang var det meget pinligt. At staa oppe ved den sorte Tavle med Kridtet i Haanden og stirre paa en aritmetisk Opgave med a og b og x og y og ikke have ringeste Anelse om, hvad man skulde gøre med den, alt imens Læreren sad ved sit Katheder uden at sige et Ord, under Dødsens Stilhed fra alle Drengenes Side, — at staa saadan et Minut og vente paa, at Læreren skulde sige, hvad han i saadanne Tilfælde altid sagde: „Driv af, dit Kvaj!“ det er noget af det frygteligste, jeg har været med til. — Et godt Minde fra Skoletiden har jeg, en god Ven, min Klassekammerat. Vi mødtes daglig i hans

Stue, som var hyggeligere end min, læste sammen og brødes sammen, d. v. s. det var altid mig, der fik Pryglene, uden at det nogensinde gjorde Skaar i Venskabet. Vi blev Studenter sammen, men han forlod Aaret efter Studierne for at styre sin Faders Gaard, saa vi saas ikke i 49 Aar, før nu ved Studenterjubilæet 1918.

Men Hjemmet savnede vi, og naar vi kunde, søgte vi tilbage til det. — Fader var bleven forflyttet til et andet og mere vellønnet Embede, Riserup paa Nordfalster, hvortil atter fandtes en dejlig gammel Gaard og en endnu mere vidunderlig Have. — Men ak, der var 2¼ Mil derud fra Købstaden, og Lørdagsvandringerne derud ad en lige og uendelig Landevej var ofte ret trælsomme. Skolen gav ikke fri før Kl. 5 eller 6, og om Vinteren var det jo en lang March i Mørke og Slud og Snavs, saa vi kom ofte til Maalet trætte og vaade. Men Ulejligheden lønnede sig bare for det Øjeblik's Skyld, da vi var der og sad bænkedede om Thebordet i den lune Stue, som var større og smukkere end „den lille Stue“ i Kirkeby. — Hjemvandringen næste Eftermiddag — den var jo saa tilsvarende bedrøvelig.

Men Ferierne var vidunderlige. Fire Ugers Sommerferie, 14 Dages Juleferie og 8 Dages Paaskeferie. Ved Begyndelsen af en saadan Ferie forsvandt Nykøbing og Skolen og lille Kirkestræde ganske for vor Bevidsthed og var foreløbig som ikke eksisterende. Naar Jens holdt med „Fjervognen“ og de røde Heste udenfor den lille Stue i det lille Hus i den snævre Gade, — som da jeg saa dem i Sommer, syntes mig at være skrumpet ind og blevet mindre og snævrere end nogensinde, — saa var alle Sorger slukkede, og vi kørte ud af Byen Nord paa lykkeligere end Konger. Og naar vi saa ud paa Aftenen naaede den gamle Præstegaard, og Vognen rumlede ind

ad Porten, og Kusken slog det sædvanlige Skrald for at melde Ankomsten, og Hestene fo'r frem og slog Ild af Brostenene, saa det lyste paa de hvidkalkede Vægge i Porten, og Lyset i Dagligstuen begyndte at røre sig, og Vognen svingede op foran Gangdøren, og Fader stod paa Trappestenen og sagde fornøjet: „Naa, er I der!“ — saa var det ikke meget langt fra at være paradisisk.

— — —

Nu er Riserup Præstegaard nedreven, og Haven omhugget, og jeg har ikke siden været paa Stedet og bryder mig heller ikke om at komme der. Men jeg ser det for mig endnu saa tydeligt, som om jeg var der. Jeg har i min Dagligstue et smukt Maleri af Haven og Gaarden, som Falsters Præster i sin Tid gav Fader som et Udtryk for deres Paaskønnelse af hans Provstegerning, og jeg er glad over at have det, men behøver det for saa vidt ikke, som jeg ogsaa uden det kan se det for mine Øjne alt sammen, naar jeg vil. —

Og jeg kan ikke komme bort fra den Forestilling, at der paa „den nye Jord“ maa findes noget, der ligner mine to Barndomshjem, — og at Fader og Moder engang vil staa i Døren til et saadant Hjem og sige fornøjet: „Naa, er I der!“

STUDENT OG KANDIDAT

Emil Koch blev Student i en aandelig bevæget Tid, hvor store Problemer satte Sindene stærkt i Bevægelse og ny Tider brød igennem. Han havde den Lykke straks at møde betydelige Lærere, der kunde rive unge Mennesker med sig og løfte dem op til Højder og Syner, som de aldrig kunde glemme, men kom til at bære Mærker af at have set.

Der var nu allerførst Professor Rasmus Nielsen, den højtbegavede Tæinker og Taler, som — det være indskudt her — stammede fra Roerslev i Vestfyn. Alle, som har kendt ham, skildrer ham som en rigt udrustet Personlighed, skarpsindig, med rigt Følelsesliv og en levende Fantasi. Dertil kom lun Humor og sprudlende Vid. Han var henrivende veltalende og kunde holde en Forsamling i Aande enten det var paa Universitetet eller i mere folkelige Lokaler. Jeg har talt med gamle, intelligente Bønder, der i deres Ungdom drog langvejs for at faa Lejlighed til at høre den berømte Foredragsholder.

Han stod just i Slutningen af Tredserne paa sin Højde — ogsaa hvad Tilslutning og Paaskønnelse angik. I hans Værk om „Grundidéernes Logik“ fandt mange Lærlinge, at Toppunktet af videnskabelig Erkendelse og hjertelig Religjøsitet var naaet i indbyrdes Enhed. Det var Hegelsk Visdom efter Søren Kierkegaard og lempet efter Tid og Sted. Det var det rette Svar paa det store Problem om Tro og Viden.

Men just da holdt Modstandernes Stridsvogne ogsaa ved Porten til Arenaen. 1866 kom G. Brandes' „Dualismen i vor nyere Filosofi“. Aaret efter Professor Heegaards „Prof. Rasmus Nielsens Lære om Tro og Viden“. Lidt senere Biskop Martensens „Tro og Viden“, og Professor Brøchners „Problemet om Tro og Viden“, og „Om det religiøse i Enhed med det humane“, 1869, og samme Aar en Bog, som omhandlede Filosofiens Histories Filosofi. Rasmus Nielsen blev ikke siddende tavs og tog Lussingerne i den Orden, hvori de kom. Han udgav 1870 sin „Theistisk Logik“. Og han beholdt endnu ubestridt sin vækkende og opdragende (i alleregentligste Betydning) Indflydelse paa den studerende Ungdom.

Nogle af disse fremragende Mænd fik den unge Rus til sine Lærere, og det var umuligt at leve med i Tidens Røre uden at paavirkes af de andre tillige. Nogle Aar efter viste en Afhandling, som K. skrev i sin Kandidat-tid om Tro og Viden, hvor dybt disse Problemer fremdeles beskæftigede hans Tanker.

Af de theologiske Professorer var det egentlig kun den ene, Fr. Hammerich, hans Lærer i Kirkehistorie, som E. K. senere omtalte. Han udgav netop 1868—71, i K.s Studenteraar, „Den kristne Kirkes Historie“. Hans Forelæsninger var friske og fængslende. Hans Fremstilling var lidt springende og Opbygningen ikke arkitektonisk afbalanceret. Men hvor han anede, at der var Væld i Bunden, gravede han dybt. De to, Hammerich og Rasmus Nielsen, der i de Aar stærkt nærmede sig grundtvigske Kredse, var afgjort de Ungdomslærere, der fik mest at betyde for E. K.s Udvikling.

Ogsaa i kirkelige Kredse var der Liv og Røre i København i de Aar. Grundtvig var gammel og svag. Han havde 1867 haft sit Anfald af Sindssygdom, men de sidste Aar, han levede, var det, som Solen for ham i sin Nedgang brød gennem Skyerne. Af hans Prædikener fik de unge dog den Gang ikke videre Udbytte; men Menigheden og Sangen maatte virke dragende. Den 5.—7. September 1871 holdtes det fjerde nordiske Kirkemøde i København; om E. K. fik noget ud deraf, foreligger der i alt Fald for nærværende ikke Vidnesbyrd om. Aaret efter, den 1. September, prædikede Gr. for sidste Gang i Vartov og Dagen efter døde han stille i sin Stol. Saa fulgte den store Begravelsestidlighed, hvori E. K.s Fader og derfor ogsaa han selv deltog, og de store Møder, der holdtes i Forbindelse dermed, og som vakte saa stort Røre paa Grund af Opgøret med

B. Bjørnson og de kraftige nationale Udtalelser, f. Eks. af Andr. Leth. Jo! Det var Tider, hvor det var godt at være ung og leve med.

E. Koch kom tilligemed Broderen Valdemar til at bo ved Peblingsøen hos en polsk Familie Sasse, hvis to Døtre levede af at have Pensionat og havde den gamle Fader boende hos sig. De to Søstre var venlige og hensynsfulde Værtinder. Den ene var meget dygtig til Kunstsyning. Sasse var en livlig gammel Mand, der i en Alder af over 80 Aar endnu kunde fornøje sig ved at løbe paa Skøjter paa Søen. Han havde været med Napoleon paa Toget gennem Rusland, og det var en stor Fornøjelse for de unge Brødre at faa den gamle til at fortælle Oplevelser fra den Tid.

I 1882 aflagde E. K. under en Københavnsrejse Besøg hos sin gamle Værtinde Mathilde Sasse. Han berettede derom i et Brev: „Jeg besøgte et Øjeblik Frk. Sasse. Dagen forinden var den gamle Fader død. Jeg traf Mathilde S. meget bedrøvet. Hun havde en Følelse af at have mistet alt, hvad der var hende kært paa Jorden; thi vistnok var Faderen undertiden vanskelig; men han holdt dog af hende, og desværre har hun kun meget liden Glæde af sin Søster. Jeg tror nok, at dette er Søsterens Skyld. Hun er meget heftig og vistnok meget egenkærlig, og det værste er, at hun slet ikke vil bestille noget ordentlig, men paa en uhyggelig Maade driver Tiden hen. Det var ikke let at trøste hende, Stakkel. Egentlig klar bevidst Christendom har hun ikke, skønt hun vistnok ikke er religiøst ligegyldig, men har en ubestemt Tro paa en god og kærlig Gud, som de fleste Mennesker, og føler, at hun trænger til ham. Det maa i Sandhed være et sørgeligt Liv at føre i Fattigdom og Sygdom og saa uden Fred og Kærlighed i Hjemmet.“

Da Mathilde Sasse var død, tog Valdemar Koch sig paa det bedste af den efterlevende stakkels vanskelige Søster.

Valdemar Koch vilde til Faderens Bedrøvelse ikke studere, hvad han ellers havde udmærkede Anlæg for.

I September 1869 havde han skrevet til sin Fader om nogle Fremtidsplaner i Retning af Uddannelse til Forstmand; thi han var endnu ikke klar over, hvad han skulde. Dette Brev blev Faderen bedrøvet over — ak, han kunde have sparet sig alle de Bekymringer for Valdemars Fremtid! — og i sit Svar skrev han: „Og hvor kan du tro, at det er muligt for mig at ernære dig i alle de Aar, selv om jeg skulde leve saa længe. Du kan troe, det falder haardt nok for mig at skaffe Eder allesammen, hvad der behøves til Eders Opdragelse i den Tid, det er nødvendigt, men jeg maa fordre af alle mine Sønner, at de maa vælge deres Examiner saaledes, at de i det mindste, naar de ere 22 à 23 Aar gamle, kunne ernære dem selv. Det vil sagtens heller ikke vare ret mange Aar, inden jeg bliver nødsaget til at holde Kapellan, og dersom da ikke nogle af Eder er fra Haanden, veed jeg ikke, hvorledes det skal gaa. — En Forstkandidat er et hjælpeløst Menneske lige til den Dag, han faar Ansættelse, og den Dag kan han længe vente paa. Forstvæsenet maa du slaa af Tankerne.“

Nogle Aar efter skrev Faderen igen til Valdemar: „Siden du er saa flittig og slider saa haardt, synes jeg, det er Synd, at du skulde være i Knibe for Penge, og derfor har jeg hittet en Hundredkroneseddel, som jeg her sender Dig.“ Disse Smaabreve taler tydeligt om Situationen i forskellige Henseender.

Valdemar kom i Tømrerlære hos Okselberg i København, og siden gik han paa Akademiets Arkitektskole.

De to Brødre var hjertens gode Venner og delte Interesser med hinanden — ogsaa Smaaafornøjelser, for Eksempel af et Akvarium, der indeholdt mange Slags Smaaavæsener, og hvortil Vandet hentedes i Peblingesøen. Eller Opdræt af hvide Mus, som uden videre blev sluppet løse i Kælderen, naar de ikke kunde blive passede. Da den tredje Broder, Johan, der døde som Rektor i Fredericia, blev Student i 71, flyttede han ind hos de to ældre Brødre hos Frøknerne Sasse. En Tid var de fem boende sammen.

Nære Slægtninge havde de ikke i København. Deres Faders Svoger, „Onkel Petersen“, d. v. s. Regensprovst, Etatsraad Petersen, var død, men hans Enke og Datter var meget gode mod de unge Brødre. Nøjagtig hveranden Søndag var de hendes Gæster.

Af Venner havde E. K. meget faa, som han kom i nærmere Forhold til. Hans bedste Ven fra Nykøbing Latinskole var Krag, der ikke fuldendte sine Studier, men blev Landmand. Saa var der Dressler, senere Provst i Frederikshavn, og Steffensen, senere Præst i Munkebo. En Ven for hele Livet fandt han i Niels Teisen, der blev født samme Aar som E. K. og blev Student fra Nykøbing Aaret efter ham. Ogsaa han studerede Teologi og blev samme Aar, som E. K. kom til Odense, Lærer ved Odense Kathedralskole.

Niels Teisen blev som Student stærkt grebet af Søren Kierkegaards Tanker og vedblev i flere Henseender at være hans Discipel alle sine Dage. Han var en dyb, tænksom Natur, der altid var optaget af filosofiske og teologiske Spørgsmaal. Han læste og kendte grundig en Del nyere engelske Teologer og Tænkere. Han har skrevet en Del mindre Værker om den Slags Problemer: „Læren om betinget Udødelighed“, „Filosofiske Over-

vejelser“ o. fl. Han var en flittig og stadig Kirkegænger hos E. K., der meget gerne drøftede med ham de Tanker, der beskæftigede dem begge.

Han var en pligtopfyldende og omhyggelig Lærer, men en Del af hans Elever, hvortil ogsaa Forfatteren af disse Linjer hørte, havde undertiden Indtryk af, at der var andre Ting, der laa ham nærmere paa Hjerte end den for ham ofte noget trælse Undervisning af Latin-skoledrenge, der heller ikke altid paaskønnede ham efter Fortjeneste. Han var en venlig og forstaaende Lærer, især over for de Elever, der viste Modtagelighed for alvorlige Spørgsmaal.

Ved hans og Kochs 35 Aars Embedsjubilæum blev sunget denne Sang (af Petrea Hertel):

T O V E N N E R

Mel.: Kejseren af Kinesiens Land.

*Pilte to i Nykøbing gik,
„Pøv“ og Købke paa dem satte Skik;
det gik efter den gamle Metode:
„Dit Kvaj, din Kamel, dit Aaleho'de!
Lærer du ikke hvert Ord i din Bog,
„bli'r du dit hele Liv kun et Droq!“*

*Længe gik de i Skolens Tvang,
lærte Latin og Græsk og Sang,
gik med Duksenøglen i Vesten,
og da de havde lært hele Resten,
blev de Studenter med Roes og Kasket,
begge Dele klædte dem net.*

*Snart tog de fat igen, hvor de slap,
Teologi de lærte omkap;
Filosofien gik Niels i Blodet,
Kant og Hegel løb rundt ham i Ho'det,
superkloge de begge blev,
cand. theol. de tilsidst sig skrev.*

*Saa drog de bort fra København,
Embed fik de i Kongens Navn,
begge blev de til Odense bunden,
begge nu tjener de Brødet ved Munden;
tvivlsomt er det, hvem der kan bedst,
— Overlæreren eller vor Præst.*

*Fem og tredve Aar har de talt — —
oftest godt og sjældent galt;
men tiltrods for den megen Tale
synger de begge som Nattergale,
faar de Studenterkasketten paa,
er de endnu saa unge som faa.*

*David selv med sin Jonathan,
Pylades med Orestes kan
næppe ha' fulgtes mer trofast sammen
end disse to i Arbejd og Gammen.
Gid de i fællig slaa mange Slag
saa glade som det, vi er med til i Dag!*

De tre Brødre ved Peblingsesøen levede, som Nødvendigheden bød, overmaade nøjsomt. Børneflokkene i Riserup var talrige, og i de Aar var det stundom tunge Dage i den gamle Præstegaard, hvor Halvbroderen stredes med Døden og gik bort 1871. Den inderlig for-

bundne Søskendeflok levede med i Hjemmets Sorger og Glæder, saa godt det lod sig gøre paa Afstand, og prægedes deraf.

Deres Fader sendte, naar han havde faaet Tiende, Sønnerne en Sum, beregnet for et Aar ad Gangen. Pengene indsattes i en Sparekasse, hvor de hævede nøjagtig paa Øre, hvad hver Maaned maatte koste. At gøre den mindste Afvigelse deri kunde aldrig falde dem ind, og at ekstravagere var en umulig Tanke. En Gang havde de planlagt en Udflugt sammen; men det kom jo an paa, om Faderens Tilladelse kunde erhverves og Pengene bevilges. Paa Spørgsmaal derom indløb følgende lakoniske Svar: „Ja! H. P. G. Koch.“ Det var det hele, og det var nok. Det kunde lyde tørt, men var det ikke. Det vidste Sønnerne, som kendte deres Faders Utilbøjelighed til længere Udgydelser og hans korte, knappe Udtryksmaade.

Saa gik 5 stiltfærdige Studenteraar, rige paa Indtryk, Vækst og Udvikling, baaret og støttet af Hjemmet i Riserup. De endte med en smuk Eksamen, et fint Laudabilis. Emil Koch drog glad hjem og slog sig til Ro hjemme. Han skulde være Soldat, og før Tjenesten var overstaet, kunde han ikke tænke paa at søge Plads som Huslærer eller lignende. At blive Præst kunde der foreløbig ikke være Tale om; han var kun 23 Aar. Det følgende Efteraar og Vinteren tilbragte han hjemme, bl. a. optaget af sammen med sine to Søstre, Lene og Petrea, at studere Engelsk. De tog til Nykøbing og fik Undervisning.

Saa kom Soldatertjenesten i København. Den var han aldeles ikke ked af. Det strengt ordnede og regelmæssige Liv med de friske Marchture tiltalte ham, og han var en pligtopfyldende Infanterist. Som en Slags

Løn derfor maatte han paa Befalingsmandsskolen, blev Underkorporal og var i den Egenskab med i Lejren ved Hald.

Han blev Huslærer i Slutningen af 1876, rimeligvis til November. Han blev ved denne Bestilling i 2 Aar, og det var paa Gaarden Kjærstrup hos Jægermester Fride- richsen i Fuglse Sogn, Maribo Amt.

Det var mere af Nødvendighed end af Tilbøjelighed, han paatog sig at undervise de to Dreng og deres lille Søster Margrethe. Han har gjort det omhyggeligt. Det har ikke moret ham, Børnene var ejheller videre flit- tige; men han hverken kunde eller vilde længere leve paa sin Faders Bekostning, og han glædede sig næsten barnligt det første Aar til den store Dag, da han skulde have sin Løn, hele 400 Kr., der fik ham til at føle sig som en Krøsus.

Hans Trang til ved Konventer at deltage i Drøftelse af teologiske og kirkelige Spørgsmaal, som aldrig forlod ham, rørte sig, formentlig paa Foranledning af Pastor T. Løgstrup, allerede i Kjærstruptiden. Han var med til at stifte et Konvent for Kapellaner og Kandidater, der skulde samles i Maribo. Mærkelig nok blev dette uskyldige Foretagende ugleset af en Del ældre Præster, som sporede en Oprørsaad deri. Koch taler derom i et Brev til Lene af 14. Maj 78.

„Jeg fik dog forresten Hilsen fra eder gennem Løg- strup (Kapellan i Riserup 77—80) i Tirsdags, da vi var i Maribo til Konvent. Vi vare da denne Gang blevne 9 samlede, og det gik meget fornøjeligt og livligt. Man siger forresten, at nogle af de ældre Præster, f. Eks. Provst Tobiesen (Fader til Provsten i Flemløse), se skævt til disse Møder, som om de skulde være et Vid- nesbyrd om Opposition mod de gamle og deres Konven-

ter. Han havde temmelig haanligt derom bemærket, at saadanne fandt ogsaa Sted i Slagelse, men hans Søn vilde rigtignok ikke være med der; thi Meningen var naturligvis, at Kapellanerne vilde have en Lejlighed til uforstyrret at kunne rakke deres Sognepræster ned. Og Pastor Lund i Avninge havde spurgt en af Deltagerne i Mødet, om han nu skulde til Maribo og være med at af- og indsætte Præster. — Jeg synes nok, det maa være nogle sære Stivstikkere, der kunne tage Forargelse af disse meget nyttige og meget uskyldige Sammenkomster; at de ikke har andre samfundsnedbrydende Tendenser end dem, Provst Tobiesen og Pastor Lund tillægger dem, behøver jeg naturligvis ikke at sige . . .

Jeg har da faaet mine 400 Kr. og er altsaa nu mellem de rige Mænd, som du bl. a. kan se af den Luksus med mit Navn trykt paa mit Brevpapir . . . Dersom Fader ikke har Penge, saa har jeg (det klinger ordentlig, som om jeg var Millionair) og vil med Fornøjelse være din Kreditor; naar jeg har betalt Fader og andre Kreditorer og faaet nogle nye Klæder, er jeg endnu Ejer af 240 Kr., og er følgelig af den Mening, at jeg vil kunne faa det meste af det, som jeg kunde faa i Sinde at pege paa. — Forleden Dag fik jeg et Brev fra Præsten ved Garnisons Kirke, Schousbo, med Meddelelse om, at hans Fader, Provst S. i Højetaastrup, skulde have en Kapellan til Efteraaret, og Forespørgsel, om jeg vilde være denne Kapellan. Jeg svarede, at jeg maatte først have Redelighed paa mine Værnepligtsforhold, om de ville tillade mig at blive ordineret, men at jeg vilde vente med at søge Underretning derom, til det blev endelig afgjort, om jeg skulde indkaldes nu eller ej. Provst S. kjender jeg ikke, men det skal være en elskværdig Mand og do. Familie. Sønnen saa jeg ved Brylluppet der i Fjor og

syntes godt om ham. At bo nær ved Kjøbenhavn var jo ogsaa dejligt, saa dersom der ikke bliver noget i Vejen, tror jeg, at jeg siger Ja. Jeg skal skrive til Pastor Madsen, som var Soldat sammen med mig, og faa at vide, hvordan han bar sig ad med at faa Tilladelsen.“

Af et senere Brev til Lene d. 23. Maj:

„Jeg traf i Søndags i Præstegaarden Biskop Monrad, som var kommen for at høre Provst Münster prædike; hvad han syntes, ved jeg ikke, men efter min Mening var Prædikenen god. Jeg tror nok, at der er Grund til at være fornøjet med ham, skjønt nogen særlig begavet Taler er han ikke, og der er maaske over hans Prædikener lidt mere af den bekjendte grundtvigianske Kolorit, end jeg holder af. Det støder mig i det hele taget at mærke Partipræget hos et Menneske lige meget, hvad det gjælder om. Jeg holder ikke af at se Mennesker støbte efter samme Facon og sætte deres eget til for at optage den Optrædemaade, Partiet nu en Gang har faaet fat paa.

Hvad den grundtvigske Prædikemaade angaar, synes jeg navnlig, at den lider af en vis Snakkesalighed, som ikke er den gamle, blomstrende Prædikestil, der vandrer i de høje Regioner og lader Talens Torden rulle og de oratoriske Blomster dufte, men en jævn Snakken, der bevæger sig frem gennem dagligdags og tidt trivielle Udtryk, en lidt fraseagtig Vandring om de samme Begreber, om „det dejlige Liv“ og „det liflige Lys“ og „den mageløse Glæde“. Disse Begreber er vel gode nok i sig selv, men Prædikenen maa ikke nøjes med at gjentage dem i det uendelige og væve dem ind i et Slør af ligesaa almindelige Ord; det væsentlige bliver dog at paapege disse Grundideers Anvendelse i Livet og dettes Enkeltheder, ikke tage for meget med

ad Gangen, men se paa Christendommen fra én Side ad Gangen; vil man have det hele med hver Gang, risikerer man let, at Fremstillingen bliver for abstrakt og almindelig, ligesom den Gjenstand, der bliver belyst paa een Gang fra alle Sider faar et fladt og kjedeligt Udseende. Naturligvis maa Grundideerne overalt ligge bag ved de enkelte Udviklinger, og det centralt christelige maa kunne mærkes i enhver christelig Prædiken, selv om den gaar aldrig saa meget ind i Specialiteterne. Efter mit ringe Kjendskab til Biskoppen have hans Prædikener netop denne Egenskab, der blandt andet ogsaa forhindrer dem i at blive kjedelige. — Jeg kunde have Lyst til at tilføje i Anledning af den omtalte og kritiserede Prædikemaade, at det ikke er min Mening, at den findes hos alle Grundtvigianere. Faders Prædikener ere et Bevis der paa.“

Disse Udtalelser af en 27-aarig Kandidat viser, at han var meget mere moden den Gang, end han selv tænkte. De Grundlinier, han den Gang trak op, fulgte han siden baade i Prædiken og Skrift. Fremdeles fremgaar det af Brevet, hvorfra han havde sin grundtvigske Arv i det centrale, som siden tilegnedes og udtydtes paa personlig selvstændig Maade. —

1877 den 4. Juli døde Farbroderen Johan Koch, der var Præst i Horbelev. I Sommerferien var en Del af Familien samlet i det gamle „Stamhus“. Derom skrev E. K. den 22. August til Lene: „Det turde vel ogsaa være muligt, at det bliver den sidste Familiesammenkomst i Horbelev, det er vist meget usikkert, om vi beholde den gamle Præstegaard. Havde vi endda havt en anden Minister end Fischer; men ham tror jeg virkelig i Stand til at lutter Drilleri og for at vise, at han ikke lader sig lede af andre Hensyn end sin egen Villie, at give Embedet

til en anden.“ (Der tænkes paa, at en yngre Farbroder, Elers Koch, var blandt Ansøgerne.) Fischer drillede ikke. Elers Koch blev kaldet til Horbelev den 31. August og blev saaledes den fjerde Koch dér efter sin Bedstefader, Fader og ældre Broder. Koch fortæller derefter om sine Anstrengelser for at gøre sin Undervisning af de tre Børn paa Kjørstrup saa god som mulig og fortsætter: „Hvad nu den hele Lærerbestilling angaar, saa kan jeg i Grunden ikke sige, at den volder mig ublandet Tilfredsstillelse, jeg tvivler nemlig paa, at jeg duer til Lærer, og tvivler aldeles ikke paa, at er der noget, hvortil jeg frem for andet er duelig, saa er det ikke til at være Lærer for Børn; det vilde være mig en temmelig trist Tanke hele mit Liv at skulle beskæftige mig dermed“ . . . „Jeg bliver i det hele behandlet saa godt og hensynsfuldt her paa Kjørstrup, som jeg kan ønske; sommetider kan jeg tvivle paa, om jeg fortjener det.“

Af et Brev af 17. November 77:

„Imorgen skal jeg prædike for Pastor Løve i Fuglse og Krønge. Dersom han ikke havde bedt mig derom, var det aldrig bleven til noget, jeg er bleven ved at udsætte det fra den ene Uge til den anden. Jeg har skrevet en Prædiken, som jeg selv synes ganske godt om, men om jeg vil synes om den imorgen, er rigtignok en anden Sag. Hvem der dog kunde tale uden at have lært sin Tale udenad i Forvejen, og hvem der saa, naar han prædikede, kunde tænke paa sine Tilhørere alene og rent slippe fri for de Tanker, der har ens egen Prædiken til Gjenstand. Søndag Aften Kl. 11½: Jeg er nu kommet hjem fra Fuglse, hvor jeg har tilbragt Dagen i Præstegaarden efter at have prædiket i begge Kirkerne. Det gik ganske godt. Mærkeligt nok fortalte Pastor Løve mig, da vi gik hjem fra Kirke, at jeg ikke

havde den for unge Mennesker sædvanlige Fejl at tale for hurtigt, mærkeligt nok, da jeg dog stadig tidligere har faaet Skjænd netop for den Fejl. Ovre i Krønge fik jeg Anmodning om at komme over i Skolen om Eftermiddagen og holde en Tale til Vaabenbrødrene, der mærkeligt nok først nu skulde have deres Medailler uddelte, men jeg sagde rigtignok Nej dertil, blandt andet af den Grund, at jeg ikke turde indlade mig paa at improvisere en Tale. Derimod var jeg mere villig til at gaa ind paa et Forslag af Skolelæreren om en Gang imellem at holde Bibellæsning derovre. Det giver Pastor Løve sig nemlig ikke af med. — Paa Fredag er der jo Ordination i Maribo, jeg skal da se at komme derud. Der skal jo ordineres 4 Kandidater, saa det bliver en stor Højtidelighed. Fader kommer da naturligvis derud. Jeg kan ikke rigtig vide, hvordan Løgstrup vil se ud i Præstekjole. (T. Løgstrup, sidst Præst i Nyborg, blev Kap. i Nr. Vedby hos Provst Koch fra 77—80). Det bliver en S sammensætning af Ungdommelighed og Ærværdighed. — Med vor Sangforening gaar det godt. Vi trasker hver Fredag Aften gennem dyndede Veje til Fuglse Skole og synger med megen Fornøjelse vore Sange. — Jeg gaar stadig til Kirke i Vester Ulslev og har et Par Gange besøgt Præsten, der synes at have et rart Hjem, og som vedblivende viser sig at være en prægtig Mand.“ — Denne Præst var Willemoes, om hvis stopfulde Kirke der undertiden tales i Kochs Breve.

Et Par Maaneder efter skriver han igen til Søsteren:

„Jeg fik forleden Dag en Anmodning fra Skolelæreren i Fuglse om at indfinde mig i hans Skole i Morgen (13.—1.—78) og give noget tilbedste ved et „Dansk Samfundsmøde“, dèr skal være. Pastor Davidsen skulde holde et Foredrag, men Lærer Jepsen mente, det blev

for lidt. Da jeg havde tænkt mig lidt om, kom jeg i Tanker om, at jeg for ikke saa længe siden havde læst hos Allen nogle meget livlige Skildringer af Skikke og Levemaade, Landets Udseende o. s. v. paa Kong Hans' og Christian den Andens Tid, og jeg tænker, at det kunde egne sig til at lave et populært Foredrag af . . . Vi begyndte i Gaar paa vor Sangforenings Møder . . . Vi have allerede produceret os offentlig, idet vi i Søndags Aftes foranstaltede en Aftenunderholdning for Egnens Folk med Afveksling af Sang og Oplæsning; vi syngende morede os meget godt derved, og Publikum gjorde det samme. Vi sørge i det Hele taget flittig for Omegnens aandelige Bispisning.“

Det omhandlede Foredrag fik han ogsaa holdt. Baade det, der er det første Foredrag, E. K. har holdt, og Sangforeningens Bestræbelser hørte til de tidligste Forsøg paa folkelige Møder fra grundtvigsk Side paa Lolland-Falster, og kan betragtes som Øvelsesskole for hans senere Arbejde i Odense Højskoleforening. Det maa antages at være lykkedes for ham med denne Begyndelse; thi han blev siden indbudt som Taler ved lignende Møder paa Egnen, f. Eks. ved de regelmæssige Møder, som Skovrider Schrøder, Broder til Forstanderen paa Askov, havde faaet i Gang i Errindlev. Han havde begyndt at prædike for Præster i Nabolaget eller for sin Fader. Han skrev en Afhandling om Tro og Viden, Overvejelser, som hans gamle Professor, Rasmus Nielsen, vel sagtens havde tilskyndet til ved sine Forelæsninger.

KAPELLAN HOS LUDV. HELVEG

Sommeren 1878 søgte Pastor L. Helveg, Odense, Kapellan. Det var tilvisse ikke uden tvingende Grunde.

Naar man undersøger, hvad han havde udrettet, og hvad han havde at gøre baade med sine historiske Arbejder, som skulde fortsættes, de forskellige kirkelige og folkelige Foretagender, han var med i, og saa sidst, men ikke mindst, en meget krævende Præstegerning i et stort og voksende Bysogn, undres man over denne Mands store Arbejdsevne og uhyre Flid.

Med Byens Vækst, specielt i Sct. Knuds Sogn, fulgte et stadig stigende Tal af kirkelige Handlinger, som paa hvilede de to Præster, Stiftsprovst Damgaard og Helveg. I et Brev fra Kapellantiden til Søsteren Lene fortalte E. Koch om, hvad han havde haft at gøre i den forløbne Uge. Han syntes, det var meget, som da ogsaa sandt var. Det tilsvarende havde Helveg altsaa haft at gøre, før han fik Hjælper. Til hans Embedsgerning hørte ogsaa at holde Indledningstalerne ved Ordinationer. Han var Præst ved Tugthuset, og dermed fulgte et Arbejde i Fængselsselskabet for løsladte Fanger. Han var Hospitalspræst og Præst for den temmelig store frie Kreds, der samledes i Graabrødre Kirke, hvortil hørte en hel Del Sognebaandsløserne fra Omegnen. Dertil kom hyppig Deltagelse i kirkelige og folkelige Møder, Foredrag i forskellige „danske Samfund“ og lignende.

Helveg var en flittig Skribent, baade folkeligt og videnskabeligt. Han var Dr. phil. og Dr. theol. Det sidste blev han som Æresbevisning dog først ved Universitetsfesten 1879. Han var Medudgiver af „Nordisk Maanedsskrift for kirkelig og folkelig Oplysning“. Især var det dog hans kirkehistoriske Studier og hans to Udgaver af „Den danske Kirkes Historie efter Reformationen“ (1857—83), der lagde Beslag paa hans Kræfter i den Tid, der kunde levnes dertil. Fr. Nielsen siger derom: „Han er i Reglen gaaet tilbage til de oprindelige

Kilder, og han har fremdraget meget nyt og i Stilhed rettet mange gamle Fejltagelser.“ Men da han kom op i Tredserne, begyndte Slidet at præge ham og Kræfterne at tage af.

I 1875 var det hans Tanke, at P. Riemann, der var fra Odense og fra Barndommen havde hørt til Helvegs Kreds, men nu var en veludrustet teologisk Kandidat, skulde være hans Kapellan. Riemann sendte ham ogsaa sin Part af Ansøgningen derom; men det standsedes af Biskoppen, som krævede, at der skulde sikres Kapellanen mere i Løn end i Ansøgningen angivet. Saa lod Helveg foreløbig Sagen falde.

Men 2 Aar efter blev den gennemført, denne Gang med Emil Koch som Hjælperen. Hvorledes det er gaaet til, at de er kommen i Forbindelse med hinanden, kan ikke nu oplyses. Det er tænkeligt, at det kan være sket gennem de to Brødre Schrøder, af hvilke Forstanderen paa Askov var Helvegs Ven og den anden Broder som før omtalt var Skovrider paa Lolland og Formand i et „Dansk Samfund“, hvori E. Koch som Kandidat og Huslærer paa Kjærstrup lejlighedsvis holdt Foredrag.

I Foraaret 78 var Kochs Beslutning om at blive Præst modnet, og han søgte et Embede i Vejle uden at faa det. Men i Juni fik han Brev fra Pastor Helveg om at komme til Odense, for at de kunde tales ved om Muligheden af, at han skulde være personel Kapellan for Helveg. Kochs Fader tog til Fyn og var ogsaa hos Helveg. Magdalene har i et Brev efter Faderens Hjemkomst denne Bemærkning: „Det er morsomt at høre, hvor indtaget han er i Frk. Helveg, Præstens Søster. Helveg selv fandt Fader lidt tavs og tung. Han er jo ogsaa meget tunghør, men Frøkenen vidste ikke, hvor godt hun vilde

gøre det for dem (Emil Koch har altsaa været der sammen med Faderen), Emil holder ogsaa meget af hende.“

Det blev altsaa bestemt, at han skulde ansøge, saa snart det lod sig gøre. Men Krigsministeriet skulde først give Afkald paa en Underkorporal, og det synes at have taget nogen Tid, hvorpaa der atter maatte ventes paa Afgørelsen i Kirkeministeriet. Han tog hjem til Riserup og arbejdede med at faa det øvrige i Orden. I Begyndelsen af September holdt han Dimisprædiken for Biskop Monrad, der „havde gjort sig Umage for at finde Aarets vanskeligste Tekst, den utro Husfoged“. Monrad gav ham imidlertid laud for den. Han skulde ogsaa skrive en Afhandling over et selvvalgt Emne. Han havde valgt at give en Bedømmelse af Professor Heegaards Bog „Om Intolerance“, en Bog han var meget glad over, fordi Heegaard, som den Gang endnu ikke var kristen, aabent indrømmede Videnskabens Begrænsning overfor Spørgsmaalet om Gud og evigt Liv.

Mens han utaalmodig ventede paa Udnævnelsen, beskæftigede hans Tanker sig meget med Fremtiden og Arbejdet i Odense: „Jeg vilde meget ønske, at naar det engang sker, at Fader dør, og Riserup Præstegaard ikke længere er vor, at jeg saa kunde være saa vidt, at jeg kunde have et Hjem til Lene med Emilio (en afdød Broders lille Søn) og Petrea, dersom hun ikke forinden er forsørget. Derom drejer sig mine Tanker, naar jeg gør Forsøg paa at udmale mig en lys Fremtid; thi jeg kan ikke tænke mig nogen bedre Skjæbne udvortes set end Lene som Husfrue og „Milse“ (Emilio) som fælles Ejendom.“

Den 1. November fejrede de Faderens 71-aarige Fødselsdag, og Søndagen derefter prædikede Emil Koch for ham om, hvor falskt det er, naar Kristendommens

Modstandere beskylder den for at gøre Mennesker til Hængehoveder. Kristentro gør tværtimod Mennesker glade. I Præstegaarden syntes de, at Emil lignede Halvbroderen Ludvig i Maaden at tale paa, i Lige-fremhed og Klarhed.

Endelig kom saa Udnævnelserne 3 Uger efter, den 25. Novbr., og saa skulde Fortsættelsen følge hurtigt, dersom han skulde naa at hjælpe Pastor Helveg i December med Juletravlheden. Biskop Monrad skulde have Ordination den 4. December, da en Kandidat, H. P. Christensen, skulde ordineres til Kapellan i Thureby paa Lolland. Der maatte Koch komme med. At Indvielsen fandt Sted i Maribo, havde den store Fordel, at saa kunde hans Fader og øvrige Slægtninge komme med, og desuden kendte Biskop Monrad ham i Forvejen.

Desværre findes det „vita“, den korte Levnedsskildring, som Ordinanderne skal give, og som E. K. maa have givet Biskoppen, ikke i den dertil indrettede Bog i Nykøbing Bispegaard. Det sandsynligste er, at Koch har afleveret den paa løse Blade, og at den derfor er bortkommen. Den har rimeligvis været kort og tør og sandsynligvis uden større Interesse.

Men i sin Ordinationsprotokol har D. G. Monrad anført, hvilke Opgaver han til Bispeeksamen gav de to Ordinander:

- 1) At fremstille Skriftens Lære om Prædestinationen.
- 2) At skrive en Exegese af Romerbrevets Kap. 9, 6—23.
- 3) At skrive Disposition til 3 Prædikener over samme Skriftstykke.
- 4) At udvikle en Kapellans rette Forhold til Sognepræsten og Menigheden. Og endelig 5) at besvare Spørgsmaalet om, hvem man skal udelukke fra Nadverens Sakramente.

Man maa nok sige, at de to unge Kandidater har haft

nok at bruge deres Tanker til i de 3 Dage, de har været hos Biskoppen, og navnlig er 3 Dispositioner til Prædikener over samme Tekst et noget stramt Forlangende til to unge Mænd. Besvarelserne kan heller ikke findes i Nykøbing. Det kan derimod Biskop Monrads Tale, der er trykt mellem hans „Ordinationstaler og Prædikener“. Teksten var Matth. 28, 18—20. Talen handler mest om Ordet: Mig er givet al Magt: „Modtag og hold fast paa dette Ord: „givet“. Vi vide ikke, hvilken Skjæbne, der er forbeholdt Dem i Verden. Det er muligt, at Gud vil give Dem lette Byrder at bære; det er muligt, at Glæden vil gaa ved Deres ene og Freden ved Deres anden Side; det er muligt, at Deres Tale vil virke vækkende, og at De samler om Dem en talrig Tilhørerkreds, det er muligt, at De faar den Velsignelse, som er den største af alle, der kan blive en Præst til Del, at det Ord, der udgaar af Deres Mund, falder som et kraftigt Guds Ord i Tilhørernes Sjæl og bærer en velsignet og kjendelig Frugt i deres Liv og Tænkemaade . . . Hvis det skulde gaa Dem saaledes, som vi ønske og haabe, o, da glem ikke at sige: „Givet, givet —; jeg har intet af mig selv, jeg har alt af Guds Naade.“ . . . „Det kan hændes, at kun Faa samles for at høre Dem, at Deres Røst ei finder nogen Gjenklang i Menigheden, at det er, som om alle de Ord, De taler, falder paa Landevejen. Det kan hændes, at De bliver miskjendt, bagvasket og haanet. Men hvis De skulde føle Dem bedrøvet indtil Døden, da husk det Ord, som jeg nu siger: „Givet, givet, givet.“ Og af hvem er det givet? Af ham, hvem al Magt er givet i Himlen og paa Jorden, af Deres Herre og Mester, af ham, der led Korsets Død for at frelse Deres Sjæl.“

„Frelserens sidste Farvel omslutter alt, hvad De har at forkynde. De skal forkynde Navnet, det store

hemmelighedsfulde, uudgrundelige, der er det Første og det Sidste, hvorfra alt er udgaaet, og hvortil alt stunder tilbage. Navnet Faderens og Sønnens og den Hellegaands. Og De skal lære, hvad Daaben betyder, og hvad den giver; thi den giver, hvad den betyder, hvis vi ikke modstaa Guds Naade. Den betyder at dø med Kristus og opstaa med ham, at dø fra Egenkjærligheden og opstaa med Kjærligheden til Gud og Næsten. Og saa skal De lære Menneskene at holde alt, hvad Kristus har befalet.“

„Og dette siger jeg til dig, som i Dag indvies til Herrens Tjeneste, og jeg siger det, for at du skal huske det: Opgiv aldrig Haabet om Nogen i den dig betroede Menighed! Søg det Fortabte.“

E. Koch saa altid op til denne sin Ordinator som den betydelige Mand, han var, og var optaget af ham som Taler. Monrad var ikke kendt som nogen folkelig Mand, hvad mange ventede sig af ham som 5. Juni Grundlovens Fader. Han var som Biskop ret tilbageholdende og myndig, og han nød stor Respekt. Af mange mere frygtet end elsket. Han var en ensom Skikkelse, men et af de store Træer, der ragede op over Skoven. Og han var fremfor alt en dybt grebet Sjæl. Bønnen var den inderste Nerve i hans Kristenliv. I alt det, han havde gennemlevet og gennemstridt, havde han erfaret Bønnens Kraft. Derfor kunde han skrive om Bønnen, saa hans Tanker derom og hans Erfaringer „fra Bønnens Verden“ blev til Velsignelse for Kristne viden om Lande. 1876 havde han udsendt dette lille Skrift, der er kommen til at tilhøre den interkonfessionelle Opbyggelseslitteratur.

Naar han prædikede i Nykøbing paa Højtidsdage, var der stor Tilstrømning til Kirken. Det kunde ogsaa

hænde, at han overraskede, ja forargede Folk. Koch har saaledes fortalt om en Skærtorsdagsprædiken, Monrad holdt i Nykøbing. Efter Indledningsbøn og Tekstens Oplæsning skal han have prædiket forbløffende kort. Han talte om, hvordan vel en Mand fra den første kristne Menigheds Dage, om han kom ind i Kirken, vilde have følt sig hjemme eller fremmed. Han vilde glæde sig over de mange Tilhørere til Apostlenes Lærdom; han vilde se hen til Nadveren som Gudstjenestens Højdepunkt. Men naar han da saa langt den største Del af Forsamlingen forlade Kirken før Altergangen, vilde han forundret spørge: Er alle disse Mennesker da Katekumener (ikke endnu døbte), eller er de udelukkede fra Nadveren? — Derefter sluttede Biskop Monrad kort af; men han havde opnaaet at faa Folk til at overveje Menighedens Mangel paa Delagtighed i Nadveren eller i Andagten omkring dens Uddeling, et Spørgsmaal, som laa Pastor Koch meget paa Sinde, til han blev en gammel Mand.

Han flyttede til Odense i December 78 og blev optaget i Dr. Helvegs Hjem. Hans Hustru var død for 5 Aar siden, men hans Søster Henriette blev den aldrende Præst en udmærket Støtte, og for den unge Kapellan blev hun som en Moder, der sørgede for ham og f. Eks. til Bedring af hans overanstrengte Stemme forærede ham et Inhalationsapparat. Men hun kunde ogsaa vise ham stor aandelig Forstaaelse og satte Pris paa hans Forkyndelse. Livet i Præstegaarden fortsattes som i Fru Helvegs Tid, endogsaa Optagelse i Hjemmet af Præstesønner, der gik i Skole i Byen, Sønner af Johannes Clausen, Helms, Grove Rasmussen, Holger Rørdam og flere, til Stadighed et Par Stykker.

Af de Oplysninger, der i Breve kan opspores om hans

første Kapellanaar i Odense, viser det sig, at han befandt sig overmaade vel. Han kom hurtigt med i det rige aandelige Liv, der rørte sig i Byen — ogsaa med i en hel Del Selskabelighed, saavidt hans Arbejde tillod det. Og han gav sig straks til at udnytte de Muligheder, der frembød sig for videre Uddannelse og Tilfredsstillelse af kulturelle Interesser. Han tog Undervisning i Musik og Sang hos Kantor Jastrau ved Sct. Knuds Kirke og kom med i Sangkor. Sct. Knuds Kirke var nyligt ført tilbage til sin oprindelige Skikkelse, saa vidt det lod sig gøre. Koret var blevet hævet og Krypten opbygget paany og de gamle Helgenskrin anbragt deri. E. Koch gav sig den første Sommer i Lag med at tegne Krypten.

Samme Aar blev Universitetets Fire-Hundredaarsfest fejret med stor Festlighed i Odense. Mærkeligt nok overdrog Komiteen den unge Kapellan at holde Tale for Universitetet. De værdigere Talere maa jo have været optaget af andre Emner, der skulde gaa forud, men det maa i hvert Fald betyde, at han allerede havde vundet en vis Agtelse som Taler og en ikke ringe Tillid.

Der blev holdt mange kirkelige Møder, Missionsmøder og folkelige Foredrag. Biskop P. C. Kierkegaard besøgte i September 1881 Byen en hel Uge. „Den Kierkegaardske Uge“ kaldte man den, fordi han prægede det aandelige Liv i Byen i disse Dage. E. K. beretter derom: K. holdt 3 Foredrag i Borgerskolens Gymnastiksal. Det var en Slags Bibellæsninger, men noget ganske mærkeligt, enestaaende. K. er 76 Aar, men han er saa aandeligt livlig, at man skulde tro, han var 30. Der er en Klarhed over ham og hans Tanker, som er beundringsværdig, og en Sikkerhed i hans Tale, som jeg ikke kjen-der Mage til; thi skjøndt han taler i lange slyngede

Perioder med mange Indskudssætninger, er det hele i den Grad ordnet, uden mindste Famlen eller Udeladelse af et Ord, saa det er temmelig let at følge med ham. Saa har K. en Hukommelse, som er mærkværdig. Han citerer det ene Skriftsted efter det andet ordret og med Opgivelse af Kapitel og sommetider Vers med. Jeg tror, at han kan Bibelen udenad. Om Søndagen prædikede han i Sct. Knuds Kirke for en Forsamling af henved 2000 Mennesker, og da han ikke kunde se oppe paa Prædikestolen at læse sin Tekst op, han er halv blind, saa holdt han, som han sagde for Anstands Skyld, Bogen foran sig og fremsagde saa Teksten frit. Hvad saa endelig Indholdet af hans Taler angaar, er det ogsaa højst mærkeligt, oplysende og klarende, ja undertiden ganske forbavsende, sommetider maaske ogsaa ved sin Sindrigheid lidt mistankevækkende.

I den „Kierkegaardske Uge“ var der naturligvis adskillige Selskaber baade hos Fabers, hos Fru Heins og Hempels, „bedt paa ham“. Flere Gange kom Biskoppen ved disse Lejligheder til at holde, hvad man næsten kunde kalde smaa Foredrag; thi naar man spurgte ham om noget, kom der i Reglen en længere Udvikling over det Emne; kort sagt, hele Odense har været i Forbindelse med den mærkelige Mand.“

Nogle Dage efter „var dernæst Skrefsrud her. Han er desværre syg, har Leversyge, men trods det gjorde han et mægtigt Indtryk paa alle, vistnok større end i sin Tid Børresen, og han er vistnok ogsaa en langt større Aand. Han er Videnskabsmand af høj Rang og i Besiddelse af Sprogkundskaber, som gjør Eventyret om Mithridates til Virkelighed. Det lyder aldeles utroligt, men er ganske troværdigt, at han kan tale flydende 29 Sprog . . Han talte i Tirsdags 8 Dages i Pantheons store

Sal, og mærkeligt var det at høre ham. Han og Børresen har ikke blot prædikeret Christendom for Santalerne, men — og dermed begyndte de — forbedret deres Kaar, ja formaaet den engelske Regjering til at foretage en fuldstændig Omvæltning i Landets økonomiske Forhold . . . I Stedet for at skjælde ud paa deres Gudeforestillinger bruger de de Rester af en sand Gudsbevidsthed, der endnu findes hos dem, og knytte dertil deres Forkyndelse. Man kan ikke andet end tænke paa Paulus i Athen“.

Skrefsrud optog E. K. saa stærkt, at han for hans Skyld kom i heftig Ordstrid med Professor Rovsing et halvt Aar efter. De var bedt sammen hos Pastor Biltzing. Ved den Lejlighed tillod Rovsing sig paa en arrogant Maade at skælde ud paa Santalmissionen og kalde Skrefsrud en Bedrager.

Koch kunde ikke høre paa det uden at protestere. Han gjorde det ret kraftigt og paaviste, at Professoren talte om Ting, han ikke kendte; men Koch syntes bag efter, at „min Modsigelse ikke var saa skrap, som den Sl. havde fortjent den“.

Samme Efteraar holdt L. Schrøder 3 Foredrag i Byen, og i Januar talte Jens Lund, Vejstrup. Med ham fik K. en meget livlig Forhandling i Præstegaarden om Forsvarssagen, som K. var ivrig for. Det maa siges, at der var Liv og Røre i Odense i 1881—82, og at det var et godt Sted for en ung Præst at leve med. Ja ogsaa arbejde med, thi K. blev Formand for Foredragsforeningen og holdt selv Foredrag f. Eks. over kirkehistoriske Emner i Morten Eskesens Friskole, „Eskesens Universitet“, som han sagde.

Hans Præstegerning lagde ellers tilstrækkeligt Beslag paa ham. Han kunde undertiden føle sig trykket af den

Mængde kirkelige Forretninger, der tilfaldt ham, navnlig de mange Ligtaler: „Det er i det Hele det meste, jeg har at udsætte paa min Stilling i Odense, at her er mere at bestille, end jeg holder af. Nogen Arbejdsmyre har jeg aldrig været og kan undertiden blive ganske urolig og nervøs ved Tanken om det meget, som bunker sig sammen og skal udrettes — nu det bliver jo altid alligevel udrettet, men jeg er slem til at glemme det til næste Gang. Jeg kan f. Eks. ikke lade være allerede nu at grue lidt ved Tanken om Paasken (det var 9. Marts 81), hvor jeg skal have Konfirmation Palmesøndag og stor Altergang om Onsdagen, og saa alle Helligdagene! Det er i Grunden kjedeligt ikke at kunne glæde sig rigtig til de store Højtider, fordi de er saa besværlige med Arbejde; men jeg ved jo ogsaa godt, at det er min Skrøbelighed, at jeg ikke kan det. Og jeg har i Grunden slet ikke Lov til at gaa med Bekymringer over, hvorfra hele den Legio af Taler og Prædikener skal komme; thi de skal naturligvis komme derfra, hvorfra de kom forrige Paaske, og hvorfra de kommer hver Helligdag.“

Han elskede den herlige, gamle Sct. Knuds Kirke, der da for nylig, væsentlig ved Stiftsprovst Damgaards Initiativ, var smukt istandsat, men han befandt sig nok saa godt i den lille Hospitalskirke, der trængte højlig til Istandsættelse, for ikke at tale om Varme om Vinteren, hvad den trods Uheld i Begyndelsen blev nogenlunde forsynet med Efteraaret 82.

Der var andre Ting, der i „Hospitalet“ i høj Grad trængte til Ændringer. Den Gang bestod endnu „Daaren“, en Slags Sindssygeafdeling, der havde til Huse i en Sidebygning. Det var en sørgelig Afdeling at komme i, og E. K. fandt dens Opretholdelse uforsvarlig. „Jeg finder, at den hele Indretning er en Skandale. Det er

dog et uhyggeligt Sted. Der laa i Stuen ved Siden en Kone, der uophørligt raabte og citerede Bibelsteder og Salmevers i en Forvirring med høj og salvelsesfuld Røst. Og i Gaarden lister der sig altid forskellige mere eller mindre forstyrrede Havarister omkring. Men det uhyggeligste er, at man ved, at den hele Anstalt er saa slet ordnet og indrettet, som vel muligt. Det er en Daarekiste i dette Ords gamle Betydning, et Indespærringssted for en Hob ulykkelige Mennesker, der ikke har Raad til at komme paa en ordentlig Daareanstalt.“ Hospitalets „Daaren“ er forlængst ophævet (1880, samtidig med, at det ny Hospital i Middelfart toges i Brug). Og den hele Stiftelse er nu noget af det hyggeligste, som man kan finde.

Kochs Samarbejde med sine Præstebrodre i Byen var venligt og godt. Han følte sig som den unge og stillede sig derefter. Han fandt i Biskop Engelstoft en elskværdig og god Mand, men som Taler og Prædikant fandt han ham kedelig: „Han taler som en Bog og med den mærkværdigste Betoning.“ Engelstofts Evner som Historiker og betydelige Fortjenester ved den Slags litterære Arbejder har Koch ikke haft Øje for eller paa-skønnet efter Værdi. Næst efter Helveg var Stiftsprovst Damgaard den, han havde mest Berøring med i Arbejdet i Sct. Knuds Sogn. De kom altid godt ud af det med hinanden. Damgaard var af og til i administrative Forhold noget affejende og hensynsløs; men aldrig viste han den unge Kapellan denne kolde Skulder. Den, der stod ham nærmest i Alder, og med hvem han oftest mødtes, var den begavede og ualmindelig initiativrige 2. Præst ved Frue Kirke, Johannes Møller, der som Skoleinspektør havde ordnet Odense Skolevæsen paa fortrinlig Maade, som gav Stødet til Bevægelsen for

Opførelsen af Smaakirker i København, var en drivende Kraft i Udvalget for dansk-amerikansk Kirke o. m. a. Det var navnlig sociale Interesser, der var fælles for dem. Saa var Johansen, Sognepræsten ved Vor Frue paa det Tidspunkt, blevet en Mand med ledende Betydning i Byen, navnlig ved sit Arbejde for og gennem Missionshuset Betania, som han fik opført i de Dage. I Fyns Stiftskonvent gjorde Koch Bekendtskab med Præster videre omkring fra. Især fik han en Del at gøre med Formanden, Strøm, i Marslev, da han var bleven Konventets Sekretær og Referent.

I og omkring Graabrødre Præstegaard fandt han en stor Vennekreds, der aabnede sig for ham og var ham et godt Rygstød. Der traf han Landinspektør Hempel, i hvis Hjem paa Højstrup han færdedes som Søn af Huset. Hos Helvegs vandt han sig Venner for hele Livet: Skolebestyrerne Gregersen og Hertel, senere gift med hans Søster Petrea. Med den unge Huslærer, Kandidat Begtrup paa Højstrup fulgtes han paa længere Besøg hos Pastor Lindberg i Kerteminde. Begtrup har næppe glemt, at, da han siden som ung Askovlærer kom ud for hvasse Angreb paa hans Kristentro, dukkede pludselig en Forsvarer op ved hans Side, Kapellanen fra Graabrødre.

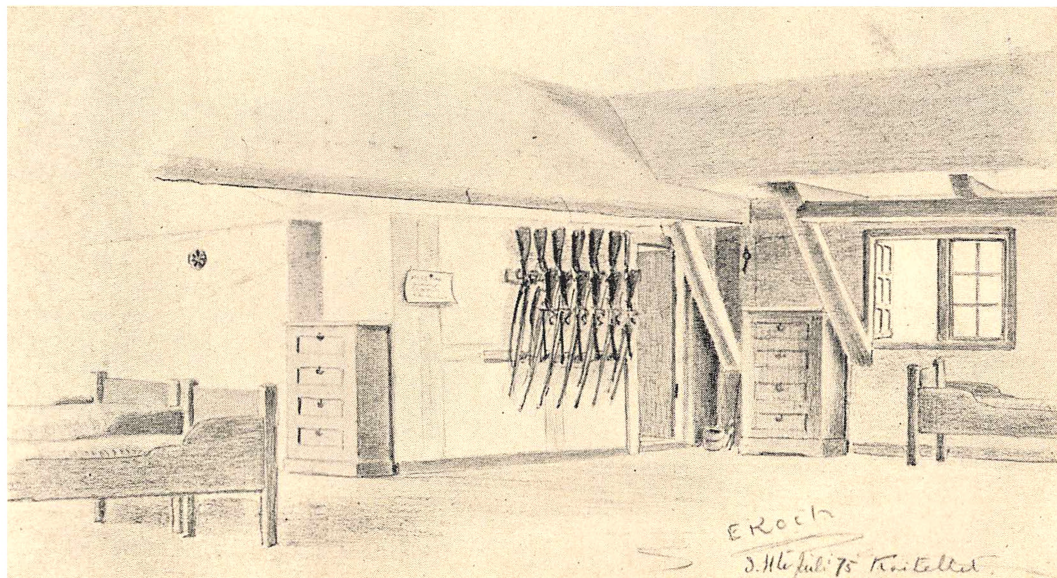
Paa Vestergade laa et gammelt, i god Betydning fornemt Hjem, Vinhandler J. W. Heys, hvis Beboere, ikke mindst dets Ungdom, stod Pastor Helveg og hans Kreds hjertelig nær. Denne Ungdom, deriblandt Sønnen, den senere kendte Politiker og Konsul Fr. Hey, tog mod den jævnaldrende Præst som en god Kammerat. Dér gik Alvor og Gammen godt sammen. I de Koncerter og Hostrupske Fællesoplæsninger eller Forestillinger, hvormed Familien morede sig inden Døre, var Koch en glad Part-

haver. Andre bliver der vel Lejlighed til at nævne senere.

I Præstegaardens gamle Have havde han frit Raaderum for sine Stenhøjsplanter, sin Bregneskov og sine Blomster. Han og Søsteren hjemme i Riserup holdt hinanden vel underrettede om, hvor mange Blomster Alpeviolerne nu kunde møde op med, og naar han beretter hende om, hvordan han efter Besøg i Sygestuer og paa Sygehuset aandede ud i de nys udsprungne Haver eller ved Fuglesangen fra Nonnebakken, gør det et friskt Indtryk af en Naturelskers Glæde over Guds Skabnings Dejlighed. Det var den Gang ikke saa let at komme til København, men kom han der, maa han fortælle om Kunst, han har glædet sig over, et af Krøiers Malerier eller lignende.

Han var jo Ungkarl og fordringsløs. Han følte sig rig, naar Menigheden havde givet ham det aarlige Offer, som var en Del af hans Løn, og saa begyndte Rejseplanerne at dukke op og Henvendelse til Præster, der kunde paatage sig hans Arbejde i nogle Uger, mens han skulde paa Rejse i Sommerferien, helst med en god Ven. I 1881 var han i Flensborg og Slesvig og saa nordefter gennem Sønderjylland, hvis historiske Steder han længtes efter at se, og hvis Forhold i Folkeliv, Kirke og Skole under Fremmedherredømmet han gjorde sig Flid for at komme ind i. Og Aaret efter gik det længere Syd paa, til Schweiz, Brunnen, Interlaken o. s. v. Det var første Gang. Adskillige Gange senere i sit Liv vendte han tilbage til Alperne og Landene Syd for. En saadan Rejse var i hans Tanker, da de begyndte at forvirres i den sidste Sygdom før hans Død.

Om sit kirkelige Staasted skrev han i Foraaret 1882 paa Foranledning af et direkte Spørgsmaal: „Stikord

Tegning af Emil Koch: Min Stue i »Artilleristok« (Kastellet) 1875.

og Partinavne ynder jeg ikke, fordi de tidt kun siger saa lidt, og naar nogen har spurgt mig, har jeg altid svaret, at dersom de ikke kunde høre af min Tale og se af min hele Færd, hvor jeg hører hen, saa kunde det kun lidt nytte, at jeg gav dem et Navn at rende med. Forresten kan jeg ikke nægte, at jeg i mit stille Sind synes mig selv at være Grundtvigianer, og det maaske en Del mere end de, der raaber højest med Grundtvigianisme, det vil sige, at jeg aldrig vil føle mig rigtig hjemme i andre Kredse . . . hvilket naturligvis ikke hindrer mig i at se de gode Sider ved de andre Retninger. Jeg vil ikke forpligte mig til i alle Ting at mene det samme som Grundtvig, men hvad angaar Hovedsagen i hans „Opdagelse“, da er jeg i det grundvæsentielle enig med ham, deri nemlig, at vil man kjende, hvad Christendom er, skal man ikke søge til lærde Fortolkninger af Skriften, men til det Ord, som fra gammel Tid har lydt ved Daaben, og som der kræves Ja paa for at blive optaget i Christi Menighed, at al vor Tro og Haab er bygget paa, at Herren i Daaben har nævnt os ved Navn og givet os Lov til at tilegne os alt, hvad den christne Tro byder paa. Derimod tør jeg ikke nægte den Daab Gyldighed, som er foretaget i den treenige Guds Navn, selv om Trosbekendelsen ikke i sin Helhed har lydt ved Daaben eller har lydt i en noget udvidet Form (som i den græske Kirke), og skønt jeg finder, at det er en meget smuk Tanke, og finder det ganske rimeligt, at Trosbekendelsen er givet Disciplene af Jesus selv, tør jeg ikke udtale nogen afgjort Mening derom, men holder mig til det, som for mig har praktisk Betydning, at hvordan Trosbekendelsen saa er bleven til, har den Helligaand sørget for, at den er bleven saaledes, at han kan vedkende sig den, saa at, naar den lyder til os i Daaben, kommer den

virkelig til os som Guds Ord og er et levende Ord, fordi det giver os i den Stund alt, hvad det lyder paa.“

Og om hans Syn paa Indre Missions Retning, som den Gang tog stærkt Opsving, kan citeres en Udtalelse fra samme Aar i et privat Brev: „Forgangen Tirsdag var Set. Knuds Kirke ogsaa tilgavns fyldt. Pastor Stein fra Matthæuskirken var herovre for at lægge Grunden til Missionshuset, som jeg forresten ikke er nogen ubetinget Ven af, skjønt jeg nok tror, at det kan udrette noget godt; Steins Prædiken tror jeg nok henrykkede de fleste og var virkelig ogsaa dygtig. Han taler smukt og klart, men kunde dog ikke ret gjøre Indtryk paa mig. Der var for megen Tale om, hvad vi skulde og kunde udrette for Guds Rige, og for megen Sammenblanding af Menneskekjærlighed og Christenkjærlighed. I det Hele er de indremissionske Præsters Sprog mig imod, ikke fordi jeg ikke vil have Formaninger eller Tale om, at Troen er virksom i Kjærlighed, men jeg tror, at det, som støder mig, er, at de raaber altfor meget derom. Det tiltaler mig mere at gaa stiltfærdig frem med det, man vil „gjøre“, i Erkjendelse af, hvor lidt det er, og hvor daarlig det i Grunden bliver gjort. Forresten har jeg overordentlig megen Agtelse for den Dygtighed og Opofrelse, som den Indre Missions Folk lægger for Dagen, og anser flere, som jeg kjender, for at være i høj Grad gennemtrængte af Lyst til uegennyttig at tjene Herren, og jeg har haft Glæde af at tale med flere af dem, bl. a. Indremissionær Beck, som jeg holder meget af.“

Det er en afklaret og modnet ung Mand, man faar Indtryk af gennem disse hans egne Udtalelser, der fremkom uden mindste Tanke om, at de en Gang kunde blive trykt og komme Offentligheden for Øje. Han ved, paa hvem han tror. Han tror, derfor taler han. Han har

fundet sin Form for sin Forkyndelse, som den maatte blive efter hans Personlighed, Karakter og Udvikling, saa langt den var naaet. Han tog sig nær til Hjerte den Indskrift, der stod og staar paa Graabrødrekirkes Prædikestol: „Ikke os, Herre, ikke os, men Dit Navn give Du Ære.“ Han er dybt rodfæstet i Arven fra sit Hjem, og han drager Aande i et friskt aandeligt Samfundsliv, som han følte det som en Lykke at være Parthaver i. Han er sig folkelig klart bevidst og nationalt vaagen, og hans Øje og Sind er vaagent for „alt skønt og stort hernelen“, men ogsaa for Menneskers Synd og Nød saavel som Samfundets. Erkendelse af sine egne personlige Brist og Mangler fik ham til at veje sine Ord, at de ikke blev for store. Vi har ingen Ting at være store af.

Koch havde haft en lang Læretid, siden han kom ud af Essen, 9 Aar, og de sidste paa et godt Lærested, hvor han havde Frihed og god Lejlighed til at gøre sine Erfaringer. Han vidste, at han skyldte den „gamle Præst“ megen Tak derfor og for det Hjem, hvori han fik Lov at leve i 5 rige Vækstaar.

Med Pastor Helvegs Helbred og Kræfter gik det stærkt nedad i 1883. Aaret før, den 4. April, da han kunde holde 25 Aars Jubilæum som Præst i Odense, var der stor Fest, og der blev vist Helveg megen Paaskønnelse for hans Gerning (L. Schrøder: Ludv. Helveg), men saa var den ogsaa nær ved Slutningen. Aaret efter ansøgte han om Afsked for at flytte til sine Sønner i København. Ved Afskedsrådet i Hospitalskirken den 23. August 83 kunde han ikke selv tale. Det gjorde E. Koch, A. Leth, Middelfart, og V. Birkedal. Der blev siden ofte talt om et Optrin, som ved Mødets Slutning af Forsamlingen følte meget kønt og gribende. Helveg

vilde lyse Velsignelsen, men han magtede det ikke. Hans Sygdom viste sig bl. a. i, at han ikke kunde finde Ordene, derfor gik han i Staa og bedrøvedes derover. Koch forstod det og gik stille hen og lagde sin Arm om hans Skulder og sagde Velsignelsens Ord, hvortil Helveg med høj Røst sagde Amen.

Helveg flyttede til sine Venner Hempels paa Højstrup i Bolbro, mens Flytningen stod paa. Et Par Uger efter skulde de rejse. Slægt og Venner var ængstelige for, hvordan han dog skulde komme over at forlade Odense, sin Barndoms og sin Manddomsgernings By. De Bekymringer kunde været sparede; thi da Vognen holdt for Døren, han havde Rejsetæppet paa Armen og skulde til at sige Farvel, sank han sammen og døde kort efter, den 5. September.

Ved hans Jordefærd, først paa Højstrup, talte Pastor Alfred Hey, en af hans nærmeste Venner og kæreste Disciple. I Præstegaarden talte E. Koch, som da ogsaa frembar sin personlige Tak: „Der blev sagt før paa Højstrup, at de, der kun have kjendt Pastor Helveg i hans Svagheds Tid, vide kun lidt, hvad *de* skyldte ham, som have levet sammen med ham, da han var i sin Kraft. Jeg er jo mellem dem, der ikke have kjendt ham uden som en gammel, svag Mand, men jeg kan da ikke andet end mindes, hvad hans gamle Ven Birkedal har sagt om ham, at selv om hans Mund talte svagt og hans Tunge stammede, saa var der dog en god Prædiken i hans lyse Aasyn. Den Prædiken har ogsaa jeg hørt, og den kunde han holde til det sidste. Og saa har jeg ham desuden at takke for det, som ingen udenfor hans nærmeste Kredse har ham at takke for, for det gode Hjem, jeg har haft her i 5 Aar; jeg kom her som fremmed og blev modtaget som Søn; Gud velsigne ham og hans for det.“

Ved den egentlige Jordefærd fra Sct. Knuds Kirke den 12. September talte Stiftsprovst Damgaard hjerteligt og forstaaende om en Evangelists Gerning. Derefter Helvegs Broder, Fr. H., Forstander Schrøder og Pastor Svejstrup. Hans Grav med Mindestenen er paa Odense Kirkegaard.

*DA DET KIRKELIGE LIV I ODENSE
V A A G N E D E*

Rationalismen havde — man kan vel godt sige: naturligvis — ogsaa i Odense den samme Virkning som andet Steds paa det kirkelige og aandelige Liv. Det svækkedes af Kulden og blev kraftløst. Men helt dø hen kunde det ikke. Evangeliet lød dog i Kirkerne, hvordan det saa end blev forkyndt, og Sakramenterne blev forvaltede. Børnene og de unge lærte dog at kende noget til, hvad de var døbt paa. Der maatte da altid være nogen, i hvem Kristentro og Liv fristede Tilværelsen, omend kummerlig nok. Den almindelige Moral, som der blev lagt megen Vægt paa af de rationalistiske Forkyndere og Skribenter, havde dog Jesus til sin Mester og Lærer. Det kunde ikke blive uden Spor i Folkets og de enkeltes Liv. Men det gik med det kirkelige Liv, der overlevede Kulden, som med de spanske Floder, der under Jordan fortsætter deres Løb, indtil de paany bryder frem i Lyset.

Der var Mennesker, som sad i Skjul med deres underernærede, aandelige Livs Hunger efter det Brød, som kommer ned fra Himlen for at give Mennesker Liv. De begyndte at lede efter og finde ligesindede og at samles til smaa, i Begyndelsen usigelig fattige, „gudelige

Forsamlinger“, fattige at se til, men med Varme og Offervilje i deres Søgen og Bekendelse.

En Skomager i Odense, S. P. Sørensen, der levede med i disse Forsamlinger i deres første Tid, har fortalt Pastor A. Hey: „Da den kristelige Vækkelse paa Ker-temindeegnen begyndte, var der enkelte Familier og et Par ugifte i Odense, der havde siddet stille hen med deres Tro, som straks kom med i Bevægelsen og blev stærkt grebne af de Vidnesbyrd, som de opvakte Læg-prædikanter aflagde i de gudelige Forsamlinger, som snart afholdtes paa flere Kanter af Fyn.“ — Maaske Christen Madsen fra Bregvær, der døde 1851, allerede har holdt en og anden Forsamling i Odense. Jomfru Hagedal i Albanigade var vist den første, der havde Forsamling i sit Hus, og Skomager Knebus i Pugestræde gjaldt for at være den „helligste“ og mest spottede Mand i Byen. Thi det kunde ikke gaa af uden Forfølgelse. Ludvig Helwegs Broder, den lærde Forfatter, et Aarstid Forstander for Rødding Højskole og siden Stiftsprovst paa Falster, der gik i Skole i Odense i sine Drengenaar (indtil 1831), har fortalt om et Møde af Ker-temindesekten: Jeg var henne at høre, hvad det var. Tilstrømningen var saa stor — om jeg ikke fejler — paa Overgade, at jeg ikke kunde komme ind. Jeg mindes da blot de folkelige Ytringer, der faldt blandt dem udenfor. En sagde: Vilde blot Politimesteren give Lov, skulde vi snart jage de hellige ud af Byen; en anden ytrede: Det er dog Guds Ord, de har for.“

Fra officiel Side mødte de megen Modstand. Redaktøren af Byens eneste Avis, Fyens Stiftstidende, virkede ihærdig baade i sit Blad og i Pjecer ud fra sin rationalistiske Overbevisning for at forhindre Forsamlingerne. Biskopperne Plum og Faber gjorde ligesaa. Mest ud-

præget var dog Sognepræsten ved Frue Kirke, A. H. Stenbuch, der ligesom Biskop Faber var meget anset som Taler i den blomstrende Stil. Han fremsatte sine rationalistiske Angreb fra Prædikestolen paa en stødende Maade, hedder det. Der maa dog altsaa have været noget at støde og nogen, som følte det.

Den eneste Præst i Byen, der var af anden Aand, var Præsten ved Sct. Hans, Westergaard, en aandelig levende Mand, som Student en af „Tylvten“ mod Baggesen og som Præst i Petersborg ved Sorø D. G. Monrads Lærer. Han udgav en Opbyggelsesbog sammen med Biskoppen i Ribe, Tage Müller, og Overlærer i Odense, Dr. Kalkar. Han var en legemlig svag Mand, som ikke havde Kræfter til at slaa igennem; men de opvakte var glade for at tage mod ham i deres Hjem.

I den Tid var man som bekendt ikke bange for at gaa langt, naar Guds Ord var dyrt i Landet, og de vakte i Odense vandrede til Møde hos Peter Larsen paa hans Gaard Skræppenborg i Brylle, til Søndagsgudstjeneste hos Boesen i Vigerslev og Wad i Aasum, og lejlighedsvis drog de endog til Agerbek i Espe. De var varme og grebne, disse jævne Mennesker, og det er vidunderligt at tænke paa, hvad de har faaet at betyde ikke blot i dansk Kirkeliv, men ogsaa i dansk Kulturliv rundt om i Landet; men klare var de ikke og kunde de ikke være. Derfor kom de hist og her i Vildrede, og Sekterere fik let Spil med dem ogsaa her i Odense eller i Nabolaget. Hvor Kristiansfelderne havde deres Gang, var de med deres rodfæstede Tradition en Støtte, men i Stige fik Baptismen Indpas gennem en dansk-amerikansk Sømand Rymkjær, i og for sig en god og varmhjertet Mand, men altsaa med denne amerikanske Baptisme,

som de mere dybtstående kunde føle som noget fremmed. Den Vanskelighed blev klaret aldeles ved det ogsaa af andre Grunde berømte Sct. Hansmøde, som V. Birkedal og Viborg holdt i Stige 1851. Bevægelsen i Odense tog Fart, og i Midten af Halvtredserne kunde den sydfynske Lægprædikant Johan Nielsen, hvis Virksomhed ogsaa satte Spor paa Langeland, hvor et Par Sogne har en meget ejendommelig Historie, holde Forsamlinger i Odense „under stor Tilslutning fra alle Samfundslag“.

Dette er Baggrunden for Helvegs Virksomhed baade i Sct. Knud og Hospitalskirken. Da han Langfredag 1857 indsatte sig selv dér, var der foruden nogle af Stiftelsens Beboere ialt 9 i Kirken. Samme Dags Eftermiddag var Pastor Helveg med ved et af Johan Niensens sidste Odensemøder paa Farver Dorchs Loft i Frue Kirkestræde.

En Del af disse vakte sluttede sig straks eller efterhaanden til Helveg. En anden Fløj fulgte det Kald, som udgik fra „Kirkelig Forening for den indre Mission i Danmark“, hvis første Bestyrelsesmøde her i Odense holdtes den 10. Oktober 1867. Vilh. Becks Ven, Johannes Clausen i Ryslinge, ivrede for at faa den unge J. F. Jeansson, der vikarierede som Præst i Græsted, til Rejsepræst for Fyn. Det gik i Orden paa den Maade, at Pastor Stenbuch ved Sct. Hans optog ham i sit Hus og overlod ham sin Kirke. Jeansson var skrøbelig af Helbred, men en brændende Sjæl, ved hvis stærke Røst mange blev grebne af Ordet. Iblant dem Landinspektør Hempel paa Højstrup, af Slægten Hempel-Dreyer, Fyens Stiftstidende, der snart efter ikke blot blev Helvegs trofaste Tilhører, men hans nærmeste personlige Ven. Den anden kirkelige Bevægelse i Odense, som fik sine

Samlingssteder i Byens to østlige Kirker og Missionshuset Bethania, havde i de første Decennier derefter Pastor Johansen og Indremissionær H. Chr. Bech til Ordførere. Meget lidt Strid, men undertiden broderligt Fællesskab har der hersket mellem de forskellige kirkelige Retninger i Odense. Selv om de helst gik hver sine egne Veje og ofte vidste forbavsende lidt om hinanden, har dette fredelige indbyrdes Forhold været til god Gavn for det kirkelige Liv her i Byen.

Den frie Kreds i Graabrødre kom til at ligne Vartovkredsen, ikke blot i ydre Vilkaar, men ogsaa i den Fest-Salmesang, der ved Siden af Helvegs lyse, hjertelige Forkyndelse og Samfundslivet om Herrens Bord kom til at kendetegne Gudstjenesterne. Men ogsaa for denne Kreds har det gennem Aarene været af stor Værdi at være forbunden med den videre almenkirkelige Menighed i Sct. Knuds Kirke.

H E L V E G S E F T E R M A N D

Angaaende Pastor Helvegs Liv og Gerning skal her ikke tales yderligere, end sket er, men henvises til L. Schrøders Bog derom. Som Emil Koch med udelt Sind og Glæde gik ind til at dele denne Præstegerning, var det ham altid en Lyst at fortsætte den. Det skete under betydelig Tilslutning. Der var Dage, da mange maatte gaa uden at kunne komme ind i Kirken. Det var ogsaa for de fleste en afgjort Sag, at han, da Helveg den 28. Maj 1883 fik sin Afskedsansøgning bevilget, skulde være hans Efterfølger.

Den 5. Juli skrev Biskop Engelstoft paa E. Kochs Ansøgning om Embedet: „Idet jeg aldeles maa tiltræde

Stiftsprovstens Udtalelse om den Indgang, som Ansøgeren har fundet i en flereaarig Virksomhed her i Byen, og om den stærke Tilslutning til ham, som vilde gjøre hans Bortgang til et stort Savn og et beklageligt Skaar i det kirkelige Liv, skal jeg tillade mig at tilføje, at han er en velbegavet og velstuderet ung Mand, hvis Forkyndelse uden særlig Partifarve tiltaler saavel Pastor Helvegs ældre Tilhængere som hele Menigheden, saa at han ogsaa fra denne Side er særdeles skikket til Embedet, ligesom han fortjener den bedste Anbefaling til enhver gejstlig Ansættelse.“

Der fremkom ingen Indvending fra Menighederne i Sct. Knud eller Graabrødre eller udtaltes Ønsker om nogen anden, saa E. Koch kunde rejse bort paa nogle Dages Ferie i sikker Forventning om at vende tilbage som kaldet til Helvegs Efterfølger. Udnævnelsen kom ogsaa ret hurtig. Den blev underskrevet den 30. Juli.

Imidlertid skete der noget uventet, inden han kom hjem. Antikvitethandler Hans Jensen havde arbejdet ivrigt for Dannelsen af en Valgmenighed og ventede navnlig stor Tilslutning fra Stige. Den blev ikke saa talrig, som han tænkte sig; men navnlig da Grosserer Faber blev vundet for Tanken, blev der større Udsigt til, at den kunde lade sig gennemføre.

Af Skolebestyrer P. Møllers Jubilæumsskrift om Odense Valgmenigheds Historie skal, iøvrigt med Henvisning til denne, anføres følgende:

„Man besluttede nu at indbyde til et Møde, og med den Hurtighed, hvormed der i det hele var handlet — ogsaa fra den meget handledygtige Grosserer Fabers Side, udstedtes følgende Bekendtgørelse i Fyns Tidende af 2. August 1883:

Valgmenigheden i Odense.

De Familier eller enlige Folk, der ønsker at slutte sig til den ny Valgmenighed i Odense, bedes om at give Møde i Højskolehjemmets nye Sal paa Hj. af Thorsgade og Dronningensgade Søndag den 5. August Kl. 5 for nærmere at drøfte Sagen.

Og senere Bekendtgørelse i samme Blad af 7. August 1883:

Højskolehjemmet.

Torsdag Aften den 9. August Kl. 8 taler Valgmenighedspræst Nygård i Højskolehjemmets Sal, Hj. af Thorsgade og Dronningensgade, for den dannede Valgmenighed i Odense.

Endvidere findes følgende Bekendtgørelse i Fyns Tidende af 6. August 1883:

I Anledning af Pastor Kochs Udnævnelse til Præst ved Hospitalet indbydes den Menighed, som i mange Aar har sluttet sig til afgaaede Pastor Helveg i Hospitalskirken, til et Møde i Industriforeningens Sal Torsdag den 9. August Kl. 7½ Aften.

Blandt Underskriverne var Stadslæge Helveg.

Begge Møder fandt Sted samme Aften, og Dagen efter meddeltes det i Fyns Tidende, at „det er Tanken i sin Tid at opføre en Kirke her, men til foreløbig Brug vil man indrette en Bedesal i Højskolehjemmet i Thorsgade. Endnu er det kun en mindre Del af Pastor Helvegs gamle Menighed, der har troet det betimeligt at slutte sig til dette Skridt“.

Det maa indrømmes, at man af det anførte faar Indtryk af usædvanlig hurtig Handling. Skolebestyrer Møller gør sig Flid for at tage lempeligt paa det refererede, og hvad det omhandlede, og betoner, at der altid har hersket et godt Forhold mellem Moder- og Dattermenighed, og føjer til, at det skal siges stærkt, at dette skyldtes ikke mindst den fredelige Pastor Koch, der

stilfærdigt bemærkede, at han godt kunde forstaa det, om der var Folk, der ikke syntes om hans Prædiken.

Det udelukker ikke, at disse hurtigt efter hinanden følgende Begivenheder har gjort et stærkt Indtryk paa hans følsomme Sind, da Splittelse i den Kreds, han havde tjent tro og glædet sig til at være Præst for, kunde synes truende for hans Præstegernings Fremtid, som han havde tænkt sig den. Men den Maade, han tog det paa, viser mer end andet, til hvilken kristelig Modenhed og Uselviskhed han var vokset.

Men vilde man mene, at det kom han nemt til som en Gave af et mildt Sinds rolige Ligevægt, forstaar man ikke Koch. Hans Sind var ikke af Naturen mildt og fredeligt. Der flød varmt Blod i adskillige af hans Forfædres Aarer. Hans Farfar, Elers Koch i Horbelev, var en streng Mand „med et bydende Aasyn“. Hefdig var han ogsaa. Det kunde hænde, at han fo'r op og gav den formastelige en Lussing. Men han var ogsaa hurtig til at tage sig selv i Skole og fortryde. Han maatte gøre den skete Skade god; saa gav han Manden gode Ord og en Specie.

Der stod stundom haard Strid i Sønesønnens indre Menneske; men hans store Blufærdighed tillod ham ikke at lade nogen se ind paa den Kampplads, og han listede sig ikke selv udenom den, før Striden var stridt igennem under Ydmygelse for Guds Ansigt. At han ikke er kommen let igennem de Tidens Skuffelser, har en og anden nær Ven kunnet spore ad Veje, der ikke var offentlig tilgængelige. Det var hans ramme Alvor: Ikke os, Herre, men dit Navn give du Ære. Fremmedes det, der burde ske, uden om ham, nuvel, han havde ingen Ret til Klage, og han klagede aldrig, men saa paa det, der vandtes — i det lange Løb ogsaa for ham selv.

Mange Aar efter holdt han en Række Forelæsninger paa Pastorseminariet. I Indledningsforedraget talte han om tre Skær, en Præst kan strande paa: Selvtilfredshed, Forfængelighed og Mismod. Om det første sagde han: Det (i Arbejdet at forkynde Jesu Christi Evangelium) at komme dristigt og knejsende og sige: Jeg kan! det er sikkert den lige Vej til aldrig nogen Sinde at komme til at kunne. Kan man ikke føle sig lille overfor den Gjerning, saa vil man overhovedet næppe nogen Sinde komme til at føle sig lille overfor noget af det store i Verden. Og det er vistnok den lige Vej til aldrig at blive skikket til at komme i det stores Tjeneste. Og dér tænker jeg ikke blot paa dem, der skal til at begynde, og som jo i Reglen vil være unge Folk. Denne ængstende Fornemmelse af at være mindre end sin Gerning hører for en Præst ikke blot til den Dag, da han bliver ordineret: Siden gaar det over, og man tænker med et lille Smil paa sine første Kapellandage, da man var saa usikker og kejtet og ikke rigtig kunde noget — nu er man jo øvet og kan sine Ting. — Nej, ikke saadan! Begynder man i Alvor og fortsætter i Alvor, saa vil de ængstende Fornemmelser komme igen mange Gange, ikke mindre alvorlige. Men derfor behøver man ikke at drukne i det.

De før omtalte Begivenheder var i Virkeligheden ikke egentlig fremgaaet af Kritik af hans Præstegerning. Han var personlig meget forskellig fra den gamle Præst, og han kunde kun synge med sit Næb og ud af det, der bevægede hans eget indre Liv. Der var somme, der, som Stadslæge Helveg, fandt ham tør. Der var ikke over hans stilfærdige Maade at prædike paa den Følelsesfuldhed, som der var over Helvegs. Han var saa bange for at blive sentimental, at han dulgte sine Følelser,

som netop med hans arvede Anlæg for Heflighed kunde tage Overhaand. Der var dem, der fandt, at hans Forkyndelse ikke var grundtvigsk nok. Det havde de Lov til, men hans Standpunkt var, som tidligere omtalt, og som Fremtiden viste, klart nok og som andre vilde mene ret udpræget grundtvigsk; men han maatte tænke selv og bruge sit eget Ordslag.

Somme i Kredsen har maaske fundet, at han i sin Tale beskæftigede sig lovlig meget med de Datidsproblemer, som var bleven rejst ved „Gennembrudet 1870“, og som naturligvis havde trængt sig mest paa hos de unge og da ogsaa krævede Svar i den unge Kochs Sind. Det var ikke sært, om der kunde mærkes Dønninger deraf i hans redelige Tale, naar han maatte give det Svar, han selv var kommen til, og andre jævnaldrende kunde have Brug for.

Fr. Nygård, der blev Præst for den nye den Gang lille Valgmenighed som Filial under Sdr. Næraa, var en selvstændig, varm og ret myndig Mand, der uden at være saa betydelig en Prædikant som Koch havde mange Forudsætninger for at gøre god Fyldest i Stillingen. — Just i det Efteraar kom jeg til Odense og kom snart til at følge Udviklingen paa ret nært Hold; men jeg var kun en stor Dreng, der ikke kunde bedømme Tingene. Fr. Nygård kunde ikke rigtig fange mit Sind; men det kunde den yngre Karl Povlsen fra Ryslinge, hvis Tale ved Eftermiddagsmødet paa den nye Valgmenighedskirkes Indvielsesdag (19. December 1886) betog mig saa aldeles, at jeg fandt mig selv, da han sluttede, siddende foroverbøjet med aaben Mund — især paa Grund af hans Anvendelse af Søren Kierkegaards Parabel om den bekymrede Lilje. —

Men den dybeste Aarsag til Valgmenighedens Dan-

nelse var utvivlsomt, at Tilflyttere, som var grebne af Valgmenighedstanken og dens Udfoldelse hos Vilh. Birkedal især, maatte ønske at leve med og arbejde videre i det Spor. Hospitalsmenigheden var vel en fuldstændig fri Kreds i Vartovs Lignelse, men de kunde jo ikke selv vælge Præsten, men kun, om de vilde, bruge ham.

Som Tiden gik, viste det sig, at det var godt og glædeligt, at der kom en Menighed til, og det beklagede E. Koch aldrig. Tværtimod! Han blev ikke skuffet, heller ikke over Menighedens Vækst. Og de to følgende Valgmenighedspræster — Nygård døde allerede 1897 — Johan Clausen og hans Efterfølger L. Ingerslev, blev hans gode Venner. —

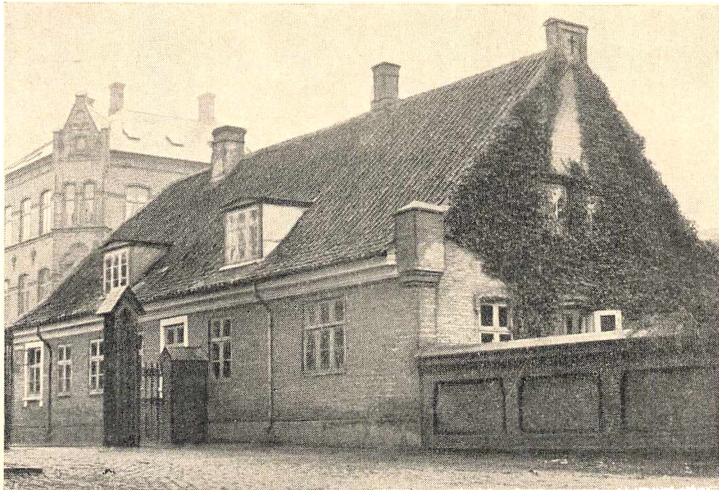
Jeg mindes, at en af de Mænd, der var med til at stifte Valgmenigheden, Drejer Kristiansen i Kongensgade, en Gang i 1902 sagde til mig: „Pastor Koch er ikke ked af Konkurrence.“ Det var han ikke, og han syntes, at Præster ikke skulde være det! Han havde maaske lettere ved at komme over den Vanskelighed end mange andre; thi der var jo Mennesker nok at arbejde iblandt, og han maatte være taknemmelig altid for de gode Vilkaar, hvorunder han kunde gøre sin Præstegerning, lykkeligere Vilkaar end de allerfleste Præster faar. Der var jo intet at beklage sig over, tværtimod. Det vidste han, saa intet fristede ham til at følge Opfordringer andet Steds fra, hvor man mente at kunne bruge ham.

Ganske vist er der Præster, der med skuffede Forventninger med god Grund kan klage: Jeg synes aldrig, jeg har faaet Rum for min Tjeneste. Jeg synes dog, at jeg redeligt og uden Pretentioner gerne vil tjene; men der er altid andre, man har Brug for ogsaa indenfor det lille Stykke Mark, jeg mener, er mig anvist. Jovist

kan Konkurrencen blive overhaands; men ellers er den god; thi ingen kan vente, at han har alt det at yde, som Mennesker i hans Nærhed kan trænge til, eller er i Stand til at yde det paa den Maade, som passer for den enkelte. Og jo mere Liv og Røre der er i Nabosagnet eller i andre Kredse, des bedre kan det smitte en selv og i ens Nærhed. Den bekymrede Lilje hos Søren Kierkegaard tog storlig fejl, da den glemte at glæde sig over sin Plads.

Selv om det maaske kan siges, at disse Begivenheder dels er skildret andet Steds, dels her kan kaldes et Skridt til Siden, vil det være indlysende, at de ikke kan forbigaaes i en Levnedstegning af Helvegs Efterfølger, hvori vi nu gaar videre.

Emil Koch forblev altsaa i Graabrødre Præstegaard. Han kom til at holde meget af den, omend ikke saa meget som af den gamle Have, hvori han havde haft fuld Frihed til at udfolde sin Kærlighed til Planter, Bregner, Stenhøj og Blomster. Om Foraaret var hans gamle Fader død i Riserup Langfredag den 23. Marts 83. Hans Søster Magdalene blev i Hjemmet om Sommeren og styrede Huset for Kapellanen Traustedt, der var Vikar i Embedet. Om Efteraaret opløstes Hjemmet i Riserup. Præstegaarden skulde nedrives, og den ny Præst, Provst Wahl, bo andet Steds i Sagnet. Magdalene flyttede til E. Koch og blev hos ham til sin Død 1920. Hun ikke blot styrede hans Hus, men hun var som en øm Moder for ham. Hun kaldte en Gang i et Brev fra Riserup sig selv „en jaloux Søster“, og det var ikke ganske hen i Vejret. Muligvis har det, at han havde hende, haft nogen Indflydelse paa, at han blev Ungkarl alle Dage. Men ingen ved noget at berette om, at han nogen Sinde har mødt nogen Kvinde, som han har for-

Gamle Graabrødre Præstegaard.

I den ny Præstegaards Have.

Fra venstre ses siddende: N. Gregersen, Frk. M. Koch, Frk. Hein, E. Koch,
og staaende: Frk. Schlegel.

elsket sig i. Han har vist aldrig faaet i Tanke at ville gifte sig. Han befandt sig vel i gode Kvinders Selskab, men helst i de gamles. Men selvfølgelig var der adskillige yngre Kvinder, som gik med ulykkelig Kærlighed til ham, og enkelte af dem var det ham en sand Lidelse at komme i Nærheden af. Med Møbler fra det gamle Hjem, med Bøger og Billeder, der vidnede om Smag og Kultur, fik hans Søster og han dannet et kønt og hyggeligt Hjem, hvor en trofast Kreds af Venner af de to ugifte Søsken ofte samledes. E. Kochs Ven, Overlærer Hertel ved Mulernes Skole, hvis elskede og ansete Leder han blev i en lang Aarrække, blev gift med den yngre Søster Petrea Koch. Til dem, der oftest „drak Eftermiddagskaffe“ i Graabrødre Præstegaard, hørte navnlig Skolebestyrer Nik. Gregersen, Overlærer Teisen og Marinemaleren Lütken, og af Magdalene Kochs Veninder: Frkn. Schlegel, Hein, Hey, Petersen o. fl.

I en halv Sned Aar optog den almindelige Præstegering Emil Koch i høj Grad, saa han havde nok at gøre med den og ikke kunde paatage sig synderligt udenfor den. Stiftsprovst Damgaard var 82 Aar gammel, før han 1890 endelig bestemte sig til at holde Kapellan og fik Pastor Øhlenschläger til Hjælper. Det kunde ikke være andet end, at det allermeste af Arbejdet i det store Sogn i Firserne blev lagt over paa Koch. Jeg husker fra disse Aar, da jeg gik i Odense Katedralskole, den lidt duknakkede Skikkelse med det alvorlige, noget nervøse Ansigt i hastig Gang ile over Graabrødreplads paa Vej til Sct. Knuds Kirke. Præstekjolen slog ham om Benene, han havde travlt.

Han arbejdede meget med sine Prædikener, der var skrevne lige til at trykke, hvad de den Gang dog ikke var bestemt til; men saa til at cirkulere til Oplæsning

i Stiftelsen eller for syge i Sognet. Han havde hvert Aar mindst et Par hundrede Konfirmander, og han havde en Mængde Vielser og Begravelsestaler, hvilke sidste ofte var ham vanskelige. Dertil kom Sygebesøg. Ofte sendte de syge selv Bud efter ham, og disse hans Besøg var meget paaskønnede. Han var Skolekommissionens Formand i en meget lang Aarrække; men ellers havde han i denne Periode ikke meget udover Præstegerningen i Sognet og blandt den Kreds af Sognebaandsløserne, han beholdt, efter at en Del af dem, Helveg havde haft, var gaaet til Valgmenigheden.

1887 blev hans kæreste Broder, Valdemar, gift. Til hans Bryllup skrev han en fornøjelig Sang, der som Reminiscens fra Italiensrejserne har en Del italienske Vendinger:

UDE OG HJEMME

(Synges som: Peter Skjøt i Barndomsalder.)

*Rejse, fare, flyve, flakke,
 Drage snelt fra Kyst til Kyst,
 Om fra Sted til Sted at rakke
 Er for Tiden manges Lyst,
 ∴ Sjældent ser man dem i Ro,
 Altid snør' de Rejsesko. ∴*

*Men af alle Jordens Slægter
 Er af sært uroligt Blod
 De, man kalder Arkitekter,
 Altid har i Haand de Fod,
 ∴ Og med Syvmilstøvler paa
 Om i fjerne Land de gaa. ∴*

*Og gi'r Meldahl dem Medailen,
 Selv om den er ikke stor,
 Flux de fare til Italien,
 Der hvor Pave Leo bor,
 ;: Drage hele Støvlen om,
 Skue Florents, Pisa, Rom. ;:*

*Mellem Oldtids graa Ruiner,
 Marmelsten og Travertin,
 Vanke de med glade Miner,
 Nyde Sydens Appelsin.
 ;: Mellem denne Vandreflok
 Fandtes og Hr. O. V. Koch. ;:*

*Fra Girgenti til Bellagio
 Farted' han i Syd og Nord,
 Macaroni con formaggio
 Sattes hver Dag paa hans Bord,
 ;: Snegle ristede paa Baal,
 Broccoli og anden Kaal. ;:*

*Ostrice og tutti frutti,
 Uve, pesce glad han nød,
 Vini dolci et asciuti
 Rigt af Foglietten flød;
 ;: Og naar han fik ikke Mad,
 Ved sit Tegnebræt han sad. ;:*

*Dog nu maa man ingenlunde
 Tro, han intet savnede,
 Donna Rosa selv ej kunde,
 Stille helt hans Hjertes Ve,
 ;: Satte han sig da og skrev
 Til skøn Nina dette Brev. ;:*

„T'amo, Donna N. t'adoro
 Ventet har jeg længe nok,
 Sempre di amore moro
 Io architetto Koch;
 ∴ Bella e Italia
 Nina e bellissima.“ ∴:

Og hun svared: „O Signore,
 (Undskyld, hvis jeg staver slet,)
 Anch' io moro di amore
 (Pavens Sprog er ikke let),
 ∴ Brevet fo'r afsted til Rom,
 Lykkelig til Maalet kom. ∴:

Siden den Tid Arkitekten
 Glemte Oldtids graa Ruin,
 Tabte synlig Ligevægten,
 Syntes, sur var Sydens Vin,
 ∴ Gratier tre og Muser ni
 Uden Sands han gik forbi. ∴:

Selv hans kjære Renaissance,
 Som var før hans Øjenslyst,
 Kunde ikke gi' Balance,
 Fylde mer' med Fryd hans Bryst,
 ∴ Tog han da sin Stav i Hand,
 Vandred' hjem til Ninas Land. ∴:

Nu er Vandringsmanden bunden,
 Lagt han er i stærke Baand,
 Vandrelysten overvunden,
 Borte er den Trækfuglsaand:
 ∴ Heller bo paa Nørrebro
 End ved Tiber eller Po! ∴:

*Og naar Nørrebros Kaserner
 Friste ham til bitre Ord,
 Naar istedetfor Falerner
 Sættes Kildevand paa Bord,
 ∴ Mildner Nina flux hans Aand,
 Vender Vinden med sin Haand ∴:
 e—h.*

Fra det følgende Aar er der efterladt et Brev, som paa Grund af dets hjertelige Alvor er saa karakteriserende, at det bør trykkes.

Odense, d. 19de April 88.

Kjære Valdemar!

Jeg vilde dog gjerne sende dig og Nina et Par Ord i denne Tid, da I jo begge trænge til at opmuntres lidt, og fortælle eder, at jeg ogsaa er imellem dem, der tænker meget paa eder og beder daglig for eder, at I maa faa eders godt og lykkeligt overstaaet, og at I maa lære at blive stille og rolige i eders Forventning om, hvad der skal komme. — I tro jo dog begge, at I er i en kjærlig og mægtig Haand, af hvilken der aldrig er kommen andet end godt, og at han, som ejer den Haand, har kaldt eder sine Børn og ment mere med det, end nogen Fader, naar han sagde: Kjære Børn! til sine. Dersom det var eders egne bortgangne Fædres, din og Aninas, der raadede for eders Fremtid, da vilde I føle eder trygge, og nu er det ham, som er meget bedre, fordi han holder mere af eder, end begge de andre to, og forstaar sig bedre paa, hvad I trænge til. — Nu maa I gjøre Alvor af at lade ham raade og blive stille i hans Haand og se daglig at faa Øre for hans Røst, naar han hvisker til eder: Kjære Børn, lad mig raade, jeg vil give eder

det bedste, jeg har! — At man ikke kommer til Hvile paa den Maade uden igjennem megen Kamp, det forstaar jeg vel, det er ikke saadan lige at løbe til, og vi er selvraadige og stiller os vanskelig tilfreds, uden vi kan faa Sikkerhed for, at vi faar det i alt, som det behager os bedst.

Men noget af den Stilhed kan christne Mennesker dog kæmpe sig frem til. Og jeg tvivler forresten ej heller paa, at I begge har naaet noget i den Retning. — Jeg tænker mig ikke, at I gaar fra Morgen til Aften i Angst og Ufred og ikke tænker paa andet end det, der ængster eder. Men jeg ved jo nok, at selv om vi i én Stund kan blive glade og føle os stærke i Troen, saa glipper det lidt i andre Øjeblikke.

Vi haabe naturligtvis alle, at I skal faa denne urolige Tid vel overstaaet, og at A. skal sande Ordet om Kvinden, der ikke mere kommer sin Smerte i Hu af Glæde over, at et Menneske er født til Verden. Den Uro, I nu gaar i, den kan jo ikke undgaas, den har vore Forældre ogsaa gaaet i, og den hører nu denne fattige Verden til. Her nede naar man aldrig noget godt og skjønt uden gjennem Smerte og Kamp, og dette behager vel ikke Kjød og Blod, men lider vi med Tro og strider med Haab, saa er vi dog vel farne og skal ikke klage over Livet. —

Nu skal I hjælpes kjønt ad, ikke blot ved at vise hinanden eders Kjærlighed og Omhu, men ogsaa ved at gjøre hinanden stærke og frimodige og kappes om at have det gladeste Ansigt. I skal hjælpe hinanden til ikke at give tunge og mørke Tanker Magt, men i det Sted lade gode og lyse Tanker komme ind, thi dertil har I som christne Mennesker Ret, og det er ikke Letsindighed, naar I gjør det.

Lene kommer jo ind til eder i Maj. — Jeg haaber at komme til Kjøbenhavn i Juni Maaned og glæder mig da til at finde eder fri for Uro og med fordoblet Lykke.

Bring A. mange hjertelige Hilsener. — Gud velsigne eder begge! Eders hengivne *E. Koch.*

Imidlertid var Biskop Engelstoft død 1889, 83 Aar gammel, efter den enestaaende lange, 37-aarige Virksomhed i den Stilling, og Harald Stein blev hans Eftermand. Da gamle Damgaard endelig trak sig tilbage, omtrent 87 Aar gammel — ja, den Gang var der Kæmper i Danmark — var der en Del Tale om, at E. Koch skulde være hans Eftermand, hvad han nu ikke egnede sig til og bedre selv end andre vidste, ikke laa for hans Evner, derfor ejheller for hans Lyst. Da Biskop Stein spurgte ham derom, gav han rent Afslag og begrundede det. Denne Begrundelse har han gengivet i et Brev til Broderen Valdemar, som vidner om hans Selverkendelse, men ogsaa Forstaaelse af, hvor de Evner, han godt vidste, at han havde, laa. Brevet er af 21. Februar 1895:

Kjære Valdemar!

Jeg skal strax med et Par Ord svare paa dit Brev, som jeg siger dig Tak for, men som rigtignok ikke faar nogen Indflydelse paa min Stilling til Stiftsprovsteembedet. — Jeg har ikke et eneste Øjeblik været i Tvivl om, at det var bedst for mig ikke at søge det. Jeg vilde have fortrudt det bittert mange Gange siden. — For det første er jeg personlig uhyre uoplagt til at træde stærkt frem og gjøre mig meget gjældende. „Bene vixit, qui bene lautuit“, er for mig Visdomsord. Jeg er ikke haardhudet nok til at indtage fremskudte Pladser, og jeg mangler i høj Grad Selvtillid. Jeg kan vel nok mærke, at jeg har

nogle Evner i visse Retninger, men slet ikke i Retning af det, som udkræves til en saadan Stilling. Jeg kan, naar jeg faar god Tid, skrive nogenlunde, fremstille en Sag i et nogenlunde godt Sprog, og saaledes ogsaa med tilbørlig Forberedelse holde en Tale over det, der interesserer mig, saaledes at det, jeg siger, ogsaa kommer til at interessere andre. Men jeg er langsom i min Tænken, og ikke det mindste snarraadig. Jeg kan ikke i en Fart klare mine Tanker og endnu mindre i en Fart udtrykke dem klart. — Overfor alle praktiske Spørgsmaal er jeg dernæst højst ubehjælpssom. Jeg kan ikke sætte mig saaledes ind i den Slags Ting, at jeg magter dem. Det trykker mig saaledes blot at være Formand for Skolekommissionen, og som Stiftsprovst skulde jeg være Formand for eller dog Medlem af en Utallighed af Kommissioner og Direktioner og Inspektioner og Legatbestyrelser, have store Regnskaber o. s. v., som jeg svimler bare ved at tænke paa, — dernæst dette at skulle repræsentere en saadan Stilling, holde Taler ved alle mulige Lejligheder om alle mulige Ting — jeg, som gyser ved Tanken om at holde Taler, naar det ikke drejer sig om kirkelige Sager. — Der er ved Stiftsprovstens Embede en stor Mængde Ting, som der helst skulde en Jurist til, og som maa optage ham og hans Tid saaledes, at der kun bliver en ringe Tid til den kirkelige Virksomhed; og er der noget Omraade, hvor jeg maaske kan gjøre Gavn, er det det sidste. Til Jurist er jeg absolut ikke skabt. — Selvfølgelig vilde jeg ogsaa nødig forlade Bolig og Have og flytte ind i et Lejehus, — der er nemlig ingen Sognepræstegaard; og at forlade Hospitalskirken vilde falde mig meget svært. —

Biskoppen har ganske vist spurgt mig, om jeg vilde søge Embedet, og havde jeg sagt ja, havde han vist an-

befalet mig til det. Men jeg havde en bestemt Følelse af, at han helst vilde have en anden. Da jeg strax svarede nej, sagde han: Jeg forstaa det saa godt, jeg tror ogsaa, at De gjør mere Gavn, hvor De er, og jeg kan forsikre Dem, at det er ikke behageligt at være Stiftsprovst, — jeg vilde da ikke være det! —

Min Vægring er ikke blot Magelighed, den hænger nøje sammen med en Selvkritik, som ikke er uberettiget. Jeg duer ikke til den Stilling. Jeg siger — ligesom Indskriften paa Stubbekjøbing Raadhus: „Lad dem styre, som forstaa det!“ — Og der er virkelig dem, der forstaa det. Jeg kan med saa meget større Rolighed afvise alle Stiftsprovstefristelser, som den Mand, Biskoppen vil have og rimeligvis ogsaa faar, Provst Balslev i V. Hæsinge, er en fortræffelig Mand, som jeg glæder mig til at faa herind. —

At det ikke er ethvert Tilbud om anselige Stillinger, man bør modtage, har jeg iøvrigt i denne Tid faaet stadfæstet fra højere Steder. Biskop Stein har været meget haardt fristet til at tage imod Sjællands Bispestol, og Kongen har nødet ham haardt, men han har standhaftig sagt nej. Han siger — ligesom jeg — jeg er ikke skikket til den Post! Og jeg tror, at han har Ret. Vi ere glade ved at beholde ham, og han er glad over at kunne blive, hvor han befinder sig vel og gjør Gavn. —

Altsaa Sagen er afgjort. Stiftsprovst bliver jeg ikke. Og hvad stort du end vil unde mig, saa vil du dog sikkert ikke ønske mig en Ophøjelse, som kun vilde skade mig og lægge Byrder paa mig, som jeg ikke kunde bære.

— Her er intet videre nyt. Jo, det er sandt, det er atter stærkt under Forhandling at bygge mig en ny Præstegaard i et Hjørne af Forstanderhaven og lægge Gade tværs over den gamle. Ny Bolig vilde jeg nok

have, men ny Have ikke gjerne. Tilmed ved jeg ikke, hvilke Omgivelser, høje Huse o. s. v., jeg kan blive klemmt inde imellem. — Sagen er i Ministeriet, og giver det sit Samtykke, vil der blive begyndt paa den nye Bygning allerede i Sommer. —

Lene er atter rask, vi haaber, at det skal vedvare. —
Hils Anina. — Din hengivne *E. Koch.*

Det blev L. N. Balslev, der blev Stiftsprovst, og hans Ankomst til Odense og Ansættelse ved Sct. Knud blev Indgang til et livsvarigt Venskab og Samarbejde mellem dem. Men for at man kunde tilkendegive, at der ikke var Tale om en Vragen af Pastor Koch, blev han Ridder, hvorefter Frk. Suenson, Biskop Steins Svigerinde, der styrede Hus i Bispegaarden, forærede ham det Miniaturridderkors, som hendes Fader, Sejrherren fra Helgoland, havde baaret. Frk. Suenson viste sin Erkendtlighed overfor Pastor Koch ved at skænke et Kirkeskib til Hospitalskirken, med det Navn, som Faderens Admiralskib ved Helgoland havde baaret: Niels Juel.

For hans Hjemlivs ydre Vilkaar skete der i Slutningen af Halvfemserne en stor Ændring. Den nye Jernbanegade skulde brydes igennem fra Graabrødreplads. Den gamle Præstegaard maatte falde og dens Have bruges til Byggeplads for Grand Hotel Komplekset. En ny, god og rummelig Bolig, ved hvis Indretning der blev taget meget Hensyn til Pastor Kochs Vilkaar, blev bygget omme i Krogen med en lille Have, der dog ogsaa havde Plads til hans kære Stenhøj. Over Indgangen satte han den Indskrift:

*„Ikke saa meget en Bolig som et Herberg,
Thi vi bygge her som Trækfugle.“*

Han og Søsteren antog sig og adopterede en Brodersøn Emilio Koch, hvis Fader Christian Koch oprindelig var Marineløjtnant, men efter Krigen 64 gik i mexikansk Tjeneste under Kejser Maximilian og senere blev Havnelods i Valparaiso, hvor han døde. Emilio havde de megen Bekymring for, og det var dem en Lettelse, da de fik ham hjem. Han blev Gartner, men var altid svag og døde ung i Odense.

Den største Sorg, E. Koch maatte friste, var dog Broderen Valdemars Død. Det var ham, der stod ham nærmest i den store Søskendeflok. De var omtrent jævnaldrende, de havde levet Ungdomsaarene sammen og blev ved at dele Interesser. Da Arkitekt Koch skulde bygge Præsternes Kirke, Kristkirken i København, levede Broderen stærkt med deri og glædede sig over Resultatet. Men V. Koch var ikke stærk, og i en Alder af kun 49 Aar blev han syg til Døden.

Den Dag, E. Koch havde modtaget den sørgelige Meddelelse, kom han ind til os, der just for en Maaned siden var flyttet til Byen. Han vred sine Hænder, og jeg kan aldrig glemme Fortvivlelsen i hans Stemme: Han dør, han dør! Og det blev Døden, og med den led E. Koch det største personlige Tab, han kunde lide i sin nærmeste Kreds.

Paa Grund af de to Brødres nære og hjertelige Samliv, og fordi de betød overordentlig meget for hinanden, er det nødvendigt, at der gives noget til Karakteristik af Valdemar Koch og af, hvad E. Koch saa og ejede i denne Broder.

Ved hans Jordefærd den 3. Marts 1902 i Kristkirken, som han havde bygget, udtalte E. Koch bl. a.: „Dersom man kunde med Rette sige om et Menneske, at han var et redeligt, bundærligt Menneske, da var det vistnok det

bedste, der i det hele taget kunde siges. Det er meget værd at være et dygtigt Menneske, og det er meget værd at være et elskværdigt, vindende Menneske; men det er mere værd at være et redeligt Menneske. Sjælens Redelighed, dens urokkelige Troskab mod sig selv det er Grundlaget for det bærende, for alt det ægte menneskelige, en Israelit uden Svig, det er det største. Og af dette var der meget hos min kære Broder. Naar jeg tænker paa, hvordan han var og færdedes, da samler det sig altsammen for mig i Billedet af et ualmindelig redeligt Menneske. Han talte Sandhed hjemme og ude. Der var dem, der fandt, at han til Tider sagde sin Mening altfor hensynsløst, men han vilde aldrig saare personligt . . .

Jeg husker godt, hvorledes det gik, da vi to kom sammen i Nykøbing Skole. Man havde af en eller anden Grund den Gang ventet sig noget af mig og lidet af ham; men det blev ganske omvendt. Jeg var den Gang ikke nogen redelig Arbejder; men han var det, og han løb mig langt forbi med sin omhyggelige støtte Flid. Vi har været sammen til vort 23.—24. Aar, og jeg har set ham under alle Forhold daglig i alle de Aar, og jeg kan med Sandhed sige, at han brugte sin Ungdom smukt. Noget urent og grimt fandt jeg aldrig hos ham . . . Han blev en ærlig Kunstner. Han forstod ikke at smigre, han anglede aldrig efter værdiløst Bifald, og han bøjede sig aldrig for den daarlige Smag.

Jeg ved godt, hvorfra han havde det. Han havde en god Arv hjemmefra, fra sin gamle Fader; thi han var netop saadan, en Mand, der talte Sandhed og frygtede ikke Mennesker, men gjorde sit Arbejde for en stor Meesters Øjne . . .

Jeg tror, min Broder var et ydmygt Menneske og

bedre Menneske end de fleste af os; men blandt Syndere gaar det saaledes, at jo mere ægte et Menneske er, des mindre bliver han i sine egne Øjne. Jeg tror, at min Broder følte sig tit meget lille og fattig, og at der i Baggrunden af hans Sjæl altid var det Suk: Jeg Synder!

Men derfor blev han en Kristen. Det var ikke blot Familietraditionen, der gjorde ham til det, men hans egne alvorlige Erfaringer. Han vilde frem til Gud, og han fandt ingen anden Vej til ham end den, Jesus har banet. — Der er nogle af os, der synes, at vi kunde ikke have lidt noget mere smerteligt Tab end dette; men naar vi besinder os ret, forstaar vi, at vi har langt mere at takke for end at klage over, og vi tror ikke, at vi har mistet ham; thi vi ved, hvor han er gaaet hen, og vi kender Vejen.“

S O C I A L E S P Ø R G S M A A L

Almindelig praktisk Politik havde Pastor Koch meget lidt Forstand paa, og han vidste det. Han kunde i Spøgsige: Du ved jo nok, at jeg er Højremand. Men nogen egentlig Betydning for ham havde det ikke. Derimod blev han som ung Præst i Slutningen af Firserne og Begyndelsen af Halvfemserne mer og mer levende optaget af sociale Spørgsmaal. V. Ullmann oversatte Henry Georges „Fattigdom og Fremskridt“, og den unge Landbrugslærer i Dalum, Jakob Lange, der hørte til Kochs Omgangsvener, og som blev Georgismens Bannerfører i Danmark, gjorde sit til, at han greb Georges Tanker med Iver og blev Talsmand for dem. Tidligere havde hans Ven, den mærkelig initiativrige Kapellan ved Frue Kirke Johannes Møller, faaet dannet en „dansk

Arbejderforening“, en Døl Aar før de socialistiske Organisationer begyndte. Koch har været ganske enig med Johs. Møller i hans Bestræbelser; men da de socialistiske Organisationer tog Fart, døde den danske Arbejderforening hen.

Som Præst i et stort Bysogn med mange Fattigfolk maatte Koch faa meget Arbejde med Understøttelser til nødlidende Mennesker, der vakte hans Medlidenhed. Velhavende Mennesker i Menighederne betroede ham ikke sjældent betydelige Beløb til Uddeling. Somme af dem, som f. Eks. Møller Petersen ved Munke Mølle og Grosserer Henrik Nielsen, var hans faste Tilflugt, til hvem han vidste, han trygt kunde ty, naar han trængte til Bistand til at øve den Barmhjertighed, som der var haardt Brug for. Men dette Arbejde tilfredsstillede ham i Grunden ikke. Hans gode Tro til Mennesker blev ofte skuffet af entreprenante Folk. Det pinte ham at blive snydt, og han udtalte undertiden, at dette Understøttelsesarbejde i Grunden var demoraliserende for begge Parter. Selvfølgelig er der altid Brug for Menneskekærlighed og Barmhjertighed, men bedst var det dog at skabe retfærdige Samfundsforhold, saa Mennesker i saa lille Tal som muligt kommer i Nød uden egen Skyld.

Hjælpen til trængende fattige og syge gik indenfor E. Kochs Kreds ofte gennem „Helligtrekongersforeningen“. Den blev stiftet af L. Helveg den 6. December 1858. Da den plejede at holde sit Aarsmøde paa sin Stiftelsesdag, fik den snart det Navn, den siden har baaret. Den var Resultatet af Overvejelser af, „hvorledes Hjælp kunde ydes til Trængende“. „Det blev besluttet at uddele Hjælp i Brød, Ildebrændsel og Klædningsstykker.“ Til en Begyndelse var Budgettet meget beskedent, men der kom mere til. Snart forærede Proprietær Andersen, Da-

lumgaard, en Tønde Hvede, og snart kom der anonyme Gaver.

Bestyrelsen supplerede sig selv og rummede i Aarenes Løb mange kendte Navne paa kirkeligssindede Mænd og Kvinder i Odense: Farver Dorch, Handskemager Beyer, Riemann, Alfriede Schmidt, Farver Østergaard, Fru A. Grønlund, Grosserer Chr. Faber, Bankbud Nielsen o. s. v.

Efter Helvegs Død traadte Koch i hans Sted. Han holdt altid meget af den Forening, thi den har hverken Love eller Generalforsamlinger. Det havde den nu haft; thi § 16 i Lovene paaberaabes i den gamle Protokol over et Aarsmøde. Men disse Love var altsaa lykkelig forsvundne uden at efterlade Savn. Igennem den har Koch personlig understøttet mange med store Beløb fra andres eller sin egen Lomme.

Den trives endnu. Ogsaa nu er Hospitalsmenighedens Præst (nu Povl Øllgaard) dens Formand. Købmand R. Brandt har i de senere Aar været dens Regnskabsfører og Kasserer. Dens 77 Aars Levetid viser, at det kan gaa godt med et Arbejde uden Paragraffer og Generalforsamlinger; dermed er deres Overflødighed eller Skadelighed ganske vist ikke, som E. Koch mente, bevist.

Hans Kristentro krævede Overbevisning om, at Samfundsnød ikke hører med til Skabningens Orden, men Menneskers Uorden i Fordeling af de materielle Livsgoder. Henry Georges Tanker kom for ham med en Befrielse i Følelsen af, at Svaret paa disse pinagtige Spørgsmaal dog er saa simpelt og ligetil: Lige Adgang til Jorden og Udnyttelse af dens Rigdomme, at Samfundet faar hvad fælles er, og den enkelte, hvad han erhverver ved ærligt Arbejde. Socialismens Svar tilfredsstillede ham derimod ikke, fordi han ikke følte sig

enig med dens Opfattelse, endmindre af dens Praktisering af „Frihed, Lighed og Broderskab“; men ikke fordi han havde mindre social (d. v. s. Samfunds-) Følelse. Der ligger en længere Afhandling efter ham om Samfundsfølelse, rimeligvis holdt som Foredrag, hvori han udførligt fremstillede sin Betragtning af Forholdet mellem den enkelte og Samfundet og anvendte den baade paa Folke- og Menighedslivet; mærkeligt nok er den, mig bekendt, aldrig fremkommet paa Tryk. Han har rimeligvis fundet Tankerne for almindelige og ikke originale nok dertil; men for hans Grundsyn paa disse Spørgsmaal og hans Maade at fremstille det paa giver den et klart, nøgternt og tillige varmt Udtryk.

1905 eller deromkring skrev Magdalenehjemmets energiske Forstanderinde en af dyb Alvor præget Pjece: „Rejs dig, mit Folk!“ Hun drog deri stærkt til Felts mod Folkets grove Synder. Den passede ikke alle. Den da indflydelsesrige Socialdemokrat Peter Sabroe skrev en harmdirrende Pjece mod Frk. Esche: „Indre Missions Forbrydelser mod vort Folk“. Adskilligt af dens Indhold var tarveligt og uretfærdigt; men det kunde nok tjene til hos mindre selvstændige Læsere at ophidse mod Indre Mission. Det var Koch for meget, og i sin Harme skrev han i et af de store Aarhusblade en kraftig Artikel mod P. Sabroe.

Han var en modig Mand, havde, som det nu hedder, „sine Meningers Mod“. Han gik ikke af Vejen for at vække Vrede, naar hans Samvittighed bød ham det. F. Eks. da en dristig Varietédame optraadte paa Odense Folketeater og vakte stort Tilløb, ikke saa meget ved sin Sang som ved udfordrende Afklædning. E. Koch skammede sig paa sin Bys Vegne og tog Sagen op i

Fyens Stiftstidende. Han skammede Borgerskabet ud for dette Tilløbs Skyld uden at lægge Løv imellem Slagene, og de ramte.

Han maatte døje Haan og Kritik derfor; thi Frk. Dagmar Hansen takkede ham ironisk i Bladene for virksomhedsfuld Reklame. Mange trak paa Smilebaandet ad denne Nidkærhed, som de syntes manglede Forstand. Thi hvorfra havde han sin Viden? Han havde vel ikke set Damen optræde? Men han fortrød ikke sin Artikel og havde ejheller Grund dertil; thi hans Ord virkede i det lange Løb, og desuden havde han kun skrevet, fordi han maatte gøre det. Som Pastor L. J. Koch sagde: Os unge bibragte han ved sin frygtløse Færd et blivende Indtryk af, hvad det er „at kæmpe med aaben Pande for, hvad man for Alvor tror“.

Kristelig sociale Tanker og Bestræbelser i andre Lande hørte han om med vaagen Interesse. Han stiftede Bekendtskab med James Adderleys og hans Venners Arbejde i Østlondon mellem de fattige, og læste Winnington-Ingrams Bog om „Arbejde i store Byer“. Det var vist især hans unge Brodersøn Hans Koch, der bragte ham Bud om disse Bestræbelser. Vist er det, at han ofte kom tilbage dertil, og at han i smaa Forhold søgte at praktisere noget af, hvad disse Folk vilde.

Lærerinde ved Odense Skolevæsen Anna Lohse fik i 1894 begyndt paa „Mændenes Aftenskole“, der siden suppleredes med en lignende for Kvinder. Ved Siden af den almindelige Undervisning, der blev givet paa mindre Hold for hvert Køn for sig, samledes begge Parter til oplysende Foredrag, som til en Begyndelse blev holdt i et Lokale i Kongensgade 51. Siden i Klaregades Skole med Tilladelse fra Byens Skolemyndigheder indtil 1904. Landbrugslærer Jakob Lange talte f. Eks. om

Socialøkonomi, Naturkundskab o. lign., Pastor Koch om Kirkehistorie og Kirkebygningskunst, Dr. phil. Karl Mortensen m. fl. om dansk Litteratur og i de sidste Par Vintre Pastor Rud om Munkeordener og jødisk Historie.

December 1900 skrev han til sin Broder Valdemar: „Jeg er færdig med mine Aftenskoleforedrag, som afsluttedes med en Beskrivelse af Sct. Knuds Kirke og dens Historie, som jeg tror interesserede Tilhørerne. Det har ogsaa fornøjet mig at gennemgaa Høyers og Fengers Afhandlinger, og hvad jeg ellers kunde faa fat paa, og jeg ser mere paa den herlige Bygning, end jeg før har gjort. At faa noget at vide om en Ting hjælper betydeligt til at faa den kjær.“

I adskillige af Landets større Byer blev der den Gang afholdt Foredragsmøder om kristelig-socialt Spørgsmaal, undertiden ogsaa af E. Koch. „Den 27. Marts (1900) kommer jeg til København. Jeg skal nemlig da holde et Foredrag om „Frihed, Lighed og Broderskab“, som jeg ikke just glæder mig til at aflevere. Jeg er bange, at det ikke bliver nye og mærkelige Ting, jeg kan sige derom, og at mine 1600 Tilhørere vil tænke, at det ikke var fornødent at tromme dem sammen for at fortælle dem noget, som de i Forvejen havde sagt sig selv. — Jeg har i denne Vinter ubesindigt paataget mig adskilligt udover det strengt fornødne. Forleden Dag var jeg i Esbjerg med et Foredrag om „Christnes Stilling til det sociale Spørgsmaal“, og i Morgen drager jeg med det samme Foredrag til Horsens, hvor Pastor Jespersen har haft Bud efter mig. — I Esbjerg endte jeg Aftenen hos en Læge, hvis Gæster foruden mig var Præsten og Redaktøren af „Vestjyllands Socialdemokrat“, saa det var jo meget paradisisk (Løve og Lam tilsam-

men), og Redaktøren fulgte mig paa Banegaarden og underholdt mig til Kl. 12 Midnat.“

Dette Arbejde tjente til Udsoning mellem Modsætninger og paaskønnedes fra modsatte Sider i ret store Kredse, men vakte som naturligt er ogsaa Kritik hos andre.

En lille Kreds, især bestaaende af tidligere Højskoleelever, som en Tid havde haft et Samlingssted i Friskolens Ungdomsforening, dannede efter Tilskyndelse af Skrådermester, senere Redaktør Peter S. E. Petersen i Efteraaret 1896 Odense Højskoleforening. Den samlede, indtil den fik sin egen store Bygning i Slotsvænget, i Odense Højskolehjem hos Frk. Karen Jørgensen. Dens Formaal blev formuleret at være: „... paa et folkeligt og kristeligt Grundlag at samle yngre og ældre Mænd og Kvinder om Foredrag, Oplæsning og Diskussion og særlig søge at skaffe et Hjem, hvor de mange unge, der savne et saadant her i Byen, kunne søge hen i deres Fritid.“ Foruden de to forannævnte kom den første Bestyrelse til at bestaa bl. a. af Præsterne Fr. Nygård og E. Koch, som da ogsaa hørte til Foreningens hyppigst benyttede Talere. (Se Odense Højskoleforenings Jubilæumsskrift 1921.)

Allerede 1897 døde Fr. Nygård, og han efterfulgtes af E. Koch som Formand. Han beklædte denne Post i over 25 Aar. Han tilbragte de allerfleste af sine Søndagsaftener i Vinterhalvaaret i den stærkt voksende Forening, hvis Fremgang mest skyldtes hans trofaste Arbejde blandt de mange unge, hvis faderlige Ven han var. Hans stadige Tilstedeværelse ved Sammenkomsterne, som han kunde ofre sig for des bedre, fordi han var Ungkarl, havde en overordentlig Betydning for de unge, der savnede ham, naar han gik eller ikke kunde

komme. Dér mødte han mange af Børnene fra de Hjem, der hørte til Menighederne, og kunde fortsætte Forbindelsen med en Flok af sine mange Konfirmander, en Flok som han dog altid fandt for lille. Det var ikke en Ungdomsforening blot, mange Ægtefolk og ældre enlige Mennesker kom der stadig. Foredragene var mest Højskoleforedrag, men der blev taget adskillige andre Opgaver op. Formanden indøvede ofte Fællesoplæsninger, af og til af ret svære Digtninge af alvorlig Art. Det kunde ogsaa hænde sig, at de forløftede sig paa Opgaven. Paludan-Müllers Ahasverus var mere, end de kunde magte. I Foreningens Sangkor (hvis Historie Frk. Louise Hey har fortalt) svigtede Koch nødig og sjældent, men deltog deri med Liv og Lyst.

Da det viste sig til Tider vanskeligt at skaffe Emner og Foredrag, som ældre og unge rigtig kunde være fælles om, oprettedes 1902 „Ungdomshjemmet“ i Nørregade i Tilslutning til Højskoleforeningen. Der maatte en Husfader og Husmoder til. Det blev Knud Jensen, senere i mange Aar Journalist ved Fyens Stiftstidende. Ledelsen varetoges mest af Næstformanden Rud og Lærer Romose, der i lang Tid havde ivret for, at der skulde gøres noget for de ganske unge. Hjemmets højeste Medlemsantal var 350. Det havde sit eget Bibliotek og et lille Blad „Vore egne Vinnever“, som hver Uge fremlagdes i Stuerne. Der var Gymnastik og Boldspil, Sommerture o. dsl. Virksomheden gik i dette Spor til 1909 og fortsattes siden i Højskoleforeningen, da den havde faaet sin nye Bygning, som en Ungdomsafdeling, der holder egne Møder Onsdag Aften.

Arbejdet i Højskoleforeningen har aldrig haft eller maattet faa et ensidigt Præg. Der har været offentlige Møder i Fællesskab med K. F. U. M. Pastor L. J. Koch

har holdt Bibellæsninger i Foreningen og Olfert Ricard og Gunner Engberg har været Talere deromme. Det var E. Koch, der sørgede for og tog sig gæstevenligt af Foreningens Foredragsholdere og Talere. I alle Henseender skylder den ham mere end nogen anden, bl. a. ogsaa, at den en Tid blev, som det spøgende blev sagt: Verdens største Højskoleforening. Den Slags findes jo nemlig ikke ude i det store Europa, hvor der nu kan prales med svimlende Tal paa Deltagere i alt muligt. Den skylder ham ogsaa mere end alle andre Tak for, at det lykkedes at faa opført den ny Bygning i Slotsvænget, for hvis Byggeudvalg Redaktør H. Bøgedal var en energisk og samvittighedsfuld Formand.

Bestyrelse og Byggeudvalg støttedes i Arbejdet af en trofast Kreds af Medarbejdere: Frk. Sophie Breum, Frk. Hey, Fr. Rasmussen og Frue Margrethe Rasmussen, Skolebestyrer Grønbæk, Arkitekt Jacobsen og den gamle Inkassator, Møller, Nielsen o. m. fl.

I Frk. Anna Christoffersen fik Foreningen i mange Aar en paaskønnet Værtinde.

Hvis det maa være tilladt at citere sig selv, kan Kochs Betydning for denne hans kære Forening og hans Betingelser for denne Del af hans Livsgerning maaske samles i en Udtalelse ved en Fest i Anledning af 25 Aaret efter Bygningens Opførelse: „Hvorfor havde han saa ualmindelige Betingelser for at lede og føre Odense Højskoleforening frem i et godt Spor? 1) Fordi han var den alvorlige kristne, fint kultiverede og frisindede Mand, han var. 2) Fordi han allerede som ung Kandidat og Huslærer havde faaet Øvelse og Erfaring i at holde kristelige og folkelige Foredrag. 3) Fordi han som Præst her i Byen gennem en lang Aarrække havde vundet manges Tillid og havde gennem sine talrige gamle Kon-

firmander Forbindelse med mange af Byens unge. 4) Fordi han holdt af Mennesker og var i god Betydning, hvad de gamle Rationalister kaldte „en sand Menneskeven“. Og endelig 5) fordi han som ugift Mand kunde med stor Trofasthed, naar han vilde det, ofre næsten alle sine Søndagsaftener paa Foreningens Møder.“

Han sluttede selv sin Tale ved Husets Indvielse 1909 med at sige følgende, der kan være Udtryk for hans Program for den Sag: „Nu har vi Huset, det anser jeg for saare glædeligt. Fordi det viser, at vor Forening nyder en vis Anseelse her i Byen. Dernæst fordi vi ikke kunde rummes, hvor vi var. Nu kommer det an paa, om vi kan ikke blot fylde det med Mennesker, men med det rette Liv. — Det skal ikke være en Kirke, men et Hjem paa kristen Grund. Vi kræver ikke Trosbekendelse ved Indgangen, men hvad der ikke kan passe sammen med Kristendom, hører ikke hjemme her; hvad vi saa end samles om, det skulde føre til Kristendom. Ellers stod jeg ikke her, hvis det ikke kunde tjene til Fremme af Guds Rige i vor By. Til alle de Medlemmer, der kan samstemme med mig i dette, siger jeg: Det bliver nu eders Sag at arbejde paa, at det kan komme til at gaa paa denne Maade hos os.

Hvad kan vi bringe med os fra Fortiden til at bestemme Fremtiden? Vi har dog i nogen Grad faaet Ørene lukket op til at høre og Munden til at synge. Og jeg mener, vi kan føre med os den gode Tone, som har været raadende hidtil — og gode Traditioner.“ Saa sluttede han Talen saadan: „Vor Fader i Himlen hjælp os, saa det, vi har for her i denne Forening, maa blive dig til Ære i enhver Henseende. Amen!“

Om hans Redebonhed til at tage sig af den enkelte blandt de unge, der søgte til ham om Raad, har en af

dem, nuværende Sognepræst i Øster Løgum Johs. Ravn, meddelt mig følgende: „E. Kochs Kærlighed til Ungdommen har jeg set og mærket paa første Haand. Der kom en Aftenstund en Forbundter fra en af Odenses større Fabrikker for at tale med ham. Han havde travlt med sit Arbejde, og det blev ogsaa betydet den unge Mand; men Resultatet blev, at Koch satte sig hen i Sofaen i Studereværelset ved Siden af Forbundteren. Der gik flere Timer; thi der var Brug for hans Visdom. Og han bad ikke den unge Mand om at holde sig fra hans Enemærker, men indbød ham tit efter den Samtale til at være hans Gæst endog flere Dage ad Gangen. De blev Dus, og Venskabet blev varmere med Aarene og varede, saa længe Koch levede. Han vovede en Del for den unge Forbundters Fremtid, og var altid rede til at staa ham bi med Raad og Daad.“

N Y E K I R K E R

Sct. Knuds Sogns Vækst rejste i Slutningen af Halvfemserne Tanken om Udskillelse af et nyt Sogn og Opførelse af en ny Sognekirke. Siden Reformationstiden var ingen saadan bygget i Odense, medens derimod adskillige var nedrevne, deriblandt den smukke Graabrødrekirke, som i 1806 blev solgt i Partier efter Kridtstreger paa Murene, og hvis Materialer blev anvendt i Byen, medens Claus Bergs Altertavle kom til Frue Kirke, og det værdifulde Inventar splittedes for alle Vinde. Nu maatte det gaa den modsatte Vej. Da en Ordning af Præsternes Indtægter ved Offer afløsning var gennemført eller dog i Sigte, blev Udsigterne for Gennemførelse af en saadan Plan lysere, og Koch og hans unge Kol-

lega, den senere Stiftsprovst J. C. Kall i Nykøbing Falster, begyndte at virke for den.

Den 23. November 1898 holdt en forberedende Komité, hvis Formand blev Stiftsprovst Balslev, Møde paa Højskolehjemmet. De andre Medlemmer var E. Koch, Overlærer Karl Schmidt, Konsul Frederik L. Hey og Tømrermester J. Hansen. De fik paa et Møde Bemyndigelse til at supplere sig op til en 15 Mands Komité, hvori bl. a. Overlæge P. K. Møller, Grosserer Henrik Nielsen og senere Pastor Kalls Efterfølger ved Sct. Knuds Kirke A. Gjerulff havde Sæde.

Selv om Tanken mødte varm Tilslutning og Støtte, var der nok at gøre med at skaffe Bidrag, Grund, Tilskud o. s. v., og man mente da, at det vilde gavne Sagen at faa det nye Sogn udskilt og skaffet et Kirkelokale, som de nye Præster kunde bruge, saa en Menighed kunde dannes og være Midtpunktet for Samling om Arbejdet.

Den 30. December 1899 indsendtes derfor til Kirkeministeriet fra de tre Præster ved Sct. Knud (L. N. Balslev, E. Koch og J. C. Kall) Andragende om, at Missionshuset Elim, der ligger i det Distrikt, der tænkes udskilt, maatte indvies til gudstjenstlig Brug og kirkelige Handlinger.

Da dette Andragende gav Anledning til megen Viderværdighed, skal Sagens Gang her refereres i Sammenhæng.

Ministeriet svarede den 2. Februar 1900: „At man ikke finder at kunne søge om allerhøjeste Tilladelse til, at Missionshuset Elim indvies til at tages i Brug som Kirke, hvorimod man intet finder at erindre imod, at der i samme afholdes Prædiketjeneste uden Messe, og uden at kirkelige Handlinger foretages der.“

Pastor Koch fandt dette Afslag ganske urimeligt, da tilsvarende Brug var tilladt i København, og da Missionshusets øverste Ledelse ved Pastor Vilh. Beck havde givet Garantier for Husets øvrige Brug i det Tidsrum, hvori der skulde holdes Gudstjeneste der. Harmen kogte over hos Koch, og han skrev en særdeles kraftig Artikel i det nylig startede „Kristeligt Dagblad“ i dets Nr. 113 for Tirsdag den 13. Februar 1899. Han angreb Ministeriet for, at det hindrede, at der skete noget fornuftigt til det kirkelige Livs Fremme.

Han viste Stiftsprovst Balslev Artiklen, før han indsendte den, men Balslev fraraadede dens Offentliggørelse.

Denne Omstændighed gjorde Ministeriet meget omstændelig Brug af i sin lange hvasse Misbilligelses-skrivelse den 19. Februar, som ganske ekstraordinært og ligesindede til Advarsel offentliggjordes i Berlingske Tidende med det samme, saa „Kapellan Koch“ kunde læse den der nogle Dage før, den naaede ham.

Skrivelsen argumenterede udførligt imod, at han ikke havde fulgt Stiftsprovst Balslevs Raad om ikke at offentliggøre Artiklen og mindede endog om Præsteløftets Forpligtelse til „at foregaa Menigheden med et godt Eksempel og overfor Foresatte og Embedsbrødre udvise et saadant Forhold, at der ikke med Grund skal kunne føres Klage over ham“.

Og derpaa hedder det: „Ministeriet forlanger ikke, og kan ikke forlange af sine (!) Embedsmænd, at de altid skulle være enige med det i de Principper, der følges ved de enkelte Sagers Afgørelse, eller at de, naar de ikke ere enige, skulle afholde sig fra enhver offentlig Drøftelse af disse Principper. Men ligesom det maa forlange Lydighed m. H. t. Efterkommelsen af dets Reso-

lutioner, saaledes er det ogsaa en Selvfølge, at Ministeriet forlanger, og maa forlange, af enhver Præst, at han først og fremmest i Formen holder sig indenfor det sømmeliges Grænser og ikke underlægger Ministeriets Handlinger Motiver, som han intet ved om, eller iklæder sin Fremstilling en utilbørlig agitatorisk Form.“

Efter yderligere lang Udvikling til Imødegaaelse af Artiklen, sluttes der med følgende: „Idet Ministeriet sluttelig skal anmode Deres Højærværdighed om at meddele Kapellan Koch foranstaaende, vil man tillige tjenstligst have paalagt Dem at tilkendegive ham, at man i Erkendelse af den Dygtighed og Nidkærhed, han i sin Embedsførelse hidtil har lagt for Dagen, vil lade det blive ved den deri indeholdte alvorlige Misbilligelse af hans Fremfærd i denne Sag, idet man haaber, at han i Fremtiden vil vise større Besindighed og større Agtpaaivenhed overfor de Hensyn, han skylder sine Foresatte. Dog har Ministeriet af Hensyn til de særlige Omstændigheder, der have foranlediget denne Irettesættelse til residerende Kapellan Koch, set sig nødsaget til at foranstalte nærværende Skrivelse offentliggjort“ — undertegnet V. Sthyr og Oscar Damkier.

Det var baade i Indhold og Form en saa voldsom Næse, at den maatte vække megen Opsigt. Den venne-sæle Stiftsprovst Balslev var ilde til Mode ved det hele og overlod til den dertil villige unge, nye Trediepræst ved Sct. Knud, Gjerulff, at overbringe Koch Dokumentet, som han dog allerede kendte fra Berlingske Tidende og havde haft Tid til at sunde sig paa.

Ministeriet fandt imidlertid ingenlunde den Tilslutning, som der i Skrivelsen var anvendt ikke ringe Umage for at vinde. Vilh. Beck tog Kochs Parti overfor denne Næse „saa lang som fra København til Odense“.

I „Dansk Kirketidende“ for 4. Marts omtalte I. H. Monrad Affæren i mindre højtidelige Vendinger:

Sælsomme Ting.

I et gunstigt Øjeblik have vi ombyttet vore „Noter“ med vore „Sælsomme Ting“. Ikke ville vi længere paa Opdagelsesbetjentens Vis notere vore Medmenneskers Skrøbeligheder. Vi have trukket os tilbage for i sokratiske Forbavselse at betragte de inden for vor Synskres forekommende — sælsomme Ting.

Vore Læsere ville vide, hvad der er sket siden sidst. Den res. Kap. ved Vor Frue (sic!) Kirke i Odense, E. Koch (Søn af afdøde Provst K. i Riserup paa Falster, senere Medhjælper hos L. Helveg i Odense, hvem han derefter fulgte i Embedet), har faaet en skarp, i Berl. Tid. offentliggjort, Tilrettevisning af Ministeriet. Anledningen dertil var den, at Pastor Koch i en Artikel i Kr. Dagbl. paa en efter Ministeriets Mening usømmelig Maade havde kritiseret Ministeriets Nægtelse af et Andragende fra Sct. Knuds samlede Præsteskab, hvilket Andragende gik ud paa, at man foreløbigt — indtil en ny Sognekirke kunde blive opført — ønskede Tilladelse til at benytte et Missionshus i Odense til fuld Søndags-Tjeneste.

Vi tilstaa, at det Indtryk af Sælsomhed, som for vort Vedkommende i denne Forbindelse stærkest har paa-trængt sig, gaar i Retning af Samfølelse med vor Kollega, Pastor Koch. Lad være, at han — hvad Pastor Steen synes at have godtgjort i en Artikel i Kr. Dgbl. — har tvivlsom Ret i nogle Realiteter. Lad være, at han har overset Hensynet til sine Kolleger ved Sct. Knud, naar han ej udtrykkelig har bemærket, at han som Kritiker af Ministeriet er optraadt udelukkende paa eget

An- og Tilsvar. Og lad endelig være, at han har talt i noget for høje Toner, naar han i Slutningen af sin Artikel slaar ind paa den Tankegang, at Ministeriets Nægtelse af det omtalte Andragende i nævneværdig Grad vil svække Tilliden til det officielle Kirkevæsen og styrke de frikirkelige Tilbøjeligheder.

Men kan alt saadant begrunde en ministeriel Tilrettevisning i den skarpeste Form? Hvis det skulde være nødvendigt i enhver som helst offentlig Udtalelse at træffe og fastholde den rette og fine Kammertone, og hvis man i modsat Fald maatte være beredt paa at fremkalde sine overordnedes Straf — ak! hvor stort vilde da ikke Mandefaldet blive? — —

Vi forbavses i Sandhed over, at Kapellan Koch ved sin uforbeholdne Udtalelse skulde have gjort sig fortjent til en saa opsigtsvækkende Afstraffelse.

Vi huske at have hørt om en Præst fra ældre Dage, berømt for sine Ligtaler i Almindelighed, men især erindret, fordi han ved en Nabopræsts Jordefærd paa en gribende Maade skulde have udraabt Ordene: „O, du min Kollega!“ Man fattede maaske ikke ret Meningen med dette Udraab, og der var maaske dem blandt de tilstedeværende, hvem Betydningen af det fremmede Ord ej var ganske klar. Men Udraabet var ikke destomindre lige uforglemmeligt. — Vi tør ikke haabe, at vore Ord ville have en saa mærkelig og varig Betydning som hin Talers, da han, grebet af Samfølelse („i Dag dig, i Morgen mig“) og nedtrykket af Samskyld („hvordan skal det gaa mig selv paa Regnskabsdagen“) udbrød i de anførte, mindeværdige Ord.

Men naar vi i disse Dage i Aanden have følt os henflyttede til Kapellan Kochs Leje, da have vi ikke desto

mindre følt os tilskyndede til — i Haab om dog maaske at finde Forstaaelse hos nogle — med tilhyllet Hoved at udraabe: *O, du min Kollega!* *I. H. M.*

Men hvordan virkede „Næsen“ i Odense og paa Koch selv? Derom kan man danne sig et Skøn af et Brev, han den 13. Marts skrev til Broderen Valdemar Koch: „Jeg har ikke havt stor Ulempe af Næsen, og den har ikke forvoldt mig nogen søvnløs Nat; men jeg har modtaget adskillige Beviser paa Sympathi, Breve, Urtepotter, Blomsterbuketter I Gaar modtog jeg et Sympathibevis af ret imponerende Omfang, nemlig en Adresse (holdt i meget forsigtige Vendinger for ikke at volde mig Fortræd), underskrevet med over 1900 Navne — med en Sparekassebog paa henvend 2400 Kr., hvilket Beløb man bad mig anvende til den nye Kirkes Udsmykning. Det er overvejende Smaaafolk, der har givet Bidrag i ganske smaa Skillinger. Dette har naturligvis fornøjet mig baade for Velviljens og for Kirkens Skyld, som jeg tænker meget paa.“

— Efter nogle Besværligheder blev det, før Ansgars Kirke var færdig, i Komitéen bestemt, at Pengene skulde anvendes til et af Billedhugger Bærentzen udført Relief over Kirkens Indgang. Vittige Personer kaldte det den Gang: Kochs Næse.

Stridens Genstand, Brugen af Elim, ordnedes siden i større Lempelighed, end det saa ud til i Begyndelsen. Ved kgl. Resolution af 18. Juni samme Aar tillodes det, at Elim indviedes til det Brug, Sct. Knuds Præster havde andraget om, og allerede den 24. Juni indviede Biskop Sthyr det midlertidige Kirkelokale, hvori Pastor Gjerulff skulde forrette Tjeneste, bistaet af Lærer, Translatør Clemens Petersen som frivillig Klokker. Stri-

dens Dønninger lagde sig hurtig, men efterlod sig vel nok et og andet.

Det hele kom paa et for Minister Sthyr noget ubehageligt Tidspunkt, just da han skulde forlade Ministeriet for at komme til Odense som Biskop. Embedet var i nogen Tid ubesat, og Stiftsprovst Balslev fungerede som Biskop.

Ved Sthyr's Tiltrædelse i det bevægede Tidsrum følte han, at der var et og andet, der trængte til at ordnes. Han aflagde resolut et lille Besøg hos Pastor Koch, der selvfølgelig gav ham en pæn og sømmelig Modtagelse. Sthyr udtalte andet Steds sin Glæde derover, ganske vist saaledes, at han viste en noget forunderlig Misforstaaelse af Situationen. Han var imidlertid allerede da en svag Mand, hvis Helbred kun gav ham kort Tid at virke i som Fyns Biskop.

Der arbejdedes kraftigt paa den nye Kirkes Opførelse. 31. December 1901 udskiltes „Sct. Knuds vestre Sogn“, og en Sognepræst udnævntes efter Komitéens Indstilling. Benjamin Balslev blev Klokker og ordineret Medhjælper. Begge Præster tiltraadte den 10. Februar 1902 og blev Medlemmer af Komitéen, hvis Forhandlingsprotokol indeholder Oplysning om, at man den 30. Oktober, en Maaned's Tid før Kirkens Indvielse, vedtog at indstille til Byraadet tre Navne at vælge imellem til den nye Kirke: Vor Frelser's Kirke, Ansgars Kirke eller Hans Tausens Kirke. Det blev det midterste, der blev foretrukket, men de to andre bør nævnes, fordi de begge siden blev brugt til to andre nye Kirker i Byens Udkant. Thi Byen blev ved at vokse, og Sct. Knuds Sogn maatte igen deles. Da der næste Gang blev Tale om Sogneudskillelse, gjaldt det det store Villakvarter, Hunderup, den sydlige Del, hvis nye Kir-

ke, Thomas Kingos, indviedes 1. Juni 1924. Men da Arbejdet for den blev taget op, var det en anden Set. Knuds-Præst, der var den drivende Kraft, Stiftsprovst Lützhøft, der med stor Varme og Energi førte Sagen til Løsning. Beretning derom hører ikke hen under en Levnedsskildring af Emil Koch; thi vel var han en interesseret Medarbejder, der ogsaa var rede til at yde sit Offer for Sagen; men han kunde kun støtte efter Evne; han var ved at blive gammel, hans Kræfter gik det nedad med, og da Kirken indviedes, var han død for nogle Maaneder siden.

FORKYNDER — MED MUND OG PEN

Til Spørgsmaalet, om Emil Koch havde naturlig Veltalenhed eller ikke, kan der svares med baade Ja og Nej. Selv mente han Nej, og beklagede sig undertiden derover. Over at han maatte kæmpe saa haardt med sit Stof for at faa det formet, som han vilde. Vi andre maa svare baade Ja og Nej. Thi det er sandt, at det kostede ham meget Arbejde at udarbejde en Prædiken, skrive en Artikel eller et Foredrag. Han vilde meget nødig improvisere en Tale. Vidste han forud, at han skulde holde den, indlod han sig ikke derpaa; men det kunde jo hænde, at det kom bag paa ham. Og han kunde udmærket godt tage Del i en Diskussion, hvorunder Forberedelsen maatte være minimal.

Sin Forberedelse til at tale betragtede han som et Arbejde, der krævede stor Alvor af ham og megen Flid. Det maatte begyndes i meget god Tid, ellers blev han nervøs og ængstelig.

Jeg bygger denne Opfattelse ikke blot paa hans egne

Udtalelser, men havde et Par Aar Lejlighed til at se ham paa „Værkstedet“. I et Par Aar kom vi sammen ret regelmæssigt Mandag eller Tirsdag Eftermiddag for at drøfte Evangeliet til næste Søndag. Det blev oplæst og dets Pointe og Mening, dets Tale til os, omhyggeligt drøftet. Vi fremdrog, hvad vi havde læst i den Anledning, Analogier i Skriften, Historien, Kunst eller Natur. Ikke sjældent havde han, naar det havde knebet ham paa den ene eller anden Maade at komme i Gang, tyet til Biskop Bindsbølls „Tanker til Eftertanke“, Pontus Wikner, Pascal eller Paludan-Müller, foruden naturligvis vore store Salmedigtere, hvis Vers han dog holdt Maade med at citere.

Naar han saa tog fat, maatte Overskriften først være fundet og formet til at holde sig for Øje. Derpaa skrev han en Del Papirlapper og ordnede Tankegangen, og først saa skrev han Prædikenen, men da saaledes klar og formet, at den var lige til at trykke — om det skulde være — eller til Laans for en eller anden, der brugte den til Læsning for syge i Ugens Løb. Den var da bleven et personligt Vidnesbyrd om Kristus, om Frelsen i ham, Forjættelse og Krav til at lyse over os, til at kalde, ydmyge og opmuntre.

Han holdt sig for Øje, at Søndagsprædikenen først og fremmest skal være en Prædiken *for Menigheden*, at der bør være Forskel paa *den* Prædiken og en kristelig Missionsprædiken; thi i Kirken staar vi ikke overfor en Forsamling af Hedninger, men døbte Mennesker. Det er Jesu Kristi Folk. Der er Kristendom i dem, og vi skal tiltale dem derefter, den Slags Folk, som Jesus sagde om: „Den, der ikke er imod mig, er med mig.“

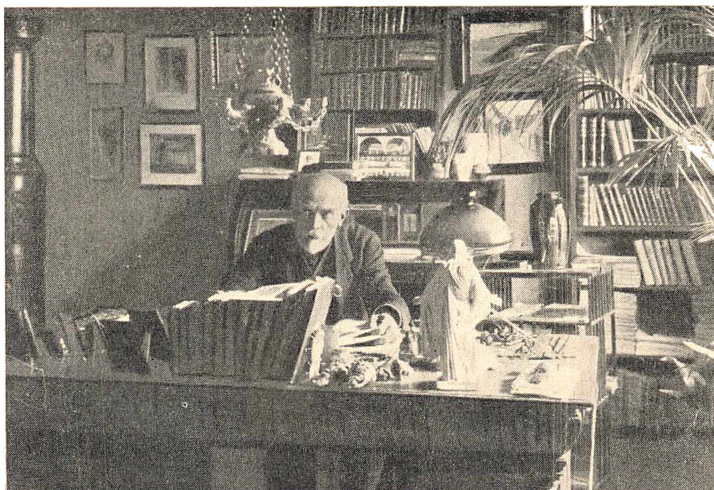
Der kan være baade ugudelige og Spottere imellem dem i en Søndagsforsamling, men vi indretter ikke vor

*Emil Koch
i 40=Aars Alderen.*

*Emil Koch paa 60 Aars
Fødselsdagen.
(Ved Studentermødet i Jelling.)*

Emil Koch ved Skrivebordet.

Tale efter dem. Og Menigheden er ikke blot de vaagne og bevidste kristne. Til den hører ogsaa alle de døbte, som ikke er vakte eller omvendte, som maaske er meget verdsliggjorte, men dog føler sig knyttet til Kristus og hans Menighed. At vi tør se saaledes paa Menigheden, kan vi lære af Herrens Taler, i Johannes Aabenbaring, til de 7 Menigheder, hvor der baade irettesættes og formaner. Det er jo ikke saaledes, at en Prædiken til troende nødvendigvis behøver at være mindre streng end til Verden, snarere omvendt!

Prædikenen skal være for *vor Tids Mennesker*. Apostlene forkyndte Guds store Gerninger for deres Tid; vi skal forkynde de samme Gerninger for vor Tids Mennesker, de guddommelige Gerninger, som Kirkens Bekendelse kortelig nævner. Det, som Mennesker trænger til i vore Dage, er ikke en „fornuftig“ Kristendom, som fortier det underfulde eller sætter det i Baggrunden, hvor man gør Daaben til en symbolsk Handling og Nadveren til blot et Mindemaaltid for en, som en Gang var her, men ikke er her mere. Vi skal bestræbe os for at tilskynde Menigheden til at samle sig om Nadverbordet med Andagt, Tak og Forbøn, ogsaa de, der ikke netop denne eller hin Dag selv er Altergæster; thi i Nadveren er Herren selv til Stede; den er Gudstjensens Højdepunkt. Et beklippet, et udtyndet Evangelium har Verden ingen Brug for.

Og Evangeliet skal forkyndes for vor Tids Mennesker saaledes, at de faar en Fornemmelse af, at de mødes med noget, der har *Virkelighed*. Ikke mindst i vor realistiske Tid bliver Mennesker indstillede paa, naar noget kommer og melder sig som Sandhed og Sundhed, at spørge: Er der Indhold i det, rører Livets Kræfter sig deri?

Det var den Slags Tanker, Koch fremførte i sine Indledningstaler ved Ordinationer eller i de Forelæsninger, han holdt paa Pastoralseminariet.

Han stillede saadanne Krav til sig selv og andre, der giver sig af med at prædike:

Præsten eller Forkynderen maa være *vederhæftig*. Han maa „tale det, han ved, og vidne det, han har set“. Han maa selv være med i sin Tale. Koch brugte en Gang til Illustration deraf en Udtalelse af Pastor Johs. Gøtzsche i Herning: Jeg har undertiden forhørt mig hos praktiske Folk om, hvad det var, der gjorde, at nogle Forretninger gik, og andre gik ikke. Den ene Købmand saa sin Handel blomstre, den anden saa sin visne. Og saa var næsten altid en af de Ting, som de nævnte, og som de lagde Vægt paa, det, at vil man, at Bedriften skal gaa godt, maa man sørge for selv at være i Butikken. Den Præst, der vil være Virkelighedsprædikant, maa selv være med i det, han siger, og han maa have talt først til sig selv, hvad han siger til andre.

Der er et andet Krav: Han maa *forstaa* dem, han taler til. Der er utvivlsomt adskillige Mennesker, der føler sig frastødte fra Menighedens Gudstjeneste, skønt der er Stof i dem til at blive Kristne, fordi de ikke kan med Præstens Prædiken: Han forstaar os jo ikke, ikke heller vore Vilkaar, vore Fristelser og vor Nød. Koch priste i den Henseende Morten Pontoppidans „Breve om Kristus til min Gudsøn“.

Men det, der, naar Talen er om Forkynderens personlige Forudsætninger, dog er det vigtigste, det, der binder Læsset, er, om Forkynderen i Alvor og Sandhed *vil tjene* ikke sig selv, men Gud og Mennesker, tjene Gud ved at tjene Mennesker. De Tekster i vort Ny Testamente, som taler derom, talte han tit og gerne over.

Dernæst gælder det om, at han kan og vil tjene ved at forkynde Kristus den korsfæstede og opstandne som vor eneste Frelser fra Synd og Død.

Det vilde ikke være vanskeligt at finde Talere eller Præster, der er mere veltalende, end Koch var, naar man ser efter oratoriske Virkemidler eller megen Lærdom. Han kunde, naar han hørte en Taler med de Evner, beundre og undres. Men snart stillede han Krav om noget andet end alle saadanne Virkemidler og betragtede dem som en Fare. Det kan let komme til at skygge for det Budskab, Talen skal bringe. Taleren kan let behage sig deri, og saa er det uren Ild paa Alteret. Der maa være et ret Forhold mellem Manden og Ordet. Det er ikke Opgaven for en Præst at være aandrig, men at være Aandens Værktøj, maaske et tarveligt og sløvt Værktøj, men brugeligt. Falder det ud af Mesterens Haand og gaar paa egen Haand, laver det let Ulykker.

Han skal en Gang have sagt: Det er Otto Møller, der har lært mig at prædike. Det er vist ikke rigtigt; men det er sandt nok, at der var fælles Træk hos dem, og der var et og andet, som Koch havde lært hos ham. Han lignede Otto Møller i den omhyggelige Forberedelse: „Man skal vide, hvad man vil sige, før man kommer paa Prædikestolen. Det maa dog være lettere at finde det rigtige Udtryk, naar man sidder og har Tid til at lede efter det, end naar man staar og skal bruge det straks.“ (O. M.)

Koch naaede oftest ikke at prædike, som han gerne vilde; men han naaede at blive, og blive ved med at være, en Prædikant, der virkede stærkt og paa mange uforglemmeligt ved sit redelige og varme Vidnesbyrd, der havde en kristen Mand bag sig.

Det Krav, han stillede til sin Forberedelse, at sige,

hvad han havde tænkt og skrevet, og ikke vove sig ud paa det uvisse, hængte sammen med en Begrænsning i hans Evner; men det var en Styrke hos ham, at han kendte disse Grænser og respekterede dem. Mod Slutningen af hans Tjeneste kom det til at hvile som et saa stort Tryk paa ham, at det var ham meget svært at bære.

Hans Maade at forberede sig paa var i den Grad gaaet ham i Blodet, at han ikke kunde ændre den. Da Hukommelsen svækkedes, var det ham et tyngende Slid at memorere sin skrevne Prædiken saa omhyggeligt, at han ikke blev nervøs og ængstelig. Den sidste Tid maatte han opgive det og læse sin Prædiken. Det var han meget ked af. Men da kom det ham tilgode, at hans Sprog var bleven i skriftlig Form saa mundret, saa naturlig jævnt, at dersom man ikke vendte sin Opmærksomhed hen derpaa, mærkede man ikke, at han i Virkeligheden mere læste end talte.

C. Hostrup lagde Vægt paa, at Jesus fiskede med Vod og ikke med Snøre. Han mente dermed, at Herren ikke henvendte sig til den enkelte, men til Forsamlingen. Naar han betonedede det, hængte det muligvis sammen med, at han ikke havde let ved at forkynde Kristendom paa Tomandshaand. Hostrups Paastand kan uden Vanskelighed bestrides, men i den Henseende maa enhver, som han har Evner til. For E. Koch var det ingen Vanskelighed at udtale sig paa Tomandshaand. Han var en fortrinlig Samtaler og holdt meget af den fortrolige Samtale med en enkelt. Derfor var han god at søge for den, der var stedt i Tvivl og Anfægtelse eller anden aandelig Nød. L. J. Koch skrev om ham efter hans Død: „Han kunde hjælpe baade ved det, han havde at sige, og — snart endnu mere — ved det

man i saadanne Timer mærkede, at han var. Det var dog ikke blot, naar der var særlig Alvor paa Færde, at man havde Udbytte af at samtale med ham; det var i Grunden saadan, at man altid tog noget med sig, saa man tit kunde komme til at tænke paa, hvad en Ven skal have sagt til Sokrates: „Hver Gang, jeg var hos dig, blev jeg bedre, naar du talte.“

Især ved Sygebesøg erfarede han ofte, hvor svært det kan være at opnaa den rigtige Forstaaelse af det, man gerne vilde bringe. Han havde ved saadanne Besøg, hvor det var naturligt at tale om Kristendom, en stærk og meget nedslaaende Fornemmelse af slet ikke at blive forstaaet af den, han talte med. Det var ikke det intellektuelle, der var noget i Vejen med. Men det, det kneb med for Vedkommende, var Forstaaelsen af, at her var noget, der virkeligt og i Alvor angik ham, og som han kunde faa Brug for. Havde han endda gjort Indvendinger, men det var sjældent, Koch ved saadanne Lejligheder oplevede at blive sagt kraftigt imod. I Aviser og ved Diskussionsmøder er Kritik og Modsigelse overfor Præsten meget almindelig, men ikke i et Syge-værelse. Der siger man oftest, selv om Forstaaelsen ikke oprettes, Ja og Amen, hvor det vilde være meget mere frugtbart at sige Nej.

E. Koch kunde klage over, naar han havde sagt det bedste, han vidste, og gjort sig Flid for at tale klart og personligt om Guds Rige, kun at faa et upersonligt Svar: Ja, det skal vi jo tro! At Evangeliet om Kristus havde et bestemt Ærinde, noget stort og mærkeligt at tilbyde, som fra Grunden af kunde forandre hans Tilværelse, det havde han, der taltes med, trods Ja og Amen ingen rigtig Forestilling om.

Det behøvede jo slet ikke at dreje sig om forvorpne eller fordærvede Mennesker, hos hvem man maatte vente at finde klar Modvilje mod at faa med Gud at gøre. Og det behøvede ikke at have sin Grund i, at Præsten, hvad tit nok kan være Tilfældet, slet ikke faar sagt rigtig, hvad han vil. Der kunde være god Vilje paa begge Sider; men dog kunde aaben Forbindelse ikke opnaas. Koch fandt Forklaringen i manglende Udvikling af det menneskelige, som Evangeliet henvender sig til. Hvor dette menneskelige mangler, eller ikke er kommen frem eller til Udvikling, kan Kristendommen ikke komme ind. Her er ikke Tale om en Udvikling, der betyder et vist Maal af Kundskab og Kultur, ejheller af Fuldkommenhed og Renhed, men om Bevidsthed om at være Menneske, og hvad det er. Denne Mangel behøver ikke at gælde Forstaaelse af, hvad det er at være en hæderlig Borger og dygtig Forretningsmand eller klassebevidst Arbejder, men af, hvad det er at være Menneske, og af Menneskelivets Herlighed og dets Elenighed, at et Menneske er bestemt til noget uendeligt større end alt det verdslige selv i dets mest beundrede Skikkelse. Den, der aldrig har kunnet gribes af høje Idealer, aldrig har længtes ud over de Grænser, som Verden byder, og aldrig har kunnet sukke efter et Menneskeliv levet i fuld Kraft og uden Plet og Lyde, han ved ikke, hvad det er at være Menneske. Hvordan skulde han da praktisk begribe, hvad det er at være Kristen, d. v. s. være i Færd med at blive hjulpet til at blive Menneske. Den, der ikke kender noget til Menneskets Elendighed, som vi kalder Synd, Skilsmisse fra Gud eller Menneskets sidste Fjende, hvordan skulde han forstaa et Budskab om Genløsning derfra som et Evangelium. Maaske er hans Tid endnu ikke kommen, maa-

ske kommer den ved Guds Førelse og Aandens Dragelse, men endnu er den der ikke.

Derfor forsvarede Koch Berettigelsen af Grundtvigs Ord om „Menneske først og Kristen saa“, hvis Mening naturligvis ikke er at sætte det menneskelige over det kristelige, men at sætte dem i deres rette Tidsfølge, hvortil ogsaa kommer, at rigtigt Menneske kan kun Kristus hjælpe os til at blive. Spørgsmaalet er ikke, om dette kan misbruges, for det kan det selvfølgelig, men om det er sandt.

Koch vidste nok, og fik det ogsaa at vide, at der var mange Kristne, der ikke saa paa disse Spørgsmaal som han; men det kunde ikke faa ham til at slippe sit Syn derpaa; thi det bundede i hans hele Livsanskuelse, og det maa man have i Erindring, hvis man vil forstaa hans Tale om det kristne Menneskeliv, hans Maade at forkynde paa og hans Iver i Arbejdet for Ungdommen, for menneskelige og sociale Opgaver. —

Det faldt i hans Lod, og det hørte med til hans Arbejde som Præst i et stort Bysogn, at han maatte holde en stor Mængde Ligtaler. Det voldte ham ikke blot Besvær, men ofte Anfægtelser. Ikke just det at tale over Mennesker, han slet ikke kendte; thi saa var han jo undskyldt, naar han ikke rosede fordybede sig i deres Liv og Gerning, men kunde holde en lille, opbyggelig Tale. Men det, der voldte ham Pine, var Kravet om at prise den afdøde og kaste, hvad de Paarørende ofte forlangte, et kristeligt Skær over et Liv og en Vandel, hvor der slet ingen Sandhed vilde være deri. Naar saa dertil kom, at der var dyb Sorg og et forstaaeligt Ønske om, at der skulde tales med hele Evangeliets Trøst, med stærke Toner og Følelser og med romantisk Opfattelse, som Virkeligheden ikke svarede til, saa blev det ham

svært, selv om de konkrete Tilfælde ikke just var ond-
artede.

Et saadant Tilfælde bød ham for mange Aar siden mere, end han kunde sidde stille til. En Mand havde i Hidsighed og Vrede over en Familiestrid om Penge gaaet hen og hængt sig. Koch skulde begrave ham og havde givet efter for Anmodning om at holde en lille Tale, som han kom fra, som det nu lod sig gøre, og i stor Stilfærdighed. Men da de trykte Sange saa kom frem, og Følget istemte „Lyksalig, lyksalig hver Sjæl, som har Fred, skønt ingen kender Dagen, før Solen gaar ned“ — blev denne Parodi ham for meget, saa han brat rejste sig og gik.

De grelle Tilfælde er en Sag for sig; men ogsaa de talrige mere almindelige var ham tit vanskelige. Ofte fulgte han Otto Møllers Udvej, der var den at tale over en af Ugens Tekster og ikke nævne den døde. Det var der mange i Gylling, der var utilfredse med og spottede Pastor Møller for: Han kan saamænd begrave os alle i en Fart, for det tar han sig ikke saa nær.

Vanskelighederne med disse Ligtaler fik Koch til ofte at gruble over Udveje og ogsaa til undertiden at forsøge sig med Forslag, der var mindre praktikable, f. Eks. dette: Var jeg Lovgiver, vilde jeg fremsætte et Forslag om, at det forbydes Præsterne i Ligtaler at udtale sig rosende eller dadlende om Folk. Og at saa, navnlig ved Præsters Begravelser, Embedsbrødrene ofte taler 3—4 eller flere efter hinanden, var ham meget imod. Derfor havde han, da han blev gammel, bestemt forlangt af den, der skulde tale over ham, at han skulde tale ene og tale „kort og tørt“. Hans Ønske blev efterfulgt.

Emil Kochs Forfatterskab er ikke mangfoldigt. Han

blev ved sin Læst, det opbyggelige, det etiske og det sociale, men hans Skrifter fandt en betydelig Læsekreds.

Første Del af hans „Lys i Mørke“ udkom 1893, anden Del 3 Aar efter. Samlede til én Bog naaede de 6 Oplag i 1926. En Efterretning om Brug af denne Bog blandt Landsmænd i Amerika glædede dens Forfatter meget. Det var Pastor H. Hansen, nu i Stege, der efter Hjemkomsten fra sin Præstetjeneste derovre fortalte, at han ofte ved Husbesøg brugte at læse Stykker af den for syge og gamle. Naar han kom igen, blev han mange Gange spurgt: „Har De ikke den røde Bog med?“ Farvebetegnelsen havde den fra et rødt Omslag til Værn paa Rejser.

Denne Begyndelse paa Offentliggørelse og Trykning af, hvad han havde forkyndt, tilligemed Opfordringer til Fortsættelse, fik ham til at tage fat paa en større Andagtsbog med Læsestykker til hele Kirkeaaet og bygget over de to Tekstrækker. Den udkom i 4 Dele og udgør to anseelige Bind i smukt Udstyr fra det Hempelske Forlag. Senere overgaaet til „Kirkeligt Samfunds Forlag“. Første Kvarthind udkom 1901. Der er kommen 3 Udgaver af alle fire Dele tilsammen. Den kostede ham meget Arbejde. Senere udgav han „Smaa Taler holdt for Præster“ samt nogle Foredrag og andre Taler.

For dem, der kender disse Skrifter, er det overflødigt at omtale dem nærmere. De har samme Præg som hans mundtlige Forkyndelse. Hvad han her fremstillede som Krav til Talere, arbejdede han energisk og med vaagen Samvittighed paa ogsaa selv at praktisere.

Som et levende Vidnesbyrd om, at Koch ved sine Opbyggelsesskrifter kom til at tjene i højere Grad, end han selv turde haabe, de syge, bedrøvede og urolige,

for hvem han skrev „Lys i Mørke“, kan tjene, hvad Valgmenighedspræst Edv. Pedersen har fortalt om et Par gamle Mennesker i Grenaa.

De boede i en lille Baggaardslejlighed, et Par smaa Stuer, hvortil der var Adgang ad en jammerlig Trappe fra Porten. Manden havde, indtil han, da han var omkring de halvtreds, blev næsten blind, arbejdet paa et lille Værksted. Tidligere havde han kendt bedre Dage, havde endog haft Raad til at holde Ridehest. Men det gik frygteligt tilbage for dem, og den store Gaard maatte sælges. Sygdom hærgede ham, og han maatte i mere end én Henseende „høste, hvad han havde saaet“. Dog blev han omkring de 90 Aar, før han døde.

Hans Kone var en meget udviklet Kvinde fra et godt og velstaaende Hjem. Hun var meget optaget af Grundtvig, hans Tanker og Salmer. Men Livet havde slidt paa hende og været haardt imod hende. Paa sine gamle Dage led hun under svær sjælelig Depression, hvortil hun maaske ogsaa havde medfødte Anlæg.

Under sin Præstegerning som ung Kapellan i Grenaa fandt Edv. Pedersen op til dem, og han traf Manden siddende med en Bog foran sig. Forhen havde han læst meget, men det kunde han ikke mere. Bogen foran ham var „Lys i Mørke“. Den var i højeste Grad mærket af at være brugt. Hjørnerne af Bladene var slidt ind til Bogstaverne. „Jeg ser daarligt og kan ikke læse Bøger, jeg ikke kender; men denne kan jeg næsten udenad. Skimter jeg blot et Par Ord, kan jeg fortsætte et Stykke frem.“ Naar han var ved Slutningen, begyndte han forfra.

Hans Kone havde gennem Breve faaet Forbindelse med E. Koch og gemte paa en Del fra ham. Ogsaa de bar Præg af at være læst atter og atter. Hun sagde:

„Hvad den Mand har betydet for mig, er der ingen, som fatter.“ Hun havde endda aldrig hverken hørt eller set ham. „Ord til syge og bedrøvede og urolige“ var bleven dem til Lys i Mørke, til Trøst og Opmuntring.

Hun var forfærdet over, at den unge Præst kun kendte Forfatteren af Navn. Edv. Pedersen havde hørt ham en enkelt Gang paa Pastoralseminariet, men fundet hans Foredrag noget tørt, og hans Bog „Det kristne Menneskeliv“ kendte han ikke. „Nu skal De gaa hjem og købe den Bog,“ sagde den gamle Kone. Det kunde hænde, naar de sad og talte sammen, at hun udrød: „Nej, det forstaaer De ikke, for De er saa ung, men det forstaaer Emil Koch!“ Og saa kunde hun citere lange Stykker udenad af hans Opbyggelsesbøger. At modsige det kunde man spare sig. De to gamle stakkels Mennesker levede bogstaveligt af, hvad Kochs Bøger gav dem. De følte det, som var det hele skrevet til dem, hvilket dog nok kun gjaldt en enkelt af Betragtningerne.

Efter deres Ordre maatte den unge Præst købe de Bøger, og han fandt dem ikke tørre. De har trods deres 30—40 Aars Alder bevaret deres Friskhed og vil længe endnu have noget at bringe „syge, bedrøvede og urolige“ Mennesker. Men det vilde de aldrig have naaet, hvis de kun var teoretiske Betragtninger, om end aldrig saa rigtige og skrevne i et nok saa smukt og klart Sprog. Bag disse Betragtninger for syge og urolige Mennesker ligger Kærlighed til de lidende og rig Erfaring fra praktisk Sjælesorg, og saa naturligvis et redeligt Menneskes Kristentro og Vidnesbyrd. De tager fejl, de Præster, som mener, at det er Tidsspilde at gaa og sætte sig stiltfærdigt ved Sygesengene, søge at forstaa Mennesker i deres Nød og bringe dem Evangeliet. Det

kan ikke erstattes af mange Møders Taler og Foredrag, og det er en Hjælp til at blive en ret Forkynder med Mund og Pen.

STUDENTERMØDER

Da den kristelige Studenterbevægelse begyndte sine Studenter-Sommermøder, var E. Koch allerede hen i Aarene; men han holdt længe Sindet ungt. Hans Ungkarlestand bidrog til, at han blev ved at befinde sig meget vel i unges Lag, og da naturligvis særlig mellem unge, der delte hans Interesser og brød sig om at høre hans Tale. Hans Ungdomsarbejde og hans sociale Indstilling lod ham ogsaa passe ind i disse Møders Plan, og Lederne kendte hans Bøger og Foredrag. Det var vistnok Professor V. Ammundsen, i længere Tid disse Møders Leder, der fik ham med som Taler, og Kochs unge Ven, senere Østerlandsmissionær Alfred Nielsen, var Mellemand.

En af de andre deltagende Studenter, Pastor Joh. Ravn, har meddelt om Kochs Deltagelse som Taler og Kammerat: „De unge Studenter mærkede i ham en Israelit uden Svig, en, der kun ønskede at være positiv og opbyggende, og som gav et Vidnesbyrd, som en søgende Studenterungdom maatte føle sig tiltrukket af alene for Redelighedens Skyld. Det hørte ubetinget med til E. Kochs lykkeligste Oplevelser, at han en Aarrække blev meget brugt som Taler ved disse Studentermøder. Det glædede ham dér at faa Lejlighed til at aflægge sit Vidnesbyrd, selv om han ofte gjorde det med en vis Frygt. At færdes blandt danske Studenter og drøfte med dem kristelige, nationale, sociale og etiske Spørgsmaal, der optog hans Tanker, var ham en stor Veder-

kvægelse. Den Dag i Dag kan man endnu høre hans lidt skælvende Røst, naar han talte om social Nød og de kristne. Eller jeg kan høre hans Røst, da vi mødtes paa Lunderskov Station en Julidag 1906, og han straks udbrød: „Ved De, at Redaktør Jessen er død?“

Ved Studentermødet i Ry 1909 lykkedes det ikke for ham. De havde bedt ham tale om Jesu Ord paa Korset: Det er fuldbragt. Anledningen til, at man havde ønsket, at han skulde tale derom, var maaske, at man vidste, at han sympatiserede med Otto Møllers Tanker om Genløsningen. Men den Eftermiddag var han i Vaande. Emnet virkede overvældende paa ham, og han var nervøs: Jeg kan ikke. Jeg er ikke ordentlig forberedt. Om Aftenen famlede han — syntes somme, mens andre fandt, at just for søgende Sjæle var hans Ord af Værdi, fordi de følte, at de mødte en kæmpende Sjæl, der ikke var færdig med eller kunde tale upersonlig dogmatisk om det overvældende store, som Korsets Gaade er for Kristne. Den Kritik, han mærkede, pinte ham vel ikke mindst, fordi han følte med sig selv, at han ikke havde faaet sin Tale tilstrækkeligt forberedt.

Det var i de Aar ikke lutter Glæde at være grundtvigsk Student. Var man Teolog, mødte man hos Fakultetets Lærere sjældent et forstaaende eller anerkendende Ord, der kunde give Studenterne Lyst til at fordybe sig i Grundtvigs kirkelige Arv. Det var især hans Kætterier, man fik foreholdt, ogsaa naar man talte med Professorerne paa Tomandsshaand. Samtidig kom Professor V. Ammundsens Bog om „den unge Luther“, der gav Grundtvig en ublid Behandling, der kunde tilskynde de unge til at tænke: Nej! Gamle N. F. S. Grundtvig er man da færdig med.

Det var man imidlertid ikke alligevel. Derfor blev

paa det daværende „Studenterhjem“ det grundtvigske sat under Drøftelse. E. Koch var Indleder og forsvarede ogsaa Grundtvigs Opfattelse af Daabspagten som Guds levende Ord, hvorom han aflagde sit Vidnesbyrd med Varme. Selvfølgelig mødte Opponenterne frem. En enkelt af dem var lovlig flot, saa Professor Ammundsen fandt Anledning til at tage ham under Behandling: Det skulde De nu ikke have sagt! Opponenten havde nævnt, at man nok kunde høre, Koch ikke kendte det nyeste indenfor den kirkehistoriske Forskning i det Spørgsmaal. For de almindelige iblandt Studenterne ved det Møde blev Kochs Tale et solidt Vidnesbyrd om Daabsordets Betydning i Fortid og Nutid.“

Saavidt denne Meddeler. En anden Deltager i disse Møder, en af Talerne, nuværende Forstander, Dr. L. J. Koch, skrev i 1924 i Kristeligt Dagblad om E. Kochs Færden mellem Studenterne: „Mellem de unge gik han ganske som en af dem selv. Der var noget symbolsk i hans Knæbukser og Cyklestrømper og hvide Studenterhue over det graasprængte Haar. Studenterne var ogsaa svært glade for ham. Ved Mødet paa Møen 1908 udnævnte de ham til „Vandraad“, fordi han utrættelig deltog i deres Strandbade, medens en yngre Kollega af ham, der ikke saadan forstod at blive eet med de unge, samtidig fik den noget mindre smigrende Udnævnelse til „Landraad“. Og saadan som E. Koch var, kan enhver let forstaa, at han ogsaa, naar det gjaldt Evigheds-spørgsmaalene, havde noget at give de unge. De lyttede, naar han talte til dem, og man saa stadig nogle af dem fordybet i Samtale med ham.“

Han kunde ikke andet end glæde sig over, at der var en hel Del unge studerende Mennesker, der med Glæde

havde grebet den kristne Tro. Det fyldte ham med Haab baade for Folk og Menighed.

Hans senere Kapellan A. Quistgaard, nu Præst i Fjelstrup, skrev i et Mindeord i „Dansk Kirkeliv“ om E. Koch med Henblik paa disse Studentermøder: „Vi elskede den rige Menneskelighed hos ham, og han elskede det gode frem hos os. Jeg kender ingen, der saa stilfærdigt og ukunstlet som han kunde gaa ind i de unges Lag og deltage i deres Leg og Spøg og Interesser. Han ydmygede os ved sin store Kærlighed og Tillid til os, og han vakte i os — aldrig ved stærke Ord, men ved sin Personlighed — Begæret efter at tjene vort Folk.“

Ogsaa „Studenterkredsen“ havde ham lejlighedsvis blandt sine Talere ved sine Sommermøder. I 1907 talte han i Ryslinge over Pauli Ord: Ikke at jeg allerede har grebet det eller allerede er fuldkommen; men jeg jager derefter, om jeg dog kunde gribe det, efterdi ogsaa jeg er greben af Kristus Jesus. Det var en dybt alvorlig og personlig Tale. Tilhørere har sagt om denne Tale, at „den virkede betagende“ paa Forsamlingen.

Fra Mødet paa Jonstrup 1907 foreligger hans Foredrag „Det christne Menneskelivs Herlighed“ trykt, udgivet af Studenterhjemmet.

Her er Anledning til udfra dette Foredrag til Supplerings af, hvad der andet Steds i denne Skildring er sagt om Pastor Kochs kristelige Livsanskuelse, at fremstille nogle Grundlinjer i hans Tankegang. Ikke systematisk; thi han var ikke Systematiker, men som hans Livsanskuelse træder frem i dette Foredrag og med Træk hentede fra „Det christne Menneskeliv“.

Spørgsmaalet om Kristendommens Sandhed var for ham ikke et teoretisk, videnskabeligt, men et praktisk Spørgsmaal. Indeholder Kristendommen de største Livs-

værdier, er der intet udenfor, der kan gøre Menneskelivet værd at leve, og kan det ikke leves uden den, saa er den ogsaa Sandheden for Mennesket.

Fra en Side svares, at Livet i Grunden ikke er værd at leve, og at der ikke er store Livsværdier. Der er dem, der svarer saaledes, for hvem det er bitter Alvor. At være Menneske er at gaa med en Hunger i Sjælen og aldrig at faa den stillet. Alle andre Skabninger er i Harmoni med sig selv. Mennesket alene kan aldrig med Føje glæde sig ved Livet. Han er et besynderligt Monstrum, som rækker efter Himlen, men sidder fast i Jorden. Jo mer han bliver sig dette bevidst, jo mere udviklet og klogere han bliver, jo mere kultiveret, des dybere vil han føle denne Elendighed, des mere ulykkelig maa han blive.

Det mest konsekvente Udtryk for denne Pessimisme er Buddhismen: Selve Livet er Ulykke, ikke fordi det ikke er godt og rent, men fordi det er til. Der er ingen anden Udvej af Elendigheden end Udslettelse af Personligheden, og at Jegheden gaar op i Allivet.

Der er mere Fornuft i dette end i saa meget andet, der kaldes fornuftigt. Men der kan ikke leves et ret Menneskeliv derpaa. Mennesket maa rejse sig til Protest mod dette lammende Sortsyn.

Et helt andet Svar giver Optimismen til Spørgsmaalet om Menneskelivets Værdi: Der er ikke noget at klage over. Det er et ganske overflødigt Spørgsmaal om Livets Værdier. Luk bare dine Øjne op og se, at Verden er dejlig. Synd er en Indbildning, Djævelen er Skuespillets komiske Figur, og Døden en naturlig Afslutning, som man i Resignation maa se at affinde sig med. Lad os vende tilbage til Grækernes klassiske Livsglæde, som desværre blev ødelagt af Kristendommens

Buste af Emil Koch,
modelleret af Billedhugger Ølsgaard, Aarhus.

Mørkemænd. Solid er den Livsanskuelse ikke, for den strider for meget mod Virkeligheden. Det vil altid ende i Sukket for denne rødmossede Optimisme.

Thi, naar den og Pessimismen mødes, bliver det altid den sidste, der gaar af med Sejren. Pessimismen har Ret, naar den siger: Verden er af Led, og ingen af os kan rette den, den er syg, og ingen kan læge den. Livet er meningsløst, og det nytter ikke at nægte det.

Pessimismen har aldrig mødt nogen anden overlegen Modstander end Kristendommen; kun i den finder Livets Værdi sin faste Grundvold. Det var Kristendommen, der reddede en Verden, der var aandeligt og moralsk fallit, fra Fortvivlelse og Selvopgivelse. Og saadan er det i vore Dage. „Trætte Mænd“ og „haabløse Slægter“ er mer end tilfældige Bogtitler, det er betegnende Overskrifter over moderne Hedenskab her til Lands, der for 60 Aar siden begyndte med Begejstring og nu er ved at ende i Tomhed. Det er Kristendommen, der gør Livet værd at leve.

Det kommer af, at Jesus Kristus er den eneste, der har Magt og Myndighed til at sige os, at vi er noget værd for Gud. Ingen andre end han har kunnet sige det, saa Mennesker vovede at tro det. Det er nemlig et Vovestykke, for det følger ikke af sig selv. Der er blot saadan en alvorlig Ting som vor Lidenhed. Et Menneske er et Støvgran af en Jord, der forsvinder i et uendeligt Rum mellem talløse Verdener. „Hvad er et Menneske, at Du kommer ham ihu?“ Det kan siges i dyb Ydmyghed og glad Forundring af en troende, men ogsaa i dybeste Mismod af en forknyt Tivler.

Og saa er der det endnu alvorligere, der er mere knu-gende, vor Synd. At Mennesker som vi, der er opfyldt med Slethed, som Gud, der hader alt urent og lavt,

maa afsky, skal være værdifulde i Guds Øjne, det skal der noget til for at kunne tro for den, der er begyndt at se med Alvor paa sig selv. At vi skulde være dyrebare i Guds Øjne — det modsatte er aabenbart det rimeligste. Vi turde aldrig have troet det, hvis vi ikke havde faaet det sagt af Jesu Kristi Mund. Naar han siger det, tør vi tro det. Ikke den Jesus, som Unitarerne taler om, den brave, retfærdige Verdensborger, men en Mand af samme Sort som vi andre, to syndige Menneskers Barn. Men han, der kommer fra Faderen selv, han, der ikke blot siger om sig selv, at den, der ser ham, ser Faderen, men lever for vore Øjne saadan, at vi nødes til at sige ham det efter: Ja, dér kommer Faderen os selv i Møde, han og Faderen er ét. Naar han siger det, tør vi tro, at vi trods alt er noget værd i Guds Øjne, saa meget som et Barn er værd for sin Fader.

Det er det mærkelige ved Kristendommen, at den paa en Gang ydmyger os paa det dybeste og ophøjer os paa det herligste. Naar den taler strengere om Menneskelivets Elendighed end nogen filosofisk Pessimist, er det fordi den ikke blot har Øje for Ulykken, men ogsaa for Brøden. Den taler om Skyld og Ansvar, om Fald og Frafald fra Gud, om Oprør mod ham. Den tager haardhændet paa os. Den siger os, hvad vi nødigt vil høre, og den siger os det en for en, for at vi ikke skal smutte fra det ved at dække os bag andre.

Og paa samme Tid er der ingen, der taler med saadan Glæde om Menneskelivets Herlighed. „Mennesket er en afsat Konge, men endnu en Konge“ (Pascal). Saadan taler Jesus Kristus om Mennesket. En vildfarende Søn af Guds Hus, et bortkommet Lam fra den gode Hyrdes Hjord, en tabt Guldmønt, som der ledes omhyggeligt efter. Saadan taler Jesus om Mennesket, en dyre-

bar Ejendom som Gud ofrer alt for at faa tilbage, noget af Guds egen Sjæl, som han gør alt for at vinde. Der bliver Glæde i Himlen, hvis han frelser.

Men den Vej, som fører til Gud, er spærret for Syndere. Det skal vi ikke liste udenom. Det betyder ikke, at Gud spærret Vejen; men det betyder, at han er en hellig og sanddru Gud, der ikke kan sammenblande helligt og vanhelligt, rent og urent, og lade, som om ondt var godt, eller slaa en Streg over det onde og sige: Jeg regner det ikke for noget, en Lysets Gud, der ikke vil have Samfund med noget mørkt og stygt — først og sidst en kærlig Gud, der ikke vil gøre os den store Ulykke at bilde os ind, at vi godt kan være hos ham med urene Hjerter. Ikke Gud spærret os Vejen, men vi har selv gjort det. Og denne Spærring bliver der, indtil der kommer en, som er stærk nok til at flytte den, en, der selv har Adgang til Gud og kan sætte sig i Spidsen for en frelst Skare og føre den med sig til ham tværs gennem alt det, der vil spærre Vejen.

En saadan Fører finder vi ikke i nogen anden end i ham, som midt i en syndefuld Slægt levede et Mennekeliv uden Mage, uden Plet og Lyde, som med Sandhed kunde sige: „Den, der har set mig, har set Faderen.“ Naar han siger det, er det paalideligt. Saa svarer vi: Du har det, vi savner. Du har intet, der skiller Dig fra Gud. For Dig er Himlen aaben, og naar Du rækker Din Haand ud og siger: Følg mig! saa fører jeg eder hjem, da vover vi at tro Dig. — Det var aldrig hans Sag at skille sig af med Mennesker og blive færdig med dem, men at drage Mennesker til sig, knytte og binde dem saaledes til sig, at han og de blev fælles om alle Ting — *de* med ham om hans Liv og Sejr, *han* med dem om deres Synd og Død.

Derfor blev hans Liv hernede fuldt af Lidelse. Vorherres Lidelse er i *sig selv* ikke noget godt, ikke noget, som Gud har Behag i. Det følger af sig selv, at det havde været det allerbedste, om Menneskesønnen, Guds Søn, havde kunnet leve sit Liv her elsket, uden at være korsfæstet, pint af Synd, ængstet af Fristelse. Men saadan som Verden er, kunde Lidelsen ikke undgaas. At han gik den igennem og tømte den bitre Skaal til den sidste Draabe betyder, at han ikke gik paa Akkord med Verden, men overvandt den i alle Stykker. Det er det glædelige ved Jesu Lidelse for os. Derved er han bleven vor Frelser. Og derfor er det til hans Kors, vi tyr hen, naar vi mærker, at det onde, Synd og Død, vil overvinde os og skille os fra Gud og Vejen hjem. Hans Sejr er Begyndelsen til vor, og vi, som vil blive hos ham, tør tro, at vi skal en Gang naa saa vidt, at vi kan sige: Nu er det fuldbragt.

Vistnok er det et Vovestykke at tro paa Paaskeevangeliets Under. Men: „I Troen vil jeg det vove, til hannem mit Hjerte staar.“ Det er i højeste Grad forunderligt, at Jesus opstod fra de døde; men mindre kunde ikke gøre det, naar Gud vilde frelse syndige Dødnings til Liv og Frelse. Det er dog ikke mere forunderligt end dette, at Jesus Kristus var den, han var. Og naar det forkyndes om *ham*, hvis hele Liv er det store Under, ham, som i sig ikke har noget af Mørkets Væsen, og staar ganske udenfor det, som er Dødens Kilde, at ham kunde Døden ikke holde, han gik igennem til Sejr, da synes vi, at det ene passer godt nok til det andet. Det vilde være endnu mere forunderligt, om han ikke var opstaaet. Og at vi holder fast ved dette Stykke af vor kristne Tro hænger sammen med, at vi af Hjertens Grund begærer at faa Del i det rene og sande

Menneskeliv, som Jesus levede, og blive Mennesker som han.

Men det er Pinseevangeliet, at der er kommet en ny Kraft fra Gud ind i Verden, en ny Kraft til at leve, en ny Kraft til at overvinde Død. Det er den, vi tager imod og takker for, naar vi holder Pinse, ja, hver Gang vi nævner den tredie Artikel i Troen og siger: Vi tror paa den Helligaand, Kødets Opstandelse og det evige Liv. Vi har faaet et nyt Haab, et Foraarshaab, Juleroser og Paaskeliljer tyder paa Guds Riges Foraar, at der er nye Livskræfter i Bevægelse paa Jorden. Vinteren har tabt, og den vil en Gang være helt overvundet.

For den, der tør tro det, vil følge en betydningsfuld Ting, at han faar Lyst til at tjene. Gud har bestemt mig til noget herligt, at leve min Frelasers skønne Menneskeliv. Det skal virkeliggøres i mig gennem Arbejde i hans Navn og efter hans Vilje. Jeg er under Vejs til at blive et helt Menneske, blive af med den Splid, som jeg nu huser i mig. I samme Grad som jeg vil passe min Tjeneste og hente Kraft til den hos ham, der giver mig den, i samme Grad vil mit Liv blive delagtigt i det kristne Menneskelivs Herlighed. Og bliver saaledes mit Arbejde noget værd for mig, og Mennesker om mig bliver noget værd for mig, fordi de er noget værd i Guds Øjne, og jeg ved, vi er Brødre, fordi vi har samme Fader, da vil ogsaa det andet, jeg har med at gøre, faa sin Værdi, ogsaa det, der synes værdiløst, ja, rent Tab og Skuffelse, ja, endog Lidelse. Der er ét, jeg aldrig mere falder i Tvivl om, det er, at Kristendommen gør Livet værd at leve.

K O N V E N T E R

En gammel, politisk Præst var en Gang Gæst ved et Konvent i Odense Sct. Hans Præstegaard hos Pastor Lange og delte ved den Lejlighed i sin Tale Præster i forskellige Slags „Brødre“. Der er Embedsbrødre, de Præster, som i deres indbyrdes Samkvem lægger mest Vægt paa det embedsmæssige. Der er Dusbrødre, de Præster, der kun bryder sig om at have Samkvem med dem blandt Præsterne, til hvem det personlige Venskab knytter dem. Blandt andre Slags nævnte han endelig „Konventsbrødre“ og tænkte derved paa Præster, paa hvem den særlige Form for Samvær, som kaldes Konventer, øver Tiltrækning.

Til den sidste Slags hørte Emil Koch. Den Selskabelighed, han skulde bryde sig om, maatte være fri og uden stive Former, og den maatte have Indhold, alvorlig Drøftelse og fornøjelig Samtale. Saadant Indhold findes ofte i Præstekonventer, hvor ellers de rette Personer forefindes og kan finde hinanden. Koch var af gammel Præsteslægt, og der var Tradition i ham. De for Præster fælles Glæder og Sorger, Opgaver og Interesser kunde han ved Konventer finde Lejlighed til at drøfte og tillige Lejlighed til at bryde en Lanse med anderledes tænkende eller til at hente Gavn og Oplivelse.

Da Pastor T. Løgstrup, som var hans Faders Kapellan, mens han selv var Huslærer paa Kjærstrup, søgte Samling paa unge Præster, Kapellaner og Kandidater paa Lolland-Falster, blev Koch straks interesseret og var med i disse Bestræbelser. Da somme af de gamle lagde ind deri en Tilbøjelighed til Opposition og nymodens Væsen, fandt han det ganske urimeligt. Nu findes saadant baade naturligt og betimeligt.

I Odense kom han snart med i Fyns Stiftskonvent, som længe den Gang havde samlet og endnu fremdeles samler fynske Præster i Odense et Par Gange om Aaret — ganske uden Hensyn til Retning og teologisk Opfattelse. Dets lange Liv og Levedygtighed viser, at det har en Opgave, og at Præster i ikke ringe Tal sætter Pris paa at mødes der. Det holder sine Møder i offentlige Lokaler, og det selskabelige spiller ingen Rolle. Mens Pastor Strøm i Marslev var Formand, blev Kapellan Koch Referent og var siden Medlem i over 40 Aar.

I 1901 begyndte en lille Kreds af teologiske Kandidater og unge Præster paa Initiativ af de to Lærere ved Missionsskolen i Odense, J. Favrhøldt og L. J. Koch, at samles i „De unges Konvent“. Koch var ganske vist Kapellan, men ung var han ikke just mere, men det var en given Sag, at han var med. Det samledes hos Medlemmerne under spartanske Former. Der maatte kun serveres Kaffe og Tobak, hvorfor det med den fremherskende Smag for det uformelle snart kaldtes Kaffe-konventet. Præstekonerne maatte ikke komme med, for at det ikke skulde miste sin Karakter. Den Bestemmelse blev opretholdt, saa længe Koch var med, og Forslag om Ændring paa det Punkt mødte afgjort Modstand hos ham. Derimod mistede det efterhaanden Præg af at være de unges Konvent. De ældre vilde gerne blive, og de unge blev ældre.

Ogsaa dette Konvent trives fremdeles særdeles godt; men nu har Damerne dog Adgang nogle Gange om Aaret, naar Pladsen tillader det. Det har optaget i sig en teologisk Læsekreds, hvis Formand Koch var i mange Aar, og hvis Køb og Cirkulation af Bøger han længe besørgede med stor Punktighed. Alle Byens Præster samles til dets Møder uden Hensyn til, hvad der

ellers kan skille. Og naar Odense Landet over har faaet et vist Ry for det gode Forhold mellem Byens Præster, har dette Konvent sin Del af Æren derfor.

Et Par Aar blev der gjort Forsøg paa at faa Præster ogsaa fra andre Kirkesamfund med til Møderne for at høre fra første Haand, hvad de havde at føre frem, og skifte Ord med dem derom. Det hændte, at en romersk-katolsk Pater tog mod Indbydelse til at indlede en Forhandling om Boden. Han var meget stiv i Latinen og citerede af Kirkefædrene paa deres eget Sprog. Den unge Pastor L. J. Koch havde rustet sig og affyrede et langt latinsk Citat. Katolikken tog Handsken op og svarede med stor Hurtighed med andre Citater. Det fik et gammeldags Præg, og E. Koch hviskede noget højt: „Han maaler ham mintro Skæppen fuld.“ Holbergcitaten løste op for Humøret, og der blev let hjertelig. Den indbudte Gæst, som vel hverken kendte det Citat eller den Situation, det sigtede til, forstod ikke, hvorfor man lo, og blev forlegen. Havde han begaaet en grammatisk Brøler eller hvordan? Han spurgte: Taler d'Hrr. ikke gerne Latin? „Naa,“ svarede E. Koch, „hellere Græsk.“

Bortset fra den Slags Fremmedartethed i Samværet, der ikke behøvede at gøre det vanskeligt, var der ved disse Forsøg en Mangel paa fortrolig Samfølelse, der ikke fristede til Fortsættelse. Heller ikke et Forsøg med Indbydelse af en senere meget kendt Methodist-præst lykkedes, og saa holdt vi os til vor egen Kreds.

Igennem over 30 Aar mindes jeg kun et eneste Optrin eller Sammenstød, der efterlod et ubehageligt Minde, som skal nævnes, fordi det var E. Koch, der var Genstand for et ret taktløst, personligt Angreb: „Naar min Prædiken udretter saa lidt, kan jeg spørge, om det ikke bl. a. er, fordi nogle mener, at de faar billigere Køb i

Hospitalskirken.“ Med sin Blufærdighed overfor det altfor personlige maatte den angrebne føle sig dobbelt stødt. Han blev vred, men bed det i sig og tav. Han saa over til en anden, der paatog sig at vise af med skarpe Bemærkninger. Ellers gik Drøftelserne sagligt og venskabeligt, saa Konventsbrødrene fandt Udbytte ved Deltagelsen, ikke til Trods for, men snarere paa Grund af indbyrdes Forskelligheder. Det er ikke Nutiden eller de sidste 10—15 Aar, der her tænkes paa, men længst henfarne Dage. En Fløj holdt paa, at det skulde kendes paa baade Indledningsforedrag og Indlæg, at det var Teologer, der samlede. En anden foretrak Spørgsmaal af praktisk Art, som direkte angik deres Præstegerning. Stiftsprovst Lützhøft var altid rede til at forsvare den Martensenske Teologi, der endnu ikke havde faaet den Genoplivelse, der fulgte Aartier efter, og L. J. Koch tog videnskabeligt paa Sagerne. Benjamin Balslev var allerede begyndt paa sine Studier af Jødernes Historie og H. R. Hansen paa sine psykologiske Studier, Wellejus og E. J. Poulsen bragte Bud fra mange Kanter, og Ingerslev talte frisk personligt. Emil Koch var den ældste i Forsamlingen, men med den Livfuldhed og Glæde, der prægede hans Deltagelse, skulde man ikke tro det. Det kan vist betragtes som et Tillidsvotum til Konventet, at Fraflyttere gerne, hvis Afstanden tillod det, vilde vedblive at være med.

Dette var Tilfældet med Wellejus, Korup, Fabricius, Gislev, og Gjerulff, Fraugde.

Udadtil gjorde Odensekonventet sig kendt ved Udarbejdelse af et Begravelsesritual, som i de snart 30 Aar, der er gaaet, siden det blev til, har vundet Udbredelse ogsaa i andre Stifter, saa det ikke blot er her i Odense, at man synes, det er det bedste af den Slags Ritualer.

Hvor det er kommet i Brug, holdes der fast ved det. Ved et saadant Ritual opnaas det, at den hele Højtidelighed ikke skal bæres af en mer eller mindre vellykket Tale, men at gode Skriftord raader Bod paa dennes Mangler.

Ved Konventets 25 Aars Jubilæum den 15. Marts 1926 blev der sunget en Sang om „Tjeneren“:

Mel.: Jeg saa ham som Barn.

*Jeg kender en Husbond, hvis Marker er hvide,
for hvem det med Høsten just nu er paa Tide,
han hjertelig længes, at Høsten skal bjerges,
at ej, hvad han saa'de, af Uvejr skal hærges.*

*Jeg hører til Arbejd hver Morgen ham kalde,
at ingen han vrager, har Plads til os alle,
hans Løn er hans Glæde og milde hans Hænder,
ja, selv imod dem, som først sent han udsender.*

*Han spørger, om Tjenerens Sind er det ægte,
om lydig han gaar og sig selv vil fornægte,
om tro han vil tjene, ej Herre vil være,
ej søger sin egen, men Husbondens Ære.*

*Han spørger, om vi har omgjordede Lænder
og Olje i Lampen, saa Lyset det brænder,
og om, hvis han tøver, vi vaagne vil vente,
til Brudgommen Bruden vil hjem med sig hente. —*

*Jeg kender en Husbond, hvis Marker er hvide,
for hvem det med Høsten just nu er paa Tide.
Jeg beder ham: Herre, i mig du berede
det Sind, som vil tjene, vil vaage og bede!*

*At ej jeg, o Herre, mens Høstdagen lider,
staar ledig paa Torvet til Fyraftens Tider,
til Døren bli'r lukket, og alt er for silde.
Lad, Herre, Besøgelsens Tid mig ej spille!*

A. J. R.

Mange Aar før dette Konvent blev til, hørte E. Koch til et langt ældre, det grundtvigske eller sydøstfynske, der gaar tilbage til V. Birkedals Tid og altid har haft sine Medlemmer fra grundtvigske Præstefamilier; thi det har altid været et Familiekonvent, hvor Præstekonerne har været med. Dets Medlemsantal har af den Grund, og fordi dets Møder altid holdes i Hjemmene, været bestemt af Hensynet til Stuernes, specielt Spisestuernes Størrelse. Der har derfor altid været Præster, der gerne vilde med, og som vilde være velkomne i Kredsen, men det kneb med Plads til dem. De maatte finde sig i at komme paa Expectanceliste. Blandt dem var Oscar Geismar, der højlydt erklærede, at hvis man efter hans Død vilde aabne hans Hjerte, vilde man, i Lighed med Navnet Paris i en anden Erobrers Hjerte, finde Konventets Navn indgravet. Han slap imidlertid baade ind og ud, før det kunde konstateres.

Næsten alle de Medlemmer, som E. Koch var sammen med i det grundtvigske Konvent, er døde eller bor nu som emeriti i andre Egne af Landet. Til de sidste hører Valgmenighedspræst Johan Clausen, ret en fornøjelig Konventsbroder, Sofus Balslev, Søndersø, der helt op i Firserne holdt sig tilsyneladende lige klar og frisk, og den nobelt stilfærdige Pastor Wille. Til de nuværende Medlemmer hører bl. a. H. J. Lorenzen, Sdr. Næraa, der altid følte sig nær knyttet til Koch, og Forholdet var gensidigt.

Men naar ens Tanker gaar til de døde, der mange Aar igennem delte gode Timer med hinanden og os ved dette Konvents Sammenkomster, dukker for Synserindringen sammen med Navnene Ansigtstrækkene frem, fyldte af Smil og Alvor: Gamle Helms i Skellerup, den arkitekturkyndige, hvis Arbejde for Ribe Domkirkes Restavrering med Historiens Præg E. Koch beundrede, Fr. Møller i Rønninge, Konventets musikalske Formand, Karl Povlsen, Ryslinge, hvis vittige Skæmt kunde veksle saa hurtigt med vemodig Alvor, den retskafne Brahm i Seden og den studentikose og saglige L. Ingerslev. — Den gunstige Læser faar tilgive denne Oprensning af Navne med altfor knap Karakteristik fra disse 3 Konventer, men det er Forfatterens personlige Venner, det angaar, og personlige Minder, bevarede i Taknemmelighed.

Ogsaa det sidstnævnte Konvent bestaar endnu og har fremdeles adskillige Expectanter paa sin Liste.

R E J S E R

En af Pastor Kochs største Glæder var at rejse. Længe før hans aarlige Ferie lagde han Planer. Han anvendte megen Omhu paa at forberede sig dertil ved Studier af det, han vilde se, for at have Forudsætninger for at faa et virkeligt Udbytte af Rejsen. Havde han kun nogle faa Dages Ferie, drog han til Fods eller pr. Cykle til naturskønne eller historisk interessante Egne indenlands. Sønderjylland og Sydslesvig besøgte han flere Gange og gjorde sig megen Flid for at skaffe sig gode Forbindelser, der kunde hjælpe ham til grundigt Kendskab til folkelige, nationale og kirkelige Forhold. Kunde hans Ferie blive paa nogle Uger, drog han altid sydpaa. Schweiz og Italien besøgte han

mange Gange, altid nye Steder, men ofte ogsaa de gamle, der havde Minder for ham fra tidligere Rejser at opleve.

Han brød sig ikke om at rejse alene. I Reglen slog han Følge med et Par Slægtninge eller gode Venner, sammen med hvem han kunde dele Glæden over, hvad de fik at se eller opleve. Denne flittige Præst trængte til af og til at kunne spænde fuldstændig fra, saa han ikke følte Samvittighedens Krav eller Arbejdets Ansvar over sig. Han blev da ungdommelig glad som en Feriestudent, der ikke lægger sig hen for at drive den af, men har alle Sanser aabne og vaagne for at drage Aande og Næring af fremmed Natur, Kunst og Aandsliv.

Første Gang Koch kom paa Langtur og saa Italien, den Gang dog kun Norditalien, var i 1882, mens han var Kapellan hos Pastor Helveg. Han fulgtes da med dennes Søn Regnar Helveg og Skolebestyrer N. Gregeresen. Hele Rejsen tog kun en halv Snes Dage af Sommerferien.

Fire Aar efter blev det et anderledes grundigt Besøg. Broderen, Arkitekt Valdemar Koch, havde faaet Legat til et længere Studieophold. Hans Forlovede Anina Ludvigsen og hendes Broder, Boghandler Bertel Ludvigsen, besøgte Arkitekten, og de tre mødtes med Emil Koch i Florens først i Oktober. De tilbragte hele den Maaned sammen paa Rejse gennem alle de større Byer. Først blev Florens, dens Kirker og Klostre, dens Mindesmærker og Samlinger, især da Uffizierne, grundigt studerede. De to Brødres fælles kunstneriske Interesser og Kærlighed til Arkitektur havde her de gunstigste Forhold at udvikle sig under, og E. Kochs Breve til Søstrene hjemme er fulde af Henrykkelse over, hvad de

fik Lov at se og glæde sig sammen over. Men det er ogsaa betegnende, at kenne, frugtbugnende Træer og smaa Blomster ikke glemmes.

Rejsen gik til Neapel, som E. K. aldrig og heller ikke den Gang kunde lide; men Vesuv og Pompeji, Sorrent og Capri ligger jo i Neapels Nabolag, og de maatte ses. Sejladsen til Capri blev baade frem og tilbage en meget ubehagelig Oplevelse. Der var ingen Dampere at komme med over til Klippeøen i de Dage, de havde til Raadighed. De maatte nøjes med at leje en Baad med et stort Latinersejl. Det begyndte meget romantisk, men Piben fik en anden Lyd, da de kom ud for Stormen uden Læ af Land. Arkitekten tænkte paa at vende om; men to Tyskere, som gjorde Turen med, vilde ikke. Den ene underholdt E. K. om H. C. Andersen og Romanen „Improvisatoren“, mens han i Kamp med indre Oprør fæstede sine Øjne ved det eneste faste, der var at faa Øje paa, Capris Klipper. Et Par af de andre overgav sig modstandsløse til Søsygens Kvaler og hjemfaldt, da de endelig var kommet i Ro paa deres Hotel, til Væggetøjets pinagtige Angreb. Paa Vejen tilbage blev det ikke bedre. I et Brev hjem fortæller E. K.:

„Vi havde haabet, at det var bleven bedre og blidere, end da vi sejlede derover, men blev sørgelig skuffede, da vi kom ud. Vind var der ikke meget af, alt for lidt, og det, der var, var Modvind. Men den stærke Blæst de foregaaende Dage havde rejst stærke Dønninger, og ude paa Dybet var Havet i et voldsomt Oprør. Vi kastedes om som i en Nøddeskal, og Bølgerne var saa høje, at de næsten skjulte Bjergene for os, naar vi sank ned i Bølgedalene. Det var meget værre end forrige Gang, og Anina og Bertel blev da ogsaa straks søsyge; men Valdemar og jeg stod os. Heldigvis foreslog Styrman-

den at gaa i Land paa den nærmeste Kyst i Stedet for at sejle over Bugten. Paa Sorrents Kyst ligger der en Landsby, som hedder Massu, hvor vi kunde faa Vogn til Sorrent. Vi greb med Glæde det Forslag og slap saaledes med at sejle en Time.“ Men saa blev de udsat for et Forsøg paa Tyveri af deres Bagage, som V. K. dog reddede, og i Rom mødte de alarmerende Rygter om Koleratilfælde. Trods alt stod denne Rejse siden for Emil Koch i en særlig Glans, især fordi Minder om Broderen og Glæden over at færdes med ham var knyttet dertil. Denne blev tilbage og fortsatte sine Studier, mens de andre den 26. Oktober drog nordpaa.

Fra Ferieture i Halvfemserne til Tyrol, Fanø og Midtjylland har E. K. efterladt sig en lille Rejsedagbog, der fortjener at nævnes, fordi han ind i Teksten har strøet en hel Mængde nydelige Blyantstegninger, som virker overraskende selv paa dem, der i Forvejen kendte hans Evner og Lyst til Tegning. Disse smaa Skitser er overordentlig fint udførte, nydelige Illustrationer til Rejse-skildringen. De er ikke gjort i en Fart, men maa have kostet Fordybelse og Flid.

Paa andre Rejser senere fortsatte han med dette Fritidsarbejde. To tykke Skitsebøger er Resultater af denne hans Passion for Kunst. De viser, at E. K. var mer end et Stykke af en Kunstner og mer end Kunstelsker.

Da 14 Aar var forløbet efter Italiensrejsen i 1886, længtes Koch paany efter det skønne Land, at faa det at se ved Foraarstid. Aar 1900 var der Jubelaar i Rom, og han kunde faa Rejsefølge med Driftsbestyrer Lerche paa Sukkerkogeriet i Odense og hans Hustru. De opholdt sig mest i Rom, Assisi og Florens, en 3 Ugers Tid.

Dette korte Ophold havde kun skærpet hans Appetit, og han længtes de følgende Aar efter at gøre Besøget om og gøre det grundigere. Og der kom en Lejlighed dertil. I 1903 havde han været Præst i Odense i 25 Aar, og hans Venner vilde gerne gøre ham en Glæde. Han fik foræret nogle Hundrede Kroner med Tilladelse til at gøre en Rejse for dem. Han inviterede mig med, og efter at nogle Vanskeligheder med Arbejdets Varetagelse var heldigt løste, tog jeg med Taknemlighed mod Indbydelsen. Pastor J. C. Kall sluttede sig til os, og i April—Maj 1904 kom vi af Sted.

Rejsen varede ca. 7 Uger i den dejligste Foraarstid, og den blev for os alle tre, og da ikke mindst for mig, som aldrig havde drømt om at faa en saadan Tur, en uforglemmelig Oplevelse. Ved Planlægningen mærkede vi, at Emil Koch gerne vilde til de Steder, han havde set sammen med sin da afdøde Broder Valdemar. Naar han saa paa Rejsen genkendte en Bygning, han havde beundret første Gang, kunde han bevæget udbryde: Nej se! Det har Valdemar tegnet. Den Tegning har jeg hjemme. Ogsaa nye Steder indgik i Rejseplanen — Siena, Orvieto o. s. v.

Denne Gang gik Sejladsen til Capri med en fin Dampere og i herligt Vejr, saa det var noget andet, end da Koch var der i 86. Denne Gang var det mig, Uheldet var ude efter. Jeg blev temmelig daarlig et Par Dage, uden at vi kunde forstaa Aarsagen, før en Maler, der havde boet mange Aar dernede, afgjorde Tvivlen: De har drukket Vand. Her paa Capri har man kun Cisternevand, og det er farligt.

Men lad Koch selv faa Ordet gennem et Par smaa Udpluk af en Række lange Fortællebreve, han sendte hjem om vor Færden.

Rom, den 20. April 1904.

„Det er slemt med Pastor Gjerulffs Sygdom! Hvad siger dog Stiftsprovst Lützhøft? Det bliver virkelig besværligt for ham. Vi tænker at blive her til den 29., deri indbefattet et Par Dages Rejse i Sabinerne. Vi er meget fornøjede med at bo her. Vi behandles vel og finder et elskværdigt Selskab. Fru Dinesen og hendes to danske Medhjælpere, Frk. Bøhme og Tjenestepigen Christine, er venlige imod os. Vi har uden at gjøre Forslag derom faaet en Del af Pensionatets Medlemmer til at deltage i en lille Morgenandagt. Vi var i Dag 12 Mennesker (hvoriblandt Frk. Ingeborg Maria Sick). Frk. Bøhme sagde en Dag, at hun havde staaet udenfor Døren og grædt ved at høre „Nu ringer alle Klokker mod Sky“. Det førte til, at hun kom med, og hun fik saa de andre med, baade norske og svenske.

Her er i det hele meget skandinavisk. Her bliver holdt Taler for Norden ved Aftensbordet af en svensk Baron, som elsker Danmark og taler med stor Varme om den praktiske Skandinavisme, som han haaber paa. Det er en Samling elskværdige og intelligente Folk, der bor her. Da vore Værelser er paa 3. Sal, høres Larmen ikke saa stærkt, skjønt Gaden er meget befærdet. Det er Hovedadgangen til Sct. Peter og Vatikanet. Næsten alt, hvad der skal derop, passerer her forbi, et næsten uafbrudt Tog af Drosker hele Formiddagen. I Gaar kom 7—8 Vogne her forbi med Nonner i lange, hvide Slør; de skulde vel sagtens i Audiens hos Paven. En Procession med Reliquier og Lys trak forbi i Søndags. Hver Formiddag kommer en Bataillon Bersaglierer stormende forbi i deres hurtige March med svingende Næver og flagrende Hanefjer og vældig Musik. Vi ser fra Vinduet ud til Højderne op imod Klostret Onoferi. Til højre lig-

ger Peterskirken og troner; til venstre skimter man Engelsborg. Rud, der har fornemme Bekendtskaber, har gjort en Visit hos Pavens Kammerherre Wedel-Jarlsberg og dér havt en længere Samtale med Baronessen, som er født Ahlefeldt Laurvig-Lehn. De disputerede (venskabeligt) om Katolicismen . . . Vi har faaet Anbefalingsskrivelser og Adgangstegn til Vatikanets Haver. En af Dagene vil Baronessen føre os ned i den underjordiske Sct. Pietro. Det er nyttigt at have fine Bekendtskaber.“

(22./4. 04.) „Jeg regnede i Dag inde i den lille Kirke, der ligger lige ved Pensionatet, og hvor Sct. Knud har sit Alter. Mærkeligt nok finder jeg vor hjemlige Helgen igjen lige udenfor min Dør. Kirketaarnet staar lige udenfor Spisestuevinduerne, saa, naar Klokkeren ringer, er det næsten, som om vi havde den i Stuen. Jeg har i Anledning af dette Naboskab for første Gang i mit Liv sat Lys paa et Helgenalter. Sct. Knud anses her for at være en molto povero santo (en meget fattig Helgen), og der er ingen, der gjør noget for ham, og jeg syntes derfor, at han skulde have et Lys. Jeg købte det i en Bod ved Siden af, og Sakristanen tændte det i mit Paa-syn og stillede det paa Alteret foran Sct. Knuds (gyselig daarlige) Billede. Kapellet, hvor Alteret staar, er for Resten stadseligt nok med Forgyldning og prægtigt Marmor med indlagte Stene. — „I Kirke“ har vi ellers ikke været, siden vi rejste. Maaske vi gaar i Valdenserkirken paa Søndag og prøver paa at forstaa lidt af en protestantisk Prædiken. Katholikerne gaar ud og ind i Kirkerne, som om disse var dem ganske hjemlige Steder, hvor de kan komme uden særlig Højtidelighed. Det er tiltalende, men hvad vi har set af Gudstjeneste har

ellers været os ganske fremmed. Det er besynderligt at se Præsterne bukke og gøre Komplimenter og vandre frem og tilbage for Alteret under uendelige latinske Litanier, eller hvad det er. Og deres Læsen Bønner er ikke bedre.

Der sad i Dag i et stort Kapel ved Sct. Pietro et Antal af 30 Præster i deres Korstole, delte i to Grupper overfor hinanden, i hvide Messedragter, de ældre vistnok for Kuldens Skyld med graa Skindslag over Skuldrene, og i det uendelige brægede de skiftevis fra de to Grupper ensformige Toner, og det med stygge, raa Stemmer. Der var ingen Menighed til Stede, kun nysgerrige som jeg. Lighed med Gudstjeneste synes jeg ikke, det havde. Jeg holder mere af den stille, lille Kirke med Sct. Knuds Kapel, hvor Folk fra Gaden kommer roligt ind, knæler og gaar igen, naar de er færdige. — Paa Søndag skal det store Indtog finde Sted. Den franske Præsident Loubet kommer, og her gjøres store Anstalter.“

(26./4. 04.) „I Eftermiddag var vi til The hos den pavelige Kammerherre Wedel-Jarlsberg. Kammerherrenden synes at være meget elskværdig. Vi har jo intet Selskabstøj at iføre os. En ren Flip bliver hele Stadsen. Vi begav os højtideligt i Droske til Baronens. Der var flere fremmede, nogle norske og danske Damer, og de konverserede meget livligt. Baronessen er meget fornøjelig og ligetil. Hun er meget optaget af sit Forhold til Kirken, men vi disputerede slet ikke. Hun fortalte, at de katholske Arbejderforeninger for Tiden er uheldigt stillede, fordi unge Præster, ivrige men ubetænksomme, havde grebet ind i dette Arbejde paa en saadan Maade, at Kirken havde maattet forbyde deres Virksomhed, saa det hele for Øjeblikket var gaaet temmelig i Styk-

ker. Hun fortalte ogsaa, at det under det nuværende Regimente var i den Grad vanskeligt at blive ordentlig gift (borgerligt), at de illegitime Forbindelsers Tal voksede overordentligt. Hun og andre Katholiker havde i deres Menighedsforening gjort mange Forsøg paa at faa Folk gift; men det var det vanskeligste af alt vanskeligt. Man gjorde sig intet Begreb om, hvilken Mængde af Formaliteter, der fra Myndighedernes Side krævedes iagttagne, og hvilken Masse Papirer, der skulde tilvebringes. Det moderne Italien synes at være Omsvøbenedes og den upraktiske Vidtløftigheds Land. Deres Jernbanevæsen tyder ogsaa paa det. Men vi drak altsaa vor The, som var god, og begav os til“

Firenze, 14. Maj 04.

. . . „Det blev en meget interessant Køretur op til Alvernerbjerget med Frans' Kloster ad slyngede og umaadelig stejle Bjergveje. Det gik over Marker og gennem smaa Landsbyer, gennem Skove, tilsidst over næsten skaldede Højder. Øverst tronedes Alvernerbjerget som en isoleret Top eller Kam, der rejser sig brat ovenover hele Bjergmassen og er beklædt med prægtig Skov af Bøg og Gran, og hvor Klostret hænger som en Svale-rede udover den stejle Skrænt.

Vognen standsede i en lille Landsby ved Bjergets Fod. Det tog 20 Minutter at komme op til Klostret. Idet vi naaede derop, aabnede sig en herlig Udsigt over sne-dækte Bjerge, der saa ganske røde ud i Solnedgangen. Igennem en lav, bred Port kom vi ind i Klostergaarden, hvor en Munk tog venlig imod os. Vi afleverede Johs. Jørgensens Kort og blev ført ind i Klostret, hvor Piorren mødte os og paa vor Forespørgsel, om vi kunde blive der til næste Morgen, svarede, at vi med største

Fornøjelse maatte blive der i 2—3 Dage. Saa kom Johs. Jørgensens Ven, Pater Samuele, og var meget henrykt over Kortet fra ham. Han er en temmelig lille, tyk og jovial Herre, meget talende og sprudlende af Elskværdighed, ivrig for at vise os al Ting. Vi maatte straks af Sted for at se de hellige Steder.

Bjergets Side er paa det forunderligste spaltet, fuldt af Huler og Kløfter. Her boede Frans Maaneder igennem. Hulen, som var hans Bolig, er ganske uforandret. Der er lykkeligvis intet Kapel bygget over den, saa man kan forestille sig, hvordan han har haft det. Kun Trapperne er bygget senere.

Det var imidlertid blevet Skumring, og vi blev ført ind og beværtet med stor Gæstfrihed. En Præst, Augusto, vartede os op med Forekommenhed. Franciscanerne synes at være saare elskværdige Mennesker. Vi blev bedt om at betragte os ganske som værende hjemme, og han var ganske bedrøvet over, at vi ikke spiste nok. Der blev gjort Aftale om, at vi skulde være til Stede ved Midnatsgudstjenesten, og Kl. 1 blev der banket paa vore Døre. En Munk førte os gennem lange Korridorer, hvor man saa det svære Tagværk over Hovederne, og hvor Munkene havde deres Celler med smalle, lave Døre, — til Kirken.

Den var næsten mørk, kun i Koret var der tændt nogle Lys. Bag Koret hørte man Brødrene læse deres Bønner. Imens kom nogle af dem spredte ned i Kirken, hvor de enkeltvis knælende bad ved de mange Altre og tilsidst faldt helt ned og kyssede Jorden. Dette varede ved til Kl. 2, saa kom hele Flokken ned fra Koret med Kors og to Lygter paa lange Stænger foran. De drog gennem Kirken i to Rækker bestandig bedende højt, saa det rungede under Hvælvingerne. De var 40

i Tallet, Klostret har 80 Munke. Vi sluttede os til Toget, som drog ud i de lange Gange, der fører til Stedet for Stegmatisationen. Det saa underligt ud med de mørke Skikkelser, der vandrede af Sted i det svage Lys.

Endelig naaede vi Kapellet. Munkene gik derind; vi blev udenfor. Der blev atter bedt i Kor og sunget Litanier. Tilsidst laa Munkene ganske stille, knælende rundt om Alteret med della Robbias' herlige Tavle af Korsfæstelsen. Derfra drog hele Toget tilbage til Kirken, hvorfra Munkene gik til deres Celler, og en Broder førte os til vore Kamre, hvor vi sov i uhyre Senge til Kl. 5½, da vi igen blev vækkede for at være med til Morgengudstjeneste Kristi Himmelfartsdag sammen med mange Bønder fra Bjergene, som var til Skrifte.

Efter at have nydt en Kop sort Kaffe, som jeg endnu kan mærke, saa vi os om i den dejlige Bøgeskov med de herlige Udsigter og tog venskabelig Afsked. Pater Samuele indbød os til at komme igen og sagde: „Paa Gensyn!“ „Tak, men vi kommer vist aldrig her mere.“ Han løftede Haanden: „Saa ses vi deroppe!“ —

Saa kørte vi samme Vej ned og tog Toget her til Firenze. Her mødtes vi med Skolebestyrer Vesterdal og Dr. Krarup.“

Gentagne Gange var Pastor Koch paany paa Rejse i det kære Italien i Selskab med en af sine Kapellaner eller andre Venner, sidste Gang var i 1921. Da blev de et helt Selskab, ikke mindre end 7, hvoriblandt Hans Ølgaard, Fru Hertel og Arkitekt Jacobsen.

Her skal endnu kun berettes om en Rejse, der paa Grund af Tiden, da den fandt Sted, fik en særlig Karakter.

Det var først paa sine ældre Dage, E. K. lærte at

cykle, men saa blev han ogsaa en meget ivrig Cyklist, der elskede sin Cykle og holdt den i mønstergyldig Stand, fordi den blev ham en stor Hjælp til at færdes i Naturen. I Sommeren 1914 drog han sammen med Arkitekt Prip-Møller, Præsterne Kall, Quistgaard og Hans Øllgaard til Holland. Naar dette Land blev foretrukket, var det blandt andet, fordi der ikke er mange Bakker. De tog pr. Bane til Amsterdam, og saa begyndte Cykelturen. Kall og Quistgaard blev hurtig nødt til at rejse hjem; men de andre fortsatte gennem Belgien over Namur mod Waterloo. Men de naaede ikke længere end til Liège. Vejret var regnfuldt, og den bestandige Regn fik dem til at give op og vende om.

Da de passerede Løwen paa Vej til Liège, vilde de to unge i Selskabet efter Planen ind for at se det berømte Universitet, men Koch var træt og aldeles ikke forhandlingsvenlig. Saa blev Løwens Universitet opgivet; men 8 Dage efter var det lagt øde af Tyskerne.

Under Opholdet i Liège bragte en ung Hotelpige dem de nye Aviser med Efterretning om Mordet i Serajevo og den truende Krigsfare. En Uge efter havde Tyskerne taget Liège, saa det var paa Tide, de drog hjemad uden dog at ane, hvor overhængende Fare der var. Men det fik de snart at forstaa; thi paa Vejen til Hamborg mødte de to Tog med Artilleri, og de naaede over den danske Grænse med det sidste Tog, der gik ordinært igennem.

I Krigsaarene var der slaet Bom for alle Rejser sydpaa. Først i 1921 lod det sig gøre at komme til Italien endnu en Gang, og det blev den sidste.

K A P E L L A N E R

Da Emil Koch havde faaet sit betydeligste skriftlige Værk „Det christne Menneskeliv“ udgivet, følte han hverken Lyst eller Kraft til flere større Arbejder, og han udgav siden kun nogle faa Taler eller Foredrag. Det var ikke just, fordi han begyndte at føle Alderen trykke eller Kræfterne svigte. Men hans Arbejde i Præstegerningen, der i sig selv nok kunde lægge Beslag paa en Mands Arbejdskraft, optog ham, og dertil kom en Del andet af forskellig Art. Han kunde med sin Samvittighedsfuldhed overfor Ansvar og Pligter blive tilbøjelig til Bekymring for at glemme eller forsømme noget, der burde gøres. Han begyndte derfor at tale om, at han kunde have Brug for en Medhjælper i Arbejdet.

Han havde ingen Familie at forsørge. Han stillede i sin spartanske Levevis ikke ret store Fordringer. Hans eneste Luksus foruden Kunst, Bøger og Blomster var hans Ferierejse — hvis det kan kaldes en Luksus. Han var Præst for en stor og trofast Kreds, der gerne vilde hjælpe til, saa der kunde nok blive Raad til at holde Kapellan. Han holdt af at færdes mellem unge, og han trængte til at have nogen at være som en Fader for.

Imellem de unge Teologer, som han traf ved Studentermøderne, havde han fundet Venner, der vilde betragte det som en Lykke at komme i Lære hos ham i Præstegerningen. Koch havde selv fra sine fem Aar hos L. Helveg Erfaring for, hvad det kan betyde for en ung Kandidat at faa en saadan Voksetid og Læretid hos en erfaren Præst som Beredelse til Præstegerning i Stedet for at springe lige ind i selvstændigt Embede og komme til at begaa Fejl og betale dyre Lærepenge, som kunde

være sparet, naar der forud var høstet Raad og Vejledning.

Saadan kom det da som noget nødvendigt og helt selvfølgelig, at Emil Koch i September 1909 fik Kandidat Axel Quistgaard, som han kendte fra Studentermøderne, til personel Kapellan og som Medhjælper i det netop i de Aar stærkt voksende Ungdomsarbejde. For de 3—4 Aar, Quistgaard var hos Koch, har han siden altid følt sig i Taknemmelighedsgæld til ham, for Bæring, for Eksempel og fortroligt Venskab.

Da Quistgaard skulde til København, spurgte E. Koch Hans Øllgaard, der var midt i Eksamenslæsningen, om han vilde være hans Kapellan. Hvordan den Forespørgsel blev modtaget, har Øllgaard udtalt sig om: „Jeg havde ikke haft Tid til at tænke paa Julegaver, saa, da jeg kom til Møen Juleaftensdag, skrev jeg paa en Seddel, som jeg lagde i en Konvolut, hvorpaa jeg havde skrevet: „Til Far og Mor fra Hans“ —: „Jeg skal være Kapellan hos E. Koch.“ Mor sagde flere Gange: Det var den bedste Julegave, vi kunde faa. Og jeg kunde og kan sige det endnu stærkere: „Det er den bedste Julegave, jeg nogen Sinde har faaet.“

Hans Øllgaard blev 1916 Kaldskapellan ved Set. Knuds Kirke og kunde saaledes, skønt han ikke mere var personel Medhjælper, lejlighedsvis yde Koch Bistand, naar han da ikke, som Tilfældet var en Periode under Krigen, blev indkaldt til Sikringsstyrken. Da han 1920 drog til Asperup, maatte Koch se sig om efter en ny Medhjælper.

Gennem Professor J. P. Bang og Præstefamilien paa Langelinie havde han gjort Bekendtskab med Student Ejnar Baling. De aftalte, at naar Eksamen var vel

overstaaet, skulde han komme til Odense. Den 4. December 1920 skrev E. Koch et længere Brev til ham:

„Nu skal det saa — d. v. s. til Sommer — vise sig, om De vil blive glad ved at være her. Jeg ved jo ikke, hvad godt og venligt Bang har sagt Dem om os; men jeg vil haabe, at han ikke har malet vore Tilstande med altfor lyse Farver, saa at De skal føle Dem skuffet, naar De kommer. Thi al Ting er jo ikke hos os, som det burde være. Og min Besørgelse af Præstegerningen synes mig selv undertiden at være saa temmelig sløj og uden megen Kraft — aldeles ikke til Laud (kunde Karakteren endda blive „Ikke at foragte“!). Og De vil finde mange Skavanker hos mig. Jeg mangler i en sørgelig Grad Initiativ. Naar jeg bliver sat og skubbet ind i noget, saa kan jeg undertiden med en vis Troskab blive ved det, men jeg skal, som sagt, skubbes. Jeg er slemt upraktisk, — og jeg vil savne Øllgaard stærkt, han har det, som jeg mangler. Og jeg kan vanskelig sætte andre i Arbejde. Jeg kunde tænke mig, at De i det hele vil finde, at Menigheden er for lidt arbejdende, ganske elskværdig, som Fynboere plejer at være. For at tage det hele med maa jeg endnu sige Dem, at jeg vel ikke er egentlig doven; men jeg overkommer ikke meget, mindre nu end for 10 Aar siden, og at min Hukommelse, som aldrig har været ekstra, nu er rent ud sagt skidt, saa at en af Deres Bestillinger vil blive at rykke mig i Ærmet og sige: I Dag har vi det! og: Er det Brev blevet skrevet? og: Er den Aftale truffet? o. s. v. Det er jo ikke, hvad man kalder for „lyst Syn“, men det er temmelig nær ved Sandheden.

Ja! Hvordan gaar det med Ryslinge? Hele Fyn er i Bevægelse i den Anledning . . . Jeg gad vidst, om det i vore Dage vil være muligt at samle og fastholde en

Menighed om en Christendomsopfattelse, der mere og mere gaar i Retning af det, at Gud egentlig ingenting gjør, fordi han ikke kan komme til for Naturlovene og den causale Sammenhæng . . .“ —

Men Aftalen gik altsaa til fælles Glæde i Orden og til god Bistand for Pastor Koch i de sidste Par svære Aar.

TIL SIDST

Alderen begyndte forholdsvis ret tidligt at gøre sig gældende. Undertiden følte Koch sig træt. Saa kunde han blive rastløs og ikke give sig Ro til noget. Slippe kunde han heller ikke, og saa blev han forknyt og modfalden: „Jeg kan ingen Ting.“ Men det var dog endnu ikke anderledes, end at denne Forknytthed veg fra ham, naar han kom sammen med gode Venner, naar han sad i Kirken og hans Prædiken var lykkedes, eller naar han kom ud til sine Blomster.

En Gang besøgte en ung Præst ham og fik Haven forevist. Koch lagde sig paa Knæ for rigtig at kunne fremvise en lille blomstrende *Dryas octopetala*, som just var Havens fornemste Pryd. Gæsten kunde ikke se, at der var nogen særlig Stads ved den Blomst, og sagde, som han mente. Men derefter havde Koch ingen videre Interesse for at tale med ham; thi for ham betød Blomster saa meget, at han ikke kunde tænke sig andet, end at der ogsaa maa være Blomster i Himmerig.

At han saa brat kunde miste Interessen for den unge Præst, hængte ogsaa sammen med hans Gemyt. Han var meget subjectiv i sine Anskuelser og i sin Bedømmelse af Mennesker. Holdt han af et Menneske, kunde det gaa vidt, uden at Koch tog det ilde op; men i modsat Fald kunde han blive uretfærdig i sin Bedømmelse, skønt han var et i sjælden Grad rettænkende Menne-

ske. Men ofte viste hans Bedømmelse udfra hans instinktive Fornemmelse sig i Hovedsagen at være rigtig. Han havde i den Henseende noget barnligt i sit Væsen. De Mennesker, der en Gang var bleven hans Venner, blev ved at være det. Det samme gjaldt nogle Kredse hist og her, navnlig paa Fyn, hvor han til gensidig Glæde blev ved med at komme som Taler saa længe, han kunde.

Paa sine ældre Dage blev han endnu flittigere end før, fordi han arbejdede langsommere. Om Morgenens var han faamælt og vilde meget nødig forstyrres. Om Eftermiddagen maatte han have en god halv Times Hvil. Saa lukkede han af, og ingen kunde komme ind, ligegyldigt hvem der saa meldte sig. Efter dette Hvil kom Eftermiddagsteen. Det var den fornøjeligste Stund i Præstegaarden — fra Kl. 5 til 5½. Da kom ofte gode Venner, og da gik Samtalen livligt, før han skulde til Aftenens Møde.

I December 1918 var der forløbet 40 Aar, siden Koch blev Præst i Odense. Han kunde godt lide at være med til Fest mellem gode Venner, men ikke selv at være Festens Genstand. Han ønskede derfor, at Fyrretyveaarsdagen kunde forløbe i Stilhed. Han havde bestilt Tid om Formiddagen hos sin Tandlæge; men det gik naturligvis ikke. Hans Søster fik gode Venner til Hjælp, og ved fælles Anstrengelser fik de ham til at blive hjemme for at tage mod en Del Venner, som havde anmeldt deres Komme. En Deputation overbragte ham en Gave paa henved 6000 Kr., som han maatte bruge til nogle Formaal, som man vidste, at han ønskede Støtte til. Nogle Dage efter var de alle uddelt og flere til; thi hans Godgørenhed voksede med Aarene, og eftersom hans økonomiske Forhold satte ham i Stand dertil.

Der var efter Krigen noget, der hed Kollegahjælp. Gennem den havde Koch faaet Forbindelse med en tysk luthersk Præst, der var ulykkeligt stillet og i længere Tid blev underholdt ved Pastor Kochs Hjælp.

I en længere Aarrække havde Livet ellers gaaet sin regelmæssige Gang i Graabrødre Præstegaard, hvorfra intet Tilbud kunde friste ham bort, hverken Bispestolen i Aalborg eller andet. Hans Søster Magdalene sørgede ikke blot for Husførelsen, men kunde med fuld Forstaaelse og Sympati følge hans Gerning og Interesser. Lige fra deres tidligste Ungdom havde de staaet hinanden meget nær. Hun var den, han skrev Brevene til, og som holdt ham underrettet om alt hjemmefra. Hun var som ældre Søster moderlig i sine Følelser for ham, og de harmonerede godt sammen baade i de store og smaa Ting. Det var derfor et haardt Slag for E. Koch, da hun i Februar 1920 døde, 73 Aar gammel. Da deres Svoger, Overlærer Hertel, senere paa Aaret ogsaa gik bort, kunde hans Enke, E. Kochs yngste Søster Petrea, til fælles Gavn og Trøst flytte til ham og træde i den ældre Søsters Sted.

Til 1920 og Genforeningsfesten i Sønderjylland er for min Hustru og mig knyttet et kært Minde om Emil Koch. Vi skulde begge prædike ved Genforeningsgudstjenester den Dag, Kongen red over Grænsen. Vi fulgtes alle tre tilligemed en af vore Sønner derved. Den Vinter havde bragt os alle tunge Dage. Og nu fik vi at opleve, hvad vi knap havde turdet haabe. Hvor levede han stærkt i de Dages Begivenheder! Trods alle Sorger paa denne arme Jord blev det dog sandt, hvad en Mand havde malet paa den Bil, han kørte til Dybbøl i: „Lyksalig den, som med sit Folk kan opleve en saadan Dag.“

Aaret efter fyldte Koch 70 Aar og skulde altsaa falde

for Aldersgrænsen; men forskellige Aarsager gjorde, at Bestemmelsen derom ikke foreløbig kom til Anvendelse i hans Tilfælde. Dels blev den ikke fulgt saa strengt den Gang, og dels var det et udbredt Ønske i Byen, at han skulde fortsætte saa længe, han kunde. Selv om han stundom klagede over, at hans Kræfter tog af, kunde han dog — i alt Fald til andres Tilfredshed og Glæde — passe sin Gerning i godt Samarbejde med de andre Præster ved Sct. Knuds Kirke, Stiftsprovst Lützhøft, Pastor E. J. Poulsen og Baling, og med sine Medarbejdere ved Hospitalskirken, Kordegn Tveskov og Organist, Frk. Skov.

Sit Formandsskab i Højskoleforeningen beholdt han til sin Død. Det sidste Aar vilde han gerne være bleven befriet for det; men lod sig overtale til at være Formand af Navn, naar andre vilde gøre Arbejdet forsvarligt. Det tilfaldt indenfor Bestyrelsen især Redaktør af „Dansk Budstikke“, Petersen, som midlertidigt kunde paatage sig det, indtil Forstander Højby kunde fortsætte, og i de forløbne 11—12 Aar har fortsat Ledelsen i det gamle Spor.

Hans Fader havde en Gang udtalt, at han ventede at skulle dø, naar han blev 72 Aar; thi han havde lagt Mærke til, at mange i Slægten naaede den Levealder, men ej heller mere. For ham selv gik det ikke i Opfyldelse; thi han blev 74 Aar, før han døde; men da E. Koch blev 72, kunde det se ud til, at paa ham skulde Slægtens Levealder passe; thi i 1923 gik det langsomt tilbage med Kræfterne og Livsmodet. Hans Hukommelse begyndte at svigte. Det blev ham dobbelt svært, fordi han havde vænnet sig til ikke at prædike uden at kunne sin Prædiken ordret udenad. Først da følte han sig fri og kunde tale, som han gerne vilde. Nu var

det ham trods meget Slid umuligt. Han maatte til sin Beklagelse gribe til at læse sin Prædiken op efter sit Manuskript. Da kom det ham som før omtalt til Gode, at han havde opøvet sig i at skrive et Sprog, der var saa ligetil og mundret, at man, naar man ikke fæstede sin Opmærksomhed derpaa, ikke kunde høre andet, end at han talte, som han altid havde gjort. Men dog følte han sig usikker. Han blev nervøs og urolig for at tage fejl ved Gudstjenesten eller glemme noget. Saa hverken turde eller vilde han fortsætte, men søgte sin Afsked. Ved den Lejlighed blev han Dannebrogsmænd.

Den 23. September holdt han sin Afskedsprædiken, om Formiddagen i Sct. Knuds Kirke og om Eftermiddagen i Hospitalskirken. Han sluttede med at sige, at han som Aarene var gaaet, kun havde faaet et eneste at holde sig til, at Gud havde givet ham en Plads i sit Værksted trods al Synd og Skrøbelighed. Det gav ogsaa Haab for det, der skulde komme, skønt han mere følte sig som Præsten, der gik forbi, end som den barmhjertige Samaritan. Jeg har meget at bede om Tilgivelse for, men har ogsaa meget at takke for, ogsaa at takke Odense for, det er ikke nogen daarlig By at være Præst i, og særlig er jeg Tak skyldig til de kirkesøgende Menigheder. Af dem, der begyndte med mig for 45 Aar siden, er der nu kun enkelte tilbage, men der er kommet andre i Stedet, der søger at træde i fromme Fædres Spor. Jeg har kunnet tvivle om mine egne Evner og mit eget Arbejde; om ét har jeg aldrig været i Tvivl: Kristendommens Sandhed.

I Sct. Knuds Kirke bragte Stiftsprovst Lützhøft efter Prædikenen Pastor Koch en hjertelig Tak for den Gerning, han i den lange Aarrække havde øvet som Præst

*Billedhugger Aksel Poulsens Relief af Emil Koch
paa Prædikestolen.*

der. Til Afslutning i Hospitalskirken talte jeg og sagde den gamle Præst Tak paa manges Vegne.

Da han havde faaet sin Afskedsbevilling, undrede det ham, at der i den vel taltes om, at det var med Pension, han entledigedes, men der stod — som sædvanligt — ikke noget om, hvor meget han fik i Pension. Han kunde vel leve af det uden Bekymring for det daglige Brød? Han kom ind til mig og spurgte. Da jeg havde regnet lidt paa det, svarede jeg, hvad han omtrent kunde gaa ud fra, at hans Pension vilde beløbe sig til; men det kunde han ikke forstaa: „Du maa tage fejl. Det kan ikke være rigtigt.“ „Dersom du ikke stoler paa min Udregning, kan vi jo kalde paa Stiftsfuldmægtigen og faa ham til at regne det ud.“ Det skete, og han kom til det samme Resultat, snarest lidt mere. Det var morsomt at se hans Overraskelse. Forstand paa den Slags havde han aldrig haft, og sætte sig ind i noget nyt var ham ikke let nu. „Det er ganske meningsløst. Det kan man ikke faa for intet at bestille og ingen Nytte at gøre.“ Først da jeg havde forklaret ham, at han i en lang Aarrække havde betalt til Pensionsfonden, og at Ministeriet nu fastsatte, hvad han efter Tjenestemandsløven havde Ret til, gik han beroliget hjem.

Det vilde være ham et Savn at flytte op paa en Tre-diesal ud til Stenbro og Gaardsplads; han vilde gerne have en lille Plet Jord at passe og tilplante. Det føjede sig saaledes, at han og hans Søster kort efter, at vi var flyttet hen i Bispegaarden, kunde flytte ind i vort Hus paa Langelinie, og han maatte regere med Haven, som han vilde. Han flyttede sine kæreste Stauder derud og begyndte straks at arbejde med Jord og Sten til en Stenhøj.

Det optog ham et Par Efteraarsmaaneder og skaffede

ham stor Glæde; men henimod Jul opdagede han, at der var Kvikrødder i den Jord, han havde faaet tilkørt. Det var ham en Sorg. Det hele Arbejde var spildt, Blomsterne vilde ødelægges, og han vilde ingen Glæde faa af Stenhøjen. Det gik ham saa nær til Hjerte, at vi kunde forstaa, at han var en syg Mand.

Han følte det selv og begyndte at lægge Planer om at komme endnu en Gang ned til Italiens Sol. At tilbringe den mørkeste Vintermaanede dernede vilde vist hjælpe paa Helbred og Kræfter. En god Ven fulgte ham til København for at faa Rejsen ordnet. Da han var vendt hjem, var jeg en Søndag Eftermiddag efter Jul inde hos ham for at høre om Planerne og se, hvordan han havde det. Det var ikke godt. Da jeg forsøgte at opmuntre ham med en lille Spøg, vendte han et Par dybt bedrøvede Øjne imod mig: „Jeg kan ikke holde Rede paa mine Tanker. Du aner ikke, hvor det er forfærdeligt at mærke, at ens Tanker forvirres, saa man ikke kan klare sig nogen Ting og ikke en Gang kan huske, hvor man er, eller hvorfor man er der.“

Det var meget trist at se ham saa svag og at skønne, at det var Alderdommens og Hjerneforkalkningens tunge Lod, der begyndte at ramme ham.

Det var vel altsaa ogsaa derfor, det om Efteraaret havde været ham særlig svært at se, at der opstod Uenighed om, hvem der skulde være hans Eftermand. Disse Vanskeligheder vil endnu være i frisk Minde, saa det ikke er nødvendigt at fremstille dem i Enkeltheder. Man paastod, at Afgørelsen kostede en Rigsdagsmand i Vestjylland hans Mandat, og det er i alt Fald sikkert, at en Folketingsmand paa Bornholm gjorde den til et Hovedpunkt i sin Agitation.

Her i Odense varede det ikke ret længe, før Bølgerne

lagde sig, og Sagerne kom i god Gænge. Pastor Balling blev res. Kapellan i Nyborg, og Pastor V. Buch kom senere til Vor Frue Kirke i Odense. Mellem E. Kochs Eftermand, P. Øllgaard, og de andre Præster ved Sct. Knuds Kirke blev Forholdet helt ud hjerteligt, saa Vestjyder og Bornholmere kunde have sparet sig en Del Bekymringer.

I slige Tilfælde, hvorved der (ret naturligt) let opstaar Meningsforskel, bør det Hensyn nødvendigvis tages, at en frugtbar Præstegerning kan fortsættes, og at Flertallet i den Kreds, som skal bruge Præsten, kommer til at bestemme Manden. Hospitalsmenigheden har intet Menighedsraad, der kan gøre dens Interesser gældende. Flertallet af den grundtvigske Retnings Repræsentanter i Sct. Knuds Menighedsraad fik deres Mand. Ved senere Indstillinger i Sct. Knuds Sogn har der været Enighed om, at de forskellige Retninger skulde tage vidtrækkende Hensyn til hverandre til Gavn for det kirkelige Liv.

I Løbet af Januar Maaned 1924 blev Pastor Koch svagere og svagere. Snart kunde han sove baade Nat og Dag, snart kunde han slet ikke falde til Ro og finde Hvile. Ofte var han, især om Natten, uklar. Han fantaserede, at han var i sin Præstegerning, at han sad mellem sine Konfirmander og underviste. De skulde synge, og sang ikke kraftigt nok med. Hans Søster, Fru Hertel, som vaagede hos ham, maatte synge for alle Konfirmanderne. Den syge sang med i Salmen „Den signede Dag“. Til sidst skulde de gaa og alle komme hen og give ham Haanden til Farvel. Hans Søster maatte atter og atter trykke hans Haand. Han kendte hende ikke, men spurgte: Nu har jeg da sagt Farvel til Jer alle?

Da Uklarheden tog til, raadede Lægen til, at han kom

paa Sygehuset. Det var ham meget imod. Han vilde helst dø hjemme; men der var ikke andet at gøre end at følge Lægens Raad. Det var i Begyndelsen af Februar.

Det blev et Par trange Uger for ham paa Sygehuset. De Øjeblikke, han var klar, blev færre og færre. Ogsaa dér levede han i sin Gerning og troede, han var i Kirken. Han blev ved at gentage den samme Formaning: Vaag og bed. Den sidste Gang, hans Søster fandt ham klar, maatte hun hjælpe ham med at bede Fadervor, og han sagde klagende: „Jeg har da ellers altid kunnet løfte det op.“ Det var barmhjertigt imod ham, at en Lungebetændelse stødte til og gjorde Ende paa hans Lidelser.

Det var den 23. Februar 1924 om Eftermiddagen, han stille sov hen.

E F T E R M Æ L E T

Efter Pastor Kochs Bortgang blev der rundt om i Blade og Tidsskrifter givet ham et smukt Eftermæle. Et og andet af denne Mangfoldighed skal medtages her til Karakteristik af det Billede, hans Samtid havde dannet sig af ham og hans Gerning.

„Fyens Stiftstidende“ skrev i en længere Nekrolog: „Det, der prægede E. Kochs Forkyndelse, var ikke blot dens alvorlige og samtidigt milde Form. Det var tillige dens klare og tankevækkende Indhold. Fri for ethvert overflødigt Ord, endsige Salvelse, — der laa Koch saa fjernt som muligt, — virkede den indtrængende ved sin Klarhed, sin Redelighed og sin Menneskelighed. Denne sidste Egenskab hidrørte ikke mindst derfra, at Koch var udpræget fordomsfri og med Forstaaelse

fulgte alt, hvad der af Betydning var fremme i Tidens Strømninger — ogsaa paa det sociale Omraade.

Derfor samlede Koch Søndag efter Søndag gennem de mange Aar en stor og levende Menighed om sin Prædikestol. Og den, der med opladte Øren og modtageligt Sind har siddet under denne, vil ingensinde have forladt Kirken uden at være bleven beriget gennem hans Forkyndelse.

Den Menneskelighed og Forstaaelse af saavel aandelig som timelig Nød, der prægede Kochs Tale i Kirken, kendetegnedes i fremtrædende Grad hans Liv og Færden udenfor Kirkehuset. Han har ikke blot været saare mange Mennesker til Trøst og Husvalse i tunge Timer, men har ogsaa bidraget meget til at raade Bod paa uforskyldt timelig Nød i mange smaa Hjem. De, der kendte hans Forhold nærmere, ved, at han, — der selv var en meget nøjsom Natur, — i saa Henseende i Stillehed har bragt store, meget store, personlige Ofre. Emil Koch var i det hele en sjælden helstøbt Karakter og en Mand, der levede i nøje Overensstemmelse med sin Forkyndelse . . . Han sagde i sin Afskedsprædiken i Fjor: „Gamle Odense er sandelig ikke nogen daarlig By at være Præst i.“ Og det kan trøstigt siges, at den Trofasthed, hvormed Koch omfattede sin Gerning, er bleven gengældt med Taknemmelighed.“

En af E. Kochs Venner, tidligere Husfader paa Højskoleforeningens Ungdomshjem, Knud Jensen, mindedes ham ved hans Bortgang i et lille Digt:

*Vingårdens Herre kaldte,
og Tjeneren kom paa hans Bud,
øved' i Tro sin Gerning
til Dagen ebbede ud.*

*Stille og jævn var hans Færden,
og Hjertet var tro som Guld,
han gik paa sin Herres Ager
og lagde Frøkorn i Muld,*

*og pusled' om spæde Ranker
med blød og med kyndig Haand,
og Ymper smaa, som han planted',
fik Vækst af Guds gode Aand.*

*Saa stille han røgted' sin Gerning,
til Livsdagens Sol gik ned.
Gud unde ham af sin Naade
en Sabbatshvile i Fred!*

Paa Jordfæstelsedagen offentliggjorde Fyns Venstreblad et Mindeord af Oscar Geismar, hvori det hed:

„Ingen Gerning er farligere for sin Udøver end Præstens. De store Ord og de høje Tanker, som alle andre kan omgaas med efter Evne og Behov, skal han paa Professionens Vegne staa i et nøje og fortroligt Forhold til og har maaske tit et Indtryk af, at Populariteten vokser sammen med den strømmende Veltalenhed og den høje Flugt. En Præst kan tale sig mere arm og mere ynkværdig end noget andet Menneske. Ordene, de paa een Gang dyre og ak saa billige Ord, rammer ham som Kølleslag, og han siger til sig selv, maaske allermost, naar højlydte Taksigelser lyder: Min Ven. Du er et lydende Malm og en klingende Bjælde, thi du ejer ikke i Bankens Kælder den Valuta, som dækker dine Ord.

Emil Koch, hvis retskafne Aasyn vi ikke mere skal se iblandt os, har uden Tvivl fra den første Gang, han

stod paa en Prædikestol, været klar over, at her laa den egentlige Fare, og blandt alle de Synder, han har bedt Gud bevare sig fra under Udøvelsen af hans Gerning, har Frasens ødelæggende Synd staaet i første Række. Han har tidlig lovet sig selv ikke at sige det, som nu engang skal siges, som hører sig til, og som Folket kræver, men blot det ene, som Aanden i Løn-kammerets Ensomhed havde dygtiggjort ham til at udtale, maaske et ganske jævnt og beskedent Evangelium, næppe for et Evangelium at regne i Sammenligning med Skøntalernes kunstfærdige Virke, men dog et Evangelium, som, fordi det først havde trøstet Taleren, ogsaa maatte trøste dem, der hørte. Han lovede sig selv dette, og Gud gav ham Magt til at holde Løftet. For denne Sags Skyld er i Dag i Odense mange Øjne vaade og mange Hjerter opløftede mod Gud i Tak, fordi han gav saa rundeligt, og fordi han tog sin gamle Tjener til sig i saa naadig en Time.

Hvor var Emil Koch et Evangelium for mange, blandt Odenses Beboere som blandt Danmarks Præster! Han virkede uforglemmeligt ved sit Ord, sit sagtmødige og stærke Vidnesbyrd om den Gud, der i Gyldenaaret øvede Stordaad Langfredag og Paaskemorgen, og som den Dag i Dag fortsætter og fuldfører sin Gerning ved Døbefont og Nadverbord, men naar dette Ord vandt saa vidt ud, som det gjorde, og blev modtaget som paalidelig Tale, kom det af, at han, som Paulus før ham, mødte frem som et levende Bevis paa, at Guds hellige Aand er mægtig til at oplive og opbygge. I ham var Aandens Gerning øjensynlig i Gang. Kun den blinde og døde kunde værges sig imod Fornemmelsen af, hvor Kilderne til dette redelige og modige, fromme og muntre Menneskeliv sprang. Vi andre taler om Aand og Aand, er

maaske baade aandfulde og aandrige — han var et Værksted, hvor Aanden aabenbart var Mesteren, og hvor et Menneske var ved at komme til Verden.

Meget kunde man sige til Emil Koch, men mod Ros og mod Tak vendte han det døve Øre; naar man en enkelt Gang skrev lidt af det, som Hjertet var fuldt af, fik man et venligt Brev, der udtalte, hvor dybt ydmyget og beskæmmet han følte sig over de ak saa svage Ord. Nu, da han er død, vil vi ikke handle mod hans redelige Sind ved at støde i Basunen og lovprise, men eet vil vi: Takke Gud, som gennem ham aabenbarede sin enfoldige Magt.“

Endelig bragte Fyns Tidende Dagen efter E. Kochs Død følgende Artikel af dette Skrifts Forfatter:

„Emil Koch tjente mange Aar i den Præstegerning, som havde hans udelte Hengivenhed — saa længe, at han tilsidst kun med den yderste Viljesanspændelse kunde udføre den. Han var altid stærkt ansvarførende og selvkritisk. Derfor laa hans Pligter den sidste Tid tungt paa ham, og han længtes efter at blive løst derfra og faa Lov at gaa stille mellem sine Blomster, Bøger og Venner — og sidde stille i Kirken og høre andre.

Og vi vilde meget gerne have haft Lov at beholde ham blandt os nogle Aar endnu, som han var, et mildt og godt Menneske, altid optaget af, hvad der var noget ved, altid god at mødes med i Samliy, Samtale og Samarbejde. Og saa maatte vi alligevel de sidste Par Uger bede om, at Gud i sin Barmhjertighed snart vilde sige til sin gamle tro Tjener: Nu maa du gaa ind til din Herres Glæde.

Emil Koch var et Viljesmenneske. Pligt var for ham ikke noget, man maa finde sig i eller affinde sig med, men noget ligesaa livsnødvendigt som dagligt Brød.

Uklarhed var ham en Vederstyggelighed — ligesom Sentimentalitet og Floskler. Sine Følelser vilde han helst dække over, fordi han var bange for, at de skulde løbe af med ham; men han havde meget til overs for den nøgterne Klarheds Redelighed, ogsaa, naar den synes tør.

Ofte har vi kunnet undres over hans enfoldig store Optimisme i hans Syn paa Mennesker og Samfund. Den kom af Kærlighed, og kun med den kunde han finde Mening i og forlige sig med Tilværelsen. Retfærd i Samfundsforhold og Retskaffenhed i Samliv begejstredes han for. Alt menneskeligt havde han kær, og ren og glad Ungdom frydede ham. Farver og Arkitektur, dansk Natur og Folkelighed, køn Sang og en god Bog drog ham, fordi han berigedes derved. At se endnu en Gang Italiens hvide Veje, den spirende Vaar og gammel Kunst vilde have været ham en stor Oplevelse.

Mellem gode Venner eller hos en forstaaende, fortrolig Ven havde han let ved at tale om sine egne Mangler; det kunde være ham en Trang at vedkende sig dem, og sagde man da aabent sin Mening, kunde han sige: Det har du Ret i! Det duer jeg ikke til.

Men baade hans Fortrin og Mangler gennemlystes af en ubetinget og mærkelig uanfægtet, varm Kristustro. Hans Personlighed og Livsførelse ligefra Barndom til Alderdom blev præget af et oprigtigt Gudsforhold og en aandsbaaret Stræben, en etisk, mandig Religiositet, ikke bare kristelig farvet, men saadan som den kan være hos en ærlig Søn af den kristne Menighed, født i en dansk Præstegaard, hvor Livet adledes af gammel Kultur og Slægtsarv.

Han holdt meget af Odense og benyttede gerne en Lejlighed til at tale varmt om vor gamle By. Han kun-

de harmes heftigt og glad bevæges ved dens Liv. Han har som ikke ret mange været med at præge den i den sidste Menneskealder. Det er kun faa Præster, i hvis Lod det er faldet i over 40 Aar, ogsaa efter at have fyldt Støvets Aar, Helligdag efter Helligdag og Kirkeaar efter Kirkeaar at samle en saa stor Kreds om sin Forkyndelse. Det kunde kun blive Tilfældet, fordi hans Tilhørere følte, at han var en Tjener, for hvem det store var saa stort, at han selv blev lille derved i sine egne Tanker, og fordi hans Vidnesbyrd og Præstegerning blev dem til Velsignelse og Opbyggelse.

Mange er vi, i vor By og vort Land, som i Dag, da hans Øjne lukkedes, og mange Dage siden takker Gud for, hvad han gav os i Emil Koch.“

J O R D E F Æ R D E N

Fra Amtssygehuset førtes Pastor Kochs Kiste den 27. Februar om Aftenen til Hospitalskirken. Mange Hundrede Mennesker sluttede sig til den lille Skare af hans Slægt og nærmeste Venner. Da det store Sørgetog drog forbi Sct. Knuds Kirke, ringede dens Klokker. Graabrødrestitfelses Vinduer var fulde af Lys. Kisten førtes ind i Kirken, hvor Kochs Kapellan Ejnar Balling holdt en kort Andagt med nogle hjertelige Mindeord, før den store Skare skiltes.

Dagen efter, den 28. Februar, fandt Jordefærden Sted. Det var bestemt, at den skulde foregaa i Stilhed, men Hospitalskirken blev alligevel overfyldt af mange, som af Taknemmelighed følte Trang til at følge deres gamle Præst til Jorde. Vi sang en af hans kæreste Salmer: „Et trofast Hjerte, Herre min“, og saa talte jeg efter hans eget Forlangende „kort og tørt“ ud fra Johannes Evangelium 5,44:

„Hvorledes kan I tro, I, som tage Ære af hverandre, og den Ære, som er fra den eneste Gud, søge I ikke.“ Jeg tænker mig, at adskillige herinde vil, naar de Ord nævnes, kunne høre dem sagt med deres gamle Præsts Røst. Thi det Ord har han tit talt om; det laa ham paa Hjerte og i Samvittighed. Troens dyre Evne har mange Fjender, en af de værste var i Emil Kochs Tanker Ærens farlige Sødme.

Han har set det saa ofte, har maaske følt det hos sig selv, derfor sagde han det med stor og stille Alvor. Maaske hænger det sammen dermed, at han for mange Aar siden sagde til mig: „Naar du en Gang skal tale over mig, skal du tale kort og tørt.“ Og nu vilde jeg nødig handle mod min gamle Vens Ønske, men lad os samles saadan her, at det kan være i hans Aand. Lad os søge Æren fra den eneste Gud og give ham hans Ære ogsaa for, hvad han gav os i Emil Koch. —

Paulus vidste nok, at der var noget i Vejen med de Menigheder, han skrev til, men dog begyndte han saa godt som altid med at takke Gud for dem. De var jo dog hans, og af hans Naade og til hans Ære var de det, de var.

Pastor Koch følte sig altid selv takskyldig mod Gud og Mennesker. Vi handler efter hans Sind, naar vi mindes, hvad han skyldte sit Barndomshjem og den Opdragelse til et kristent Menneskeliv, han og hans Søskende fik der, uden stærke Midler, uden megen direkte Paavirkning, men saadan, at Børnene altid følte, at Kristentro og Lydighed var deres Hjems faste Grundvold og dets ukrænkelige Grundlov. Saadan blev de viet tidligt til at elske og stride for alt, hvad Guds Aand vil adle og løfte. Da hans Broder Valdemar laa for Døden, fortalte han mig det med en saadan bekæmpet Sorgens

Vælde i Tonefald og Træk, at jeg følte, hvor stærkt han var knyttet til sine Søskende. Og en af de Stunder, jeg har set ham gladest, var den Sommerdag, vi i øsende Regnvejr kørte gennem Bevtoft til Genforeningsgudstjeneste. Han gav gerne Danmark dets Ære, han led med al Nød i sit Folk, og han har slidt og stridt for i Mund og med Pen at røgte sit Modersmaal saadan, at det klang saa jævnt og saa stærkt og ægte, som det fortjener.

Han var Gud taknemlig, fordi han fik Lov til at tjene de mange Aar i Menigheden i disse Kirker; han syntes, at Odense ikke er nogen ilde By at være Præst i. For egen Regning føjer jeg til: I, hvis Præst han var, véd noget om, hvordan han ønskede, at I maa ære Gud i Jeres Menighedsliv og al Jeres Færd.

Hvad var det, han vilde som Præst? Hvad havde han at forkynde? Navnene paa hans Skrifter kan fortælle det. Det var Lys i Mørke ved Jesu Kristi Bedrift, om det kristne Menneskeliv og om Jesu ideale Krav. Vi vil huske, hvordan han kaldte til Alters, saa kort, fordi han vidste, at det er Herren, der dér alene skal have Ordet; thi Kraften og Æren er hans. Vi kan læse os til, hvad der laa ham paa Sinde, af Indskriften over Døren her: „Giv mig, o Gud, et rent Hjerte“, og i disse smaa Billeder paa Væggene af en Kristens Værn for Flammen i Hjertets Tro og Erkendelse og Lovsangen for Guds Naade.

Vi vil takke Gud, at han bevarede ham saadan tro til Enden, at han selv i sin Sygdoms store Uklarhed bestandig følte sig i Præstegerning og gentog: Vaag og bed, vaag og bed! Vi vil takke Gud, som bevarede ham trods al Nød i den Paasketrøst og det Pinselys, han har givet os Vidnesbyrd om. — Han talte en Gang herinde om

Brorsons Sang om trange Tider og om Forsommers Minde til Trøst. Han tænkte sig en gammel Mand, der forfrossen gaar i Marts langs Digets Sydside og pirrer i Sneen med sin Stok, om der ikke et Sted skulde vise sig en Spire, der bebuder Vaar. Saadan gik han selv og holdt sit Haab ved Live for alt, han i Menigheds- og Folkeliv elskede og bad Gud velsigne. Og nu tror jeg, at vi har Lov til at fortsætte i Brorsons Billedtale og trøstes derved til Guds Naades Pris, at nu har Emil Koch efter at have biet i trange Tider mødt sin Due med Olieblad, at nu er Stunden dog oprunden, som gør ham glad.

Fader, i dine Hænder befaler vi ham og alt det, han havde kært.

— — —

Emil Kochs Grav er paa Odense Kirkegaard ved Siden af hans Søster Magdalenes. Der er rejst et stort Sandstens kors paa den. I Højskoleforeningens Foredragssal staar der en Buste af ham, modelleret af Billedhugger Ølsgaard, Aarhus. Arkitekt Niels Jacobsen arbejdede for, at denne Buste skulde støbes i Bronze og finde en Plads i Graabrødre Hospitalsgaard ved Kirken; men Koch fik Nys om disse Planer og nedlagde bestemt Veto mod deres Udførelse. Aaret efter hans Død lod en Kreds af hans Venner efter indhentet Tilladelse af Stiftelsens Styrelse anbringe et Mindesmærke over ham i den gamle Munkegang, der er Indgang til Kirken. Det er et Relief af Pastor Koch paa Prædikestolen, udført i Sandsten af Odenseaneren, Billedhugger Aksel Poulsen.

Dér gaar Menigheden forbi til og fra Kirke, og dér kan den paa en smuk og stilfærdig Maade hædre hans Minde med Blomster til Højtider og Mindedage.

EMIL KOCHS STAMTAVLE

Thiel Hansen (Fra Mintebjerg paa Als?)

Hans Thielsen, Boelsm. i Vinderup gift med Marina Hanses

Jeppe Hansen Koch gift med Catharina Magdalena Wiis 7 Børn
Degn i Aastrup ved Haderslev (1690—1776)

Hans Peter Koch, 1723-1806 gift 2. Gang med Lucia Olsen 18 Børn
1751 Kap. i Nr. Alslev, 1769 Spr. i Horbelev

Hans Christoffer *Elers* Koch gift med Laurentze Buntzen 11 Børn
1774—1847. Spr. i Horbelev 1781—1854. Søster til P. A. Heibergs Hustru

Johan Buntzen Koch (Spr. i Horbelev, død 1877)

Broder til

H. C. *Elers* Koch, Provst. Spr. i Horbelev 1877—95

og til

Hans *Peter* Gyllembourg Koch gift 1. Gang med Karen *Magdalene* Parelus 8 Børn
1807—1883. Provst. Spr. i Sdr. Kirkeby og i Nr. Vedby (Riserup) (1813—1846) (3 døde som smaa)

1) Hans *Ludvig* Schielderup Parelus Koch, Provst i Glostrup. 2) *Christian* Ditlev Koch (Fader til Emilio Koch). 3) H. C. *Elers* Koch, Landmand, 1841-71. 4) H. *Peter* G. Koch. 5) *Magdalene* Koch.

gift 2. Gang med *Anne* Parelus (1823-61) 7 Børn

1) Hans *Ludvig* *Emil* Koch, Præst i Odense. 2) *Otto* *Valdemar* Koch, Arkitekt. 3) *Johan* Buntzen Koch, Rektor. 4) *Lauritz* Marius Koch, Dyr læge. 5) *Gustav* *Adolf* *Stanley* Koch, Pianofabrikant. 6) *Anna* *Petrea* Koch, g. m. Overlærer Hertel. 7) *Edvard* *Tesdorff* Koch, Præst.

NAVNELISTE

- Agerbek, Præst. 95.
 Ammundsen, V. 148, 149, 150.
 Balling, Ejnar. 177, 183, 187, 194.
 Balslev, Stiftsprovst. 113 o. fig.
 Balslev, Benjamin. 134, 161.
 Balslev, Sofus. 163.
 Bang, J. P. 177.
 Bech, H. Chr. 90, 97.
 Beck, Vilh. 96, 129, 130.
 Begtrup, Holger. 87.
 Beyer, Handskemager. 119.
 Bindsbøll, Biskop. 30.
 Birkedal, V. 91, 92, 96, 103.
 Boisen, Frede. 27.
 Boisen, F. E., Præst. 31.
 Brahm, Præst. 164.
 Brandt, R., Købmd. 119.
 Breum, Sophie. 125.
 Buch, V., Præst. 187.
 Buntzen, Dorothea Elisabeth. 21.
 Buntzen, Laurentze. 17.
 Bærentzen, Billedhugger. 133.
 Bøgedal, H. 125.
 Børresen, Missionær. 83, 84.
 Christoffersen, Anna. 125.
 Clausen, Johan. 103, 163.
 Clausen, Johannes. 81, 96.
 Damgaard, Stiftsprovst. 75 o. fig.
 Dinesen, Fru. 169.
 Dorch, Farver. 96, 119.
 Dressler, Provst. 64.
 Engberg, Gunner. 125.
 Engelstoft, Biskop. 86, 97, 111.
 Esche, Thora, Frk. 120.
 Eskesen, Morten. 84.
 Faber, Biskop. 94, 95.
 Faber, Chr. 83, 98, 119.
 Fabricius, L. P., Præst. 161.
 Favrhojdt, J. 159.
 Friderichsen, Jægermester. 68.
 Geismar, Oscar. 163, 190.
 Gjerulf, A. 128, 130, 133, 161.
 Gregersen, Nik. 87, 105, 165.
 Grønbæk, Skolebst. 125.
 Grønlund, A., Fru. 119.
 Gøtzsche, Johs. 138.
 Hammerich, Fr. 61.
 Hansen, H., Præst. 145.
 Hansen, H. R. 161.
 Hansen, J., Tømrerm. 128.
 Heegaard, Prof. 77.
 Heiberg-Jürgensen, Stiftsprovst. 32.
 Heiberg-Jürgensen, Sofie. 18 o. fig.
 Hein, Frk. 105.
 Heins, Fru. 83.
 Helms, Præst, Skellerup. 164.
 Helveg, Fr. 93, 94.
 Helveg, Stadslæge. 99, 101.
 Helveg, Henriette. 76, 81.
 Helveg, Ludv. 74 og fig.
 Helveg, Regnar. 165.
 Hempel, Landinsp. 83, 87, 92, 96.
 Hertel, Petrea, Fru. 5 o. fig.
 Hertel, Overlærer. 105, 182.
 Hey, Alfr. 92, 94.
 Hey, Frederik L. 87, 128.
 Hey, Louise. 124, 125.
 Hey, J. W. 87, 105.
 Højby, Forstander. 183.
 Ingerslev, L. 103, 164.
 Jacobsen, N., Arkitekt. 125, 174, 197.
 Jeansson, J. F. 96.
 Jensen, Hans, Antikvitetshdl. 98.
 Jensen, Knud. 124, 129.
 Jespersen, Præst. 122.
 Johansen, Præst. 87, 97.
 Jürgensen, Frode Christian. 21.
 Jørgensen, Karen. 123.
 Kall, J. C. 128, 168, 175.
 Kierkegaard, P. C. 82.
 Knebus, Skomager. 94.
 Koch, Anna Oline. 31.
 Koch, Christian. 115.
 Koch, E., Væggerløse. 30.
 Koch, Elers. 16 og fig.
 Koch, Emil. 1 og fig.
 Koch, Emilio. 77, 115.
 Koch, Hans, 121.
 Koch, Hans Ludvig Schielderup
 Parelus. 23.
 Koch, Hs. P. Gyllembourg. 15 o. fig.
 Koch, Johan, Præst. 71.
 Koch, Johan, Rektor. 50, 64.
 Koch, Knud. 5.
 Koch, L. J., Dr. theol. 150 o. fig.
 Koch, Ludv. 16 og fig.
 Koch, Magdalene Petrea. 22 og fig.
 Koch, Thomasine Elisabeth Jo-
 hanne. 21.
 Koch, Valdemar. 50 og fig.

- Krag, Landmd. 64.
 Krarup, Dr. 174.
 Kristiansen, Drejer. 103.
 Lange, Præst. 158.
 Lange, Jakob. 117, 121.
 Larsen, Peter. 95.
 Lerche, Driftsbst. 167.
 Leth, A., Præst. 62, 91.
 Lindberg, Jakob Kristian. 15 og fig.
 Lohse, Anna. 121.
 Lorenzen, H. J. 163.
 Ludvigsen, Anina. 165, 166.
 Ludvigsen, Bertel. 165, 166.
 Lund, Jens, Vejstrup. 84.
 Lütken, Marinemaler. 105.
 Lützhøft, Stiftsprovst. 135 o. fig.
 Løgstrup, T. 68, 73, 158.
 Løve, Præst. 72, 73.
 Madsen, Christen, Bregvær. 94.
 Monrad, D. G. 22 og fig.
 Mortensen, Karl. 122.
 Müller, L. Chr. 40.
 Münster, Provst. 70.
 Møller, Fr., Præst. 164.
 Møller, Johannes. 86, 117, 118.
 Møller, Otto. 139, 144, 149.
 Møller, P. 98, 99.
 Møller, P. K. 128.
 Nielsen, Bankbud. 119.
 Nielsen, Møller og Inkassator. 125.
 Nielsen, Alfred. 148.
 Nielsen, Fr. 75.
 Nielsen, Henrik. 118, 128.
 Nielsen, Johan. 96.
 Nielsen, Rasmus, Prof. 60, 61, 74.
 Nygård, Fr. 99 og fig.
 Paludan-Müller, Casper. 52, 53, 57.
 Parelus, Forpagter. 30.
 Parelus, Anne Oline. 30, 31.
 Parelus, Hs. Ludv. Schielderup. 22.
 Parelus, Magdalene. 22.
 Pedersen, Edv. 146, 147.
 Petersen, Etatsraad, Regensprovst. 64.
 Petersen, Møller. 118.
 Petersen, Clemens. 133.
 Petersen, Peter S. E. 105, 123, 183.
 Plum, Biskop. 94.
 Poulsen, Aksel. 197.
 Poulsen, E. J., Præst. 161, 183.
 Povlsen, Karl. 102, 164.
 Prip-Møller, Arkitekt. 175.
 Quistgaard, A. 151, 175, 177.
 Rasmussen, Fred. 125.
 Rasmussen, Grove, Præst. 81.
 Rasmussen, Margrethe. 125.
 Ravn, Joh. 127, 148.
 Ricard, Olfert. 125.
 Riemann, P. 76, 119.
 Romose, Lærer. 124.
 Rud, A. J., Pastor. 123, 124, 170.
 Sabroe, Peter. 120.
 Samuele, Pater. 173, 174.
 Sasse, Mathilde. 62, 63, 64.
 Saugmann, (Slægten). 20, 30.
 Schlegel, Frk. 105.
 Schmidt, Alfriede. 119.
 Schmidt, Karl. 128.
 Schmidt, M. P. 13, 15, 27, 48.
 Schousbo, Præst. 69.
 Schrøder, Skovrider. 74, 76.
 Schrøder, L. 84, 93.
 Sick, Ingeborg Maria. 169.
 Skov, Frk., Organist. 183.
 Skrefsrud, Missionær. 83, 84.
 Steffensen, Præst. 64.
 Stein, Biskop. 90, 111, 113.
 Sthyr, Biskop. 130, 133, 134.
 Strøm, Præst. 87, 109.
 Suenson, Frk. 114.
 Svejstrup, Præst. 93.
 Teisen, Niels. 64, 105.
 Tesdorph, Etatsraad. 18, 30, 33.
 Thrige, (Slægten). 20,
 Tobiesen, Provst. 68, 69.
 Traustedt, Præst. 104.
 Tveskov, P. 183.
 Ullmann, V. 117.
 Vesterdal, Skolebst. 174.
 Wad, Præst. 95.
 Wedel-Jarlsberg, Kammerherre.
 170, 171.
 Wellejus, Præst. 161.
 Westergaard, Præst. 95.
 Wille, Præst. 163.
 Willemoes, Præst. 73.
 Øhlenschläger, Præst. 105.
 Øllgaard, Hans. 174, 175, 177, 178.
 Øllgaard, Povl. 119, 187.
 Ølsgaard, Billedhugger. 197.
 Østergaard, Farver. 119.